

D2643

BOREC

4 APRIL
1979

BOREC
YU ISSN
0006-7725

BOREC 4/1979 ★ XXXI

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij
Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, nam. predsednika, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203; telefon: n. c. 320-477, interna 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Revija Borec izhaja ob finančni pomoči Kulturne skupnosti Slovenije

Vsebina

- 193 **Ivan Jan:** Črna pomlad 1942 na Gorenjskem
- 200 **Franci Lakovič:** Očetu partizanu, pesem
- 201 **Radko Polič:** Roške samote
- 212 **Fani Okič:** Darilo, pesem
- 213 **Ivan Vidali:** Razvoj partizanstva na Kamniškem 1943—1945, ali kratek pregled delovanja Kamniško-savinjskega in Kamniško-zasavskega odreda
- 226 **Fani Okič:** Se spomniš, pesem
- 227 **Franc Križnar:** Glasba v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945
- 237 **Miha Klinar:** Otroci poletnega Babilona
- 239 **Florijan Laimiš:** Holocaust in današnji nacisti
- 244 **Marija Hriberšek:** Bežna impresija, pesem
- 245 **Dr. Ervin Mejak:** Franjo Malgaj
- 250 **Franc Podnar:** Fotoreporterska služba med NOB

Književnost — ocene

- 255 **Peter Hribar**
Dr. Stane Mikuž: Umetnostno zgodovinska topografija grosupeljske krajine

Bibliografija

- 256 **V oceno smo prejeli**

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Ivan Jan

Črna pomlad 1942 na Gorenjskem

Množične aretacije aktivistov na Gorenjskem, ki so Nemcem uspele zaradi izdajstva, so od januarja do konca marca 1942 pobrale s terena prek 300 ljudi. Največ v Kranju in njeni neposredni okolici, k čemur je največ pripomogel Janez Urbanc-Kumerdajev iz Stražišča. Zato je odtlej ta gestapovski vdor v organizacijo KP in OF med ljudmi znan kot »Kumerdajeva provala«.¹ Tedaj in kot posledico tega so Nemci na Gorenjskem pobili največ ljudi. Nemci so z vsemi silami dušili vstajo, ki se je v precejšnjem delu Gorenjske razvnela v decembru 1941 in svoj znamenit vrh dosegla v Dražgošah.

Po bojih v Dražgošah, so na Gorenjskem za partizane nastali izjemno hudi časi, k čemur je prispevala še huda zima in omenjene aretacije. V kranjskem okrožju je gestapovsko divjanje uničilo kar tri zaporedne sestave partijskih in skojevskih komitejev ter odborov OF. 10. marca 1942 ponoči pa so gestapovci s pomočjo verižnega izdajstva zgrabili v Trbojah še Toneta Dolinška-Metoda, sekretarja Pokrajinskega komiteja KP za Gorenjsko, ki pa je zaradi izjemnega vztrajanja v zaporih in ostalih dogajanj ostal živ.

Nasilje okupatorjev, aretacije, izseljevanje in ubijanje aktivistov v Begunjah, v Dragi in po drugih krajih Gorenjske, je na terenu zaustavilo delovanje OF tako, da si je politična aktivnost v kranjskem okrožju opomogla šele na spomlad 1943.

Toda z delovanjem redkih partizanskih čet je bilo drugače: na spomlad 1942 so razvijale vsakodnevno aktivnost. V okolici Kranja, Tržiča in Kamnika sta delovali Kokrška in Kamniška četa, sicer tam tedaj edini partizanski enoti, ki sta morali pokrivati obsežno in težavno ozemlje. Njuna aktivnost je ogrožala gorenjske komunikacije, predvsem pa v času, ko so bili Nemci na vrhu svoje okupacijske in vojaške moči, dokazovala, da so tudi oni, Nemci, ob vsej moči ranljivi. To je hkrati tudi pri prebivalstvu budilo in ohranjevalo upe, da boj proti okupatorju ni ne zatrt, ne izgubljen.

V tem primeru gre za Kokrško četo, proti kateri so zaradi opisanega, Nemci pripravili obsežno hajko. Takoj po uspešni akciji Kokrške čete na Zgornjem Brniku, ki jo je opravila 14. aprila 1942, so Nemci začeli česati severovzhodno okolico Kranja. V ta namen so zbrali večje policijske in druge vojaške enote,² kar spričo prisotnosti gostih nemških posadk na Gorenjskem ni bilo težko. Prav natančne številke o sodelujočih nemških silah sicer niso znane, vendar pa je po treznih cenit-

vah sodelovalo okoli 3000 policistov in drugih okupatorjev. Nemškega moštva je bilo toliko, da so najprej prečesali ves levi breg Kokre. Najprej so prehajkali obširne gozdove med Šenčurjem, Trbojami, Vodicami in Komendo, nato pa še višje predele na levi strani Kokre. Ker pa niso naleteli na nobeno partizansko enoto, so začeli pregledovati in obkoljevati še obsežni Udin boršt. Kokrška četa je tedaj taborila prav v njem, le dober kilometer za Letencami in samo nekaj kilometrov severno od Kranja. Nemci so Udin boršt začeli obkoljevati 16. aprila 1942 zjutraj.³ Pomembnejše točke so zavarovali z zasedami, z ostalimi silami pa so prodirali v Udin boršt in vse tesneje skleпали obroč okoli kraja, kjer se je zadrževala Kokrška četa. Le-ta je kmalu opazila nemške premike, se zavedala nevarnosti in se zato pripravila na preboj pod Storžič. Četo so med tem že odkrili nemški vohljači.

Kokrška četa se je skušala naglo prebiti iz nevarnega ravninskega gozda, toda nemški obroč je bil že pregost.

Povsod so v smeri proti Storžiču trčili ob Nemce, ki so streljali tudi iz že pripravljenih oklopnikov. Prisiljeni so bili pričakovati noč in se potem prebiti v njenem okrilju.

Zato so zasedli položaje blizu roba gozda in odbijali občasno približevanje policijskih vrst. Zdržali so do noči a vse popoldne se je zdaj tu, zdaj tam vnemalo streljanje. Najhuje je bilo v smeri Letenc na severovzhodnem delu Boršta.

Ena izmed skupin se je poskusila prebiti še popoldne. A skoraj vsi njeni borci so na robu Udin boršta blizu potoka pri Letencah padli.

To je bilo pet tovarišev: Jože Fink, ki je vodil skupino; Stane Bečan-Fajfca, ki je bil tudi v četi in na katerega je bilo razpisano 3000 RM nagrade; Tine Teran, vsi trije agilni, vidni organizatorji vstaje in predvojni komunisti; Karel Bečan, Stanetov brat; ter Slavko Sveglj.⁴ To je bil spet boleč udarec. Eden redkih rešenih, ki se je tudi prebijal s to skupino, je bil Miha Perko.⁵ Po strugi potoka se je, spreten kot je bil — rešil pod Storžič in pribežal k Luciji Švabovi v Senično. Tam sta v širokih pumparicah, kakršne so nosili tedaj, naštela več lukenj. Miha je imel veliko srečo.

Na položajih pa so imeli dva ranjenca. Prvi je bil mladinski voditelj Stane Žagar, ki mu je krogla hudo razmesarila desno peto, drugi pa Janez Perko, ki ga je zadelo v roko. A ne prehudo. To popoldne je okoli Letenc tako pokalo, da je ena izmed nemških krogel priletela tudi skozi okno bližnje Podakarjeve hiše. Blizu okna je sedel 76-letni Luka Podakar, ki je bil tedaj smrtno ranjen v trebuh. Podlegel je med prevozom v bolnišnico.

V teh spopadih je padlo in bilo ranjenih tudi nekaj Nemcev, vendar natančnih podatkov o tem ni. Zaustavljena partizanska četa se je tedaj vrnila v Udin boršt ter težko čakala, da se znoči.

Preden se je stemnilo, so Nemci napadli še enkrat. Partizanski strelji so jih za nekaj trenutkov zmedli, vendar je bil nemški obroč vse ožji.

Zadnji policijski napad je četo razdelil na dva dela, ki se nista mogla več združiti. Ko se je znočilo, so se Nemci sicer umaknili iz Boršta, toda z robov gozda niso odšli. Zelo močna zavarovanja so postavili zlasti v podnožju Kriške gore, ker so po logiki računali, da se bodo partizani poskušali umakniti v to smer. Borci so to kmalu občutili, zato se je izmed skupin začela prebijati v drugo smer, in sicer proti cesti Kokrica—Naklo, ki je bila v južni smeri.

Ponoči se je ta skupina s Francem Šiško-Črtom in mitraljezcem Milanom Juvanom-Andrejem na čelu pomikala v imenovani smeri. Ko so prvi trije partizani stopili na cesto, se je iz bližine oglasil rahel »Stoj!« Mitraljezec je onemu v temi takoj odgovoril naj molči, če noče, da jih ne bo dobil med rebra. Medtem je že preskočil cesto. Nemški stražar, ki je bil po vzkliku sodeč Korošec, je res utihnil.

Skojevci in komunisti s Stanetom Žagarjem na Dobravi pri Kropi o novem letu 1941. Sedijo (od leve na desno): Tone Mohorič iz Mišac, Pepca Žagar, Stane Žagar st., Mici Solar iz Spodnje Dobrave in Ivan Bertoncelj-Johan iz Zgornje Dobrave. V drugi vrsti stoje: Jože Bertoncelj, Francka Solar, Anica Solar (padla), Nada Žagar (padla), Savica Žagar-Hočevar, Danica Žagar-Bavcon, Ivka Križnar-Jakulin in Mara Bertoncelj. V zadnji vrsti stoje: Jože Benedičič, Jože Pogačnik, Stane Žagar ml., Tonček Luznar, Tonček Bertoncelj, Iztok Žagar, Pavle Kern, izdajalec tovarišev v Okrogeljski jami, in Tonček Benedičič. Izmed teh so padli v NOB ali bili ustreljeni: Stane Žagar st. in ml., Tonček Luznar, Tonček Benedičič, Anica Solar in Nada Žagar

vmes pa pokašljeval. Verjetno zato, da prisotnosti partizanov ne bi začutil še kdo izmed njegovih. Tako se je okoli 30 borcev te čete rešilo iz nemškega obroča. Na kranjsko polje so prišli brez strela.

Čisto drugače pa je bilo z drugim delom čete. V tej skupini je bilo 15 mož, vodil pa jo je komandir Alojz Hrovat.

Ta skupina je ostala v Udnem borštu tudi naslednji dan, 17. aprila. Iz Boršta ji je uspelo oditi šele naslednjo noč. Ko je hajka začela slabeti. V tej skupini pa sta bila tudi oba ranjenca: Stane Žagar ml., ki ni mogel več hoditi in so ga morali nositi, ter komandir voda Janez Perko.⁶

Zaradi nevarnosti in počasne hoje, so ranjenega Staneta Žagarja ml., mimogrede skrili pod kup vejevja, da so se ostali lahko sploh umaknili, ter se dogovorili, da bodo ponj prišli po hajki. Janez Perko, ki je najboljše poznal Udin boršt in ni bil prehudo ranjen, pa se je sam zatekel v neko votlino. V Hrovatovi skupini jih je ostalo še trinajst.

Dan po hajki so tovariši prišli po ranjenega Staneta Žagarja, ki je trpel pod vejevjem, in ga potem odnesli v Duplje k aktivistu usnjarju Alojzu Zupanu. Sku-

pini, ki je nato odšla, pa je Stane Žagar povedal še za jamo vrh Savske struge pri Okroglem, kjer bi se začasno lahko prikrili. Medtem bi poiskali zvezo s preostalim delom čete, nato pa se takoj umaknili iz jame.

Za to jamo je Stane zvedel od Franceta Križnarja-Mrkuševega z Okroglega. Ta mu je jamo pokazal nedavno, ko so v njej hoteli namestiti partizansko tehniko. Kar moč natančno jim je opisal lego jame in jim povedal o zanesljivem Francetu, potem pa so se razšli.

Trinajsterica se je na poti proti Okroglemu izogibala hišam in čistini. Lačni in prezeblji so votlino odkrili po večurnem iskanju. Zaradi majhne odprtine so se težko stlačili vanjo. Znotraj je bila jama precej prostorna, a za trinajst ljudi vendarle majhna. Kljub temu, da jim je trenutno nudila skrivališče, z njo sploh niso bili zadovoljni. Takoj so ugotovili, da ne omogoča umika. Toda bili so potrebni počitka, zato so se odločili, da se bodo samo odpočili, že naslednji dan pa bodo šli iz nje kam drugam.

Takoj nato so vzpostavili zvezo z Mrkuševim Francetom na Okroglem, kamor je kar podnevi šel mladi Stanko Mlakar. Zvečer jim je France že prinesel precej hrane. Ta zveza je spet izboljšala razpoloženje, kajti France je obljubil, da bo prišel spet. Računali so tudi, da bodo prav prek njega, Franceta, najprej prišli do zveze z ostalim delom čete.

Ta, večji del čete, tedaj res ni bil daleč stran. Zarana, še v temi, je namreč tudi prešel cesto ter zahodno od Okroglega šel ob Savi ter se z dnem ustavil v gozdu, zvečer pa so se premaknili še malo zahodneje v Ljubensko gmajno. Od tod so vzpostavili zvezo z legalko Angelco Štularjevo-Zmagoslavo v Ljubnem, kar seveda ni bilo preprosto. Ta je tej skupini tudi prinesla precej hrane. Preko nje je torej tudi glavni del čete dobil zvezo s Stanetom Žagarjem v Dupljah pri Zupanu, kamor je potem odšla omenjena legalka. Tu, v Dupljah pri Zupanu, je ona zvedela, da je druga skupina odšla proti Okroglem in da je verjetno v tisti jami.

Štularjeva se je kmalu in srečno vrnila ter vodstvu skupine v Ljubenski gmajni povedala, naj preostale iščejo v jami pri Okroglem, nato se je vrnila domov.

Zdaj so se tovariši v Ljubenski gmajni, ki jih je vodil četni politkomisar Anton Štefe, oddahnili v prepričanju, da bo četa kmalu spet skupaj. Da bi čimprej prišli z njo v stik, je zvezo šel vzpostavljati Franc Šiška-Črto. Vendar je bilo tedaj že prepozno: Nemci so že obkoljevali jamo in Šiška je padel v zasedo, da se je komaj še rešil. Tako kljub temu, da je ta skupina vedela za ono v jami, niso več mogli priti v stik z njo, niti ji pomagati.⁷

Zaradi pogostih nemških hajk, aretacij ter streljanja talcev — 17. aprila so jih spet ustrelili 50 — je bilo prebivalstvo preplašeno in zaskrbljeno. Ranjenemu Stanetu Žagarju je tedaj iz Dupelj nekako vendarle uspelo vzpostaviti zvezo tudi s prijateljem Pavlom Kernom, ki je živel na Dobravi pri Kropi. Ta naj bi naslednji dan prišel v bližino Okroglega in mu pomagal priti do zdravnika. Žagar se je namreč odločil, da bo kljub rani odšel za skupino, ki naj bi bila v jami pri Okroglem. To zaradi nevarnosti v vasi in pa zaradi povezovanja celotne čete. S pomočjo Alojza Zupana, ki mu je pripravil zasilne berglje, je odšel iz Dupelj, potem pa je pot nadaljeval sam.

Izmučen in vročičen je po dolgih urah naporov le pridrsal k tovarišem v votlino. To je bilo navsezgodaj, v nedeljo, 20. aprila 1942. Potem so se pogovorili o vsem. Tudi o zvezi s Pavlom Kernom, s katerim naj bi se zaradi rane sestal popoldne blizu Okroglega. Zaradi razbolele noge pa Žagar ni mogel ven na zvezo. To je bilo tudi usodno: Kerna so morali pripeljati v votlino. Ponj sta šla dva borca, ki sta poznala kraj. Kazalo je, da je bil fant zanesljiv in pripravljen pomagati. Sicer pa so

Jama pri Okroglem

naslednji dan že nameravali zapustiti jamo. Zgovorni Pavle Kern je prinesel s seboj nekaj okrepčil, za silo obvezal Stanetovo nogo in obljubil, da bo našel zdravnika — nato je odšel.

V resnici je Kern odhitel na Bled naravnost na gestapo. To, da je šel na Bled, kar je pozneje Pavel Kern priznal sam, dokazuje, da so z njim delali gestapovci velike račune, ki jih je fant že začel izpolnjevati.⁸

Ker gre v tem primeru tudi za izdajalca, oziroma gestapovščino večjega kalibra, si njegovo delovanje prav tod oglejmo v vsej širini, čeprav na kratko.

Pavlu Kernu, ki je bil tudi sošolec Staneta Žagarja ml., so tovariši, predvsem Stane Žagar, toliko zaupali zaradi tega, ker je bil že pred vojno član SKOJ. Takoj po okupaciji je začel sodelovati z organizatorji vstaje, predvsem z Žagarjem — očetom in sinom. Pri tem pa je bil že poleti 1941 od gestapa aretiran in odveden v begunjske zapore. Od tod pa so ga kmalu izpustili, ker je pristal na sodelovanje z njimi. Tako se je spet vključil v osvobodilno gibanje in postal celo Žagarjev kurir. Nemci so ga zaradi nadzora in lepšega spet zaprli, a so ga spet tudi izpustili. Ker pa nihče ni šel za njim v zapore, so bili Žagar in ostali prepričani, da se je pred gestapom dobro držal. Temu pa ni bilo tako: gestapo ga je varoval in Pavle Kern je bil tisti, ki je gestapovce pripeljal celo v Ljubljano in blizu visokega cilja.

Če po Kernovi aretaciji in izpustitvi ni šel nihče za njim, je bil to pač dokaz, da se je pred gestapovci dobro zadržal. To je Kern pripovedoval tudi sam. Poleg tega je tudi šepal, kot da so ga pohabili gestapovci, a da je kljub temu zdržal.

Stane Žagar st., član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, je »drzne- ga« in dosti inteligentnega skojevca Pavla Kerna, ki se je z vlakom ali avtobusom

»znal« prepeljevati tudi legalno, zato nekajkrat s pošto poslal tudi v Ljubljano — na določene javke. V Ljubljani pa je živela tudi Žagarjeva žena, oz. mama Pepca in vse tri hčerke: Slavica, Nada in Danica, ki so tudi delale v osvobodilnem gibanju, in to pri zadolžitvah, ki bi lahko odkrile posamezne člane Glavnega partizanskega poveljstva. Pri družini Ferda Žagarja, brata Staneta Žagarja starejšega, so se namreč prikrivali znani slovenski ilegalci in tudi člani Glavnega poveljstva partizanskih čet in podobni. Savica Žagar-Hočevarjeva (umrla 1976) je bila tudi kurirka zelo konspirativne dokumentne tehnike OF. Mati Pepca Žagar je s hčerkama Nado in Danico — por. Bavcon, ilegalno stanovala v Gosposki ulici. Vse so imele ilegalna stanovanja.

Tja je prihajala tudi Meta Sitar-Beletova, hčerka grafika Sitarja, ki je ponarejal razne štampljke in legitimacije za vodilne organizatorje OF in KP.

Zaradi vsega tega sta bili Meta Sitarjeva in Savica Žagarjeva v ilegali že od julija 1941. V zvezi s tem je zdaj tudi znano, da je Stane Žagar odšel organizirat vstajo iz Ljubljane na Gorenjsko iz Furlanove vile na Viču.

Vse to se je odvijalo v največji konspiraciji, vendar so k Pepci Žagarjevi v Gosposko ulico prihajali tudi nekateri Gorenjci, ki so bili povezani z NOB. Potem pa je prišel tudi Pavle Kern, ki je bil tudi sicer znanec z Dobrave; po dražgoški bitki pa tudi udeleženka te bitke Erna Pečnikova iz Ljubnega, žena starega komuniste in dražgoškega borca Lojzeta Pečnika, na katerega so Nemci razpisali 20 000 RM nagrade. Kdo je ne bi sprejel, če je bila v stiski. Tako sta se prav ta dva pri mami Pepci v Gosposki ulici srečala tudi z Meto Sitarjevo in Savico Žagarjevo, kar je bilo kmalu pomembno.

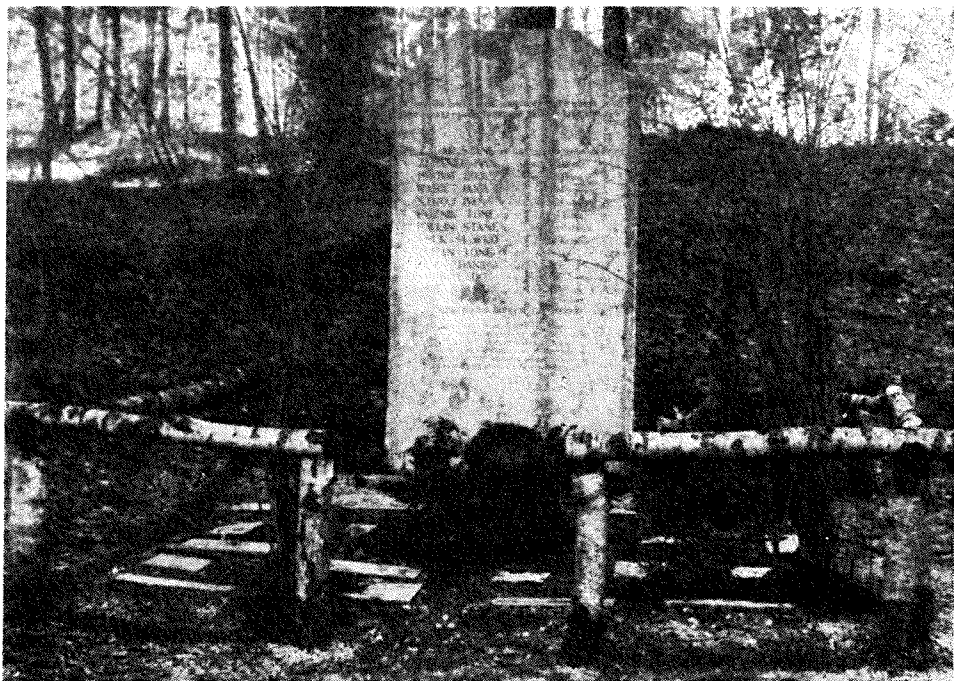
Pavle Kern, ki je tudi »šepal«, je tedaj — v drugi polovici marca 1942 — omenjenim illegalkam razlagal, da gestapovcem ni nič povedal, da so ga izpustili in mu med zasliševanjem celo »prestrelili koleno«. (A ko je slab mesec za tem prišel v okrogelsko jamo, ni nič šepal!) Tožil je, da je na Gorenjskem hudo in da nima zveze s partizani.

»Hotel je, da mu jo oskrbiva medve«, je povedala Meta Sitarjeva-Beletova, »a jo od naju ni dobil. Preveč zaupno delo sva imeli...« Toda — tudi to, kar je vedel, je bilo preveč. Nekega pomladnega jutra — 16. aprila 1942 — so postopoma aretirali vse: najprej mamo Pepco Žagarjevo, nato pa ostale tako, kot so prihajale k njej v Gosposko ulico na javko. Prav ta dan so Nemci hajkali Kokrško četo v Udnem borštu. V stanovanju so bili poleg italijanskih črnosrajčnikov tudi gestapovci, ki so prišli z Gorenjskega! Ko je na zvonec pritisnila Meta Sitar, so jo v stanovanje potegnile številne roke gestapovcev, ki jih je znotraj naštel 13. To je dokazovalo, da izdajstvo izvira s te strani! Sledilo je strahotno mučenje vseh Žagarjevih žensk in Mete Sitarjeve, ki pa so vse utajile. Da bi bilo še huje, je bila aretirana tudi Erna Pečnikova, ki je povedala še več, kot je vedela. Da bi jo odstranili, so jo ljubljanski vosovci spravili v bolnišnico, vendar se je nekako izmazala in naredila veliko škode.

Tudi Pavle Kern je izdal vse, kar je vedel, zato so aretirane tovarišice morale veliko pretrpeti. Hodili so jih zasliševati tudi gestapovci z Bleda, vsi v civilu. Najvišji med njimi je bil dr. Bauer, kar je dokazovalo, da gre za veliko stvar in da so se gestapovci močno približali vodstvu slovenskega NOG...

Medtem je 27. marca 1942 padel tudi Stane Žagar st. s tovariši, zdaj, še ne mesec dni za njim, je bil na vrsti še Stane mlajši, ki ga je s tovariši vred tudi izdal Pavle Kern. Žal je bil Kern odkrit dokaj pozno in nekaj časa je bilo za izdajstvo v okrogelski jami osumljenih več ljudi.

Za izdajstvo trinajstere v jami je dobil 5000 RM nagrade. To je potrdil tudi podoben slovenski prodanec Franc Kristan iz Sela pri Vodichah, ki so ga partizani aretirali junija 1943. leta na Mežakli.⁸

Spomenik padlim tovarišem nad jamo pri Okroglem, kjer so najprej pokopali mrtve junake

Opombe

¹ O uničujočih gestapovskih vdorih kronika Kokrškega odreda prinaša celo poglavje, kjer je razkrito, da se je izdajstvo začelo na Jesenicah, nato pa se je razširilo še v Kranju, Tržiču in drugih gorenjskih krajih.

² Okupatorjevi dokumenti pričajo, da so bile v maju 1942, in večina tudi že v aprilu, na Gorenjskem naslednje nemške enote: 93. rezervni policijski bataljon — RPB — s štabom v Kamniku; 171. RPB v Radovljici; 181. RPB na Bledu; 325. RPB v Kranju; Gorenjski smučarski policijski odred na Bledu; 2. orožn. motor. četa Alpenland v Kamniku. Stalne enote vojaške nemške oborožene sile pa so bile: 322. bataljon deželnih strelcev v Domžalah s četami v okolici; 510. bataljon deželnih strelcev v Kamniku; 857. bataljon deželnih strelcev na Jesenicah (razpored v okolici); 922. bataljon deželnih strelcev v Kranju (razpored v okolici); 499. dopolnilni pehotni bataljon v Skofji Loki; 403. kolesarska dopolnilna četa v Kranju ter 402. na Bohinjski Beli; in 2. bataljon 14. policijskega polka. Poleg naštetih je bilo še okoli 500 orožnikov in 240 vojakov obmejne straže.

³ Po takratnih prejetih podatkih je partizansko poveljstvo cenilo, da je bilo v akciji proti njim 6000 mož, verjetno pa jih je šlo v hajko okoli 3000. A tudi toliko jih je bilo še vedno več kot preveč. Pri takem odnosu sil Kokrška — ali kaka druga — četa ne bi, vsaj zavestno — ne — smela sprejeti spopada. Predvsem pa ne v ravninskem Udnem borštu. A hočeš nočeš — zgodilo se je prav to.

⁴ Jože Fink je bil rojen 1916. leta v Križah; Stane Bečan je bil rojen 1913; Tine Teran 1909; Karel Bečan 1916; najmlajši Slavko Švegelj, ki je v preboju sledil svojim vzornikom, pa ni še dopolnil 17 let, saj je bil rojen 4. 6. 1925. v bližnjih Tenetišah.

⁵ Miha Perko je pozneje dezertiral in postal nevaren »raztrganec« — ter eden najhujših uničevalcev partizanov.

⁶ V tej skupini so bili poleg komandirja Alojza Hrovata, Staneta Zagarja ml. in Janeza Perka še: Jaka Rabič, Ivan Zupanc, Stane Smid, Stanko Mlakar, Tonček Zupan, Ivan Stroj, Stane Pavlin, Vladimir Perač, Tone Poznik, Danilo Rejec ter brata Lado in Slavko Smuk.

⁷ France Križnar-Mrkušev je o tej zvezi v knjigi »Ne vdaj se, fant«, na straneh 38—41 opisal malo drugače. Po razgovorih z udeleženci, predvsem s Francem Šiško, je bilo ugotovljeno, da glavnina čete v Ljubenski gmajni s skupino v jami še ni imela zveze, oni v jami pa še niso mogli zvedeti za glavnino v Ljubenski gmajni. To je povedal tudi preživel iz jame Vladimir Perač, ki je med napadom čepel v Savi. Popolnoma pa drži, da je F. Križnar prvi pomagal onim v jami in tudi prvi imel z njo stike.

⁸ O tem, da je Pavle Kern pravi krivec okrogelskih žrtev, imamo še dvojne pričevanj. Ivan Križnar v 4. številki »Borca« 1973 na strani 238 piše: »V juniju 1942 pa so se vrnili iz Ljubljane nekateri go-

renjski fantje, ki so se 1941. leta pred Nemci umaknili v Ljubljano. Med njimi je bil tudi Živo Pretnar iz Zgornje Dobrave pri Kropi, ki je povedal, da je sam videl v Ljubljani Pavla Kerna v uniformi nemškega policista. Kerna so povabili na sestanek partizani, ki so pripadali štabu I. grupe odredov. Dvakrat se je sestanku izognil, tretjič pa je le odšel k znamenju med Kropo in Jamnikom. Partizani so ga razorožili (tudi oborožitev je bila dokaz, da je v nemški službi — op. I. J.) in zvezali ter odpeljali na Jelovico. Priznal je, da je izdajal partizanske enote in funkcionarje, medtem ko je aktivistom OF v domačem kraju prizanašal, da ne bi vzbudil suma, da sodeluje z Nemci. Partizanom je priznal, da je obvestil Gestapo o skupini partizanov pri Okroglem in jim pokazal votlino. Prosil je partizane, naj mu prizanesejo, ker je pripravljen z odločnim bojem popraviti, kar je zagrešil. Pavlu Kernu partizansko sodišče ni moglo priznati in je bil kaznovan s smrtjo.

Da je bil Pavle Kern resnično v nemški službi, kaže tudi vprašanje, zastavljeno Branislavi Pirc, aktivistki OF iz Brezovice: »Ali ste poznali policista Kerna?«

Viri

- 1 — Zbirnik NOV VI/2, stran 473, opomba 3.
- 2 — Franc Stefe-Miško: Rojstvo Kokrškega odreda, »Glas Gorenjske« št. 19, z dne 9. 5. 1953;
- Zbornik »Ljudstvo pod Storžičem se je uprlo«, Kranj-Goriče 1955, stran 57;
- Franc Križnar: Ne vdaj se, fant, Borec, Ljubljana 1913, stran 39—40.
- 3 — Vinko Hafner: Trinajsterice, Borec, Ljubljana, 1953, stran 47.
- 4 — Franc Križnar, kakor poprej, stran 38—41;
- Franc Stefe, Ljubljana; Franc Šiška-Črto, Lovran, Vladimir Peraič, Tržič in Angelca Stular, Ljubno na Gorenjskem, ustne izjave v letih 1971 in 1974.
- 5 — Franc Križnar, kakor poprej, stran 32, kjer govori o Pavlu Kernu; ostali kakor pod IV, ter Stane Kersnik-Jelovčan, Ljubljana, ustna izjava o izdajanju Pavla Kerna 1955.
- 6 — Vladimir Peraič-Planin, ustna izjava 1969 ter dopolnitev 1974;
- Vinko Hafner: Obračun, Borec, Ljubljana, 1953, stran 168;
- Savica Hočever-Zagarjeva: »Tribunale militare di guerra, fascikel 300-1050-4129«, »Naša žena« sept. 1975, ter ustne izjave in dopolnitve v istem času, poprej pa v letih 1969 do 1970;
- Meta Sitar-Bele, Ljubljana, ustne izjave 2. 5. 1977, delno pa že prej;
- Ivan Jan-Srečko: Med gorenjskimi partizani, Gorenjski tisk 1956, stran 76, 165—167.
- 8 — Zbornik NOV VI/2, stran 211, opomba 5;
- Vladimir Peraič-Planin: Spomini, oddelek NOB v muzeju Tržič;
- Franc Stefe-Miško: Rojstvo Kokrškega odreda, »Glas Gorenjske« št. 19—21, 1953;
- Vinko Hafner: Trinajsterica, Borec, Ljubljana, 1953, št. 2—12;
- Ivan Jan-Srečko, kakor prej, stran 69—95;
- Franc Križnar, kakor prej, stran 38—45.

Franci Lakovič

Očetu partizanu

*Iskali po hostah smo tvoje kosti,
v globeli samotni nekoč smo jih našli,
a čas je podaljšal spet naše poti,
sledovi do tebe vse bolj so zarasli.*

*Zdaj iščemo nate zgubljeni spomin,
ki v času brezimnem v pozabo izginja
in v plitvi globini njegovih praznin
v minljivost se blede vsak dan bolj spreminja.*

Radko Polič

Roške samote

Ponoči je spet zapadel sneg, vendar le toliko, da je narahlo pobelil gozdove in travnike, proti jutru se je zjasnilo in zdaj piha burja.

Ko stopim iz naše spalnice, presunjen obstanem pred čudovito podobo: vsa širjava pred menoj je belosrebrno, bleščeče, valovito morje smrek in jelk, nad njim sveža, umita sinjina in popolna, z ničimer oskrunjena tišina, da slišim utrip svojega srca. Šele ko spet opaziš, da so okrog tebe še ljudje, ki se prozaično pretegujejo in umivajo v snegu — voda je tu predragocena — da v kuhinji žvenketajo, ropotajo in pripravljajo za zajtrk prežganko in žgance, se zaveš, da si na nekakšni oazi sredi Roga.

Bazo Pugled ali Bazo št. 1, kot so jo uradno najprej imenovali, so osnovali takoj po roški ofenzivi jeseni 1942. Na jugozahodno, kočevsko stran Roga, kjer po ofenzivi ni bilo tako rekoč nobene žive duše do samega mesta Kočevja, je štab Zahodnodolenjskega odreda na Kidričevo pobudo poslal Aleša-Stefana Trobiša¹ s skupino partizanov, da tam na prikladnem mestu osnujejo bazo s političnimi, obveščevalnimi, gospodarskimi in intendanskimi nalogami. Aleš je izbral v Podturnški četi na Pogorelcu skupino petnajstih partizanov, predvsem domačinov iz Kočevja in okolice, in se z njimi zadnje dni septembra 1942 odpravil s Podstenic proti Pugledu. Začasno so se naselili na Pugledu v skednju, ki so mu Italijani iz neznanih razlogov med ofenzivo prizanesli, saj je bilo vse drugo daleč naokrog požgano.² V nekaj dneh so zgradili takoj za vasjo, v smrečju na pobočju proti Staremu logu, dve baraki. V manjši je bila kuhinja z železnim štedilnikom v sredini, ki so ga staknili v ruševinah, in klopni ob dveh daljših stenah, v drugi, večji je spalnica: po sredini, kjer so podporni stebri, je hodnik, na obeh straneh pod strmo streho so nasuli sena, listja in smrečja za ležišča; če se dobro stisnejo, je na obeh straneh prostora tudi za dvajset ali še več spečih glav.

Zadnje dni septembra in ves oktober, kakšnih šest tednov, so bili s hrano zelo na tesnem in so živeli predvsem od sadja in kar so nabrali na njivah in v gozdu, kot so pač v tistih dneh životarili vsi partizanski prebivalci Roga. Ko so se spet povezali z vasmi pri Kočevju, s Klinjo vasjo in Željnami in samim mestom Kočevjem, pa čez Smuko s suhokrajinskimi vasmi in z mlini na Dvoru na Krki, so si nabrali tudi moke, masti, soli, sladkorja in drugih osnovnih živil, da so lahko zaživeli po človeško. Sicer pa so imeli obilo dela, saj je bila njihova prva naloga, da spravijo za

zimo čimveč sadja, ki se je šibilo po vseh bližnjih, zapuščenih sadovnjakih, in pridelek z njiv; spomladi in poleti so novi naseljenci v kočevskih vaseh in partizanske delovne enote posejali in posadili obilo prosa, ajde, zelja in še marsikaj drugega. Njive, ki jih niso poteptale med ofenzivo italijanske kolone in popasle mule in jih ni prerastel plevel, so tudi bogato rodile in so čakale pridnih rok, da poberejo, kar so sejale in sadile. Teh rok pa ni bilo od nikoder; ljudje, kar jih niso pobili in odgnali v internacijo, so se razbežali na vse vetrove in v tihe, samotne zelnike je priskakljal le kakšen zajček, ki je tudi srečno preživel ofenzivno viхро.

Na Pugledu so postavili dve preprosti sušilnici in nasušili več sto kilogramov krljev za bolnišnice. Nasušili so tudi obilo gob, ki so tiste tople, radodarne jeseni rasle in rasle. Po prisojnih lehah in senožetih na Rogu pa je tako in tako pravi raj za gobarje, kadar tople, jesenske noči privabljajo iz listja, mahu in resja temne glavice ajdovčkov. V velike kadi, ki so jih že poleti pripravile skupine gospodarske komisije in jih poskrile po gostem grmovju, so naribali zelja. Kar je bilo zrnatega pridelka — koruze, ajde, prosa — so pobrali, kolikor so mogli z najpreprostejšim orodjem, in potem na Dvoru v mlinu zamenjali za moko. Nakuhali so tudi žganja — slive in tepke so močili in kapnici — kar je bilo nadvse dragoceno zdravilo in priboljšek za bolnišnice.

Mimo teh gospodarskih opravil in zbiranja živil za zimo za bazo in bolnišnice na Rogu so nadaljevali tudi politično delo. V samem rajonu Stari log ni bilo kaj delati, saj ni bilo v njem tako rekoč žive duše, zato so se usmerili predvsem v Kočevje, kjer je ostala organizacija OF trdno na nogah. Mimogrede, kadar je naneslo, so obdelovali tudi Suhokrajince; le-ti so večkrat stikali po zapuščenih in požganih kočevskih vaseh, če bi se še našlo kaj koristnega, ali pa so prišli na njive pobirat, kar se je samo ponujalo.

Ko so na Pugledu tja do srede novembra opravili vsa jesenska dela in so se začeli partizani počasi dolgočasiti in lenuhariti, jih je Aleš hitro poslal v brigade; v samotnih barakicah je ostala le družinica petih ljudi: vodja baze Aleš, Polde (Polde Knapič), Gorazd (Ivan Goršič), Metod (Ivan Mesojedec) in Slavka (Slavka Fajdiga), vsi doma iz Kočevja in okolice. Proti koncu novembra se jim je pridružil še Borut (Milan Megušar) in zdaj še midva z Mitjo, tako nas je osem.

Preden se za dobra dva meseca naselim v tem prijetnem, novem domu sredi bogate roške tišine, se še enkrat vrneva z Bogdanom Osolnikom čez novomeško okrožje k podkrožnemu aktivu Stična, ki se drži v bataljonu ZDO po vaseh okrog Čateža.

Navsezadnje se je tudi Bogdan prepričal, da bi bila najina ekspedicija skozi stiško okrožje, pa naj jo začneva s severne ali južne strani, preveč tvegana in kaj malo koristna pot. Saj so se nama na bazi skoraj pomilovalno nasmihali, ko jim je Bogdan razložil, da se nameravava odpraviti skozi Suho krajino proti Stični. »Seveda,« je dejal Aleš, »če pojdetata tako naskrivaj skozi suhokrajinske gozdčice in samote, kot gre dobri gozdni duh Pan, da vaju nihče ne opazi, potem še kako; če se pa bosta kje ustavila ali prišla nepoklicanemu pred oči, bo kmalu po vama.«

Ko sva opravila s stišskimi aktivisti kratek, tridnevni politični tečaj, sva šla spet na veselo romanje skozi novomeško okrožje in prispela okrog 15. februarja 1943 na Pugled. Zdaj pa ostanem v novem domovanju čisto zares!

Peti dan bivanja na Pugledu sem že jutranji dežurni. Njegova dolžnost je, da vstane ob prvem svitu in gre oprezovat na opazovalnico pri pugleški cerkvi, če ni morda opaziti kakšnih sovražnikovih premikov na cesti od Kočevja proti Staremu logu ali na poti, ki drži z roške ceste od Trnovca čez Novi breg na Pugled. Če opazi kaj sumljivega, da preti nevarnost, mora pohiteti v taborišče in »zatrobiti« preplah.

Imeli smo uro budilko — kdo ve, kje in kdaj so jo staknili — in vsak večer pred spanjem jo je naš stari, dobri rudar Polde naravnal in navil in jo izročil »žrtvi« prihodnjega dne, da si jo postavi k zglavju. Ob šestih, petih, štirih zjutraj, kakor se je pač začelo dežurstvo ob rastočem dnevu, je budilka veselo zacingljala, za hip prebudila vso barako, do kraja pa le nesrečnega dežurnega, ki je hlastno planil po njej in ji zaprl sapo. Potem si je prizadeval čimbolj tiho izvleči se iz toplega gnezda, se obleči in po prstih stopiti na plano, da ne zbudi zlasti najmlajših Metoda in Slavke, ki sta ob drdranju ure bržčas zasanjala o bleščečem pomladanskem nedeljskem jutru, ko cingljajo zvončki, brencijo čmrlji in čebele in zrak tako prečudno dehti...

Ob prvi zori je najbolj hladno in se je treba ob februarški zmrzali dobro okomotati, privihati ovratnik in potegniti kučmo na ušesa, če jo le imaš; če pa ne, pa si jih zavarovati tako ali drugače, saj jih sicer kmalu ne boš več čutil in boš še v strahu, da ti ne odpadejo kot suhe lupine.

Zadnje zvezde ugašajo in čez temno, skoraj črno jamo, ki seže tja do Starega loga in še naprej, se prelivajo komaj zaznavni temnovijoličasti in modrikasti prameni, kot bi jo hotel nekdo pregrniti v najnežnejšo, prav pajčevinasto tenčico. Ko se spustiš po stezi skozi pugleške vrtove in sadovnjake proti vasi in se za trenutek ustaviš in obrneš, je pred teboj skoraj pretih in premrzle obris bledosive, z oranžnim nadihom pobarvane gmote Roga. Nenadoma se zazdiš tako presunljivo osamljen in nebojgljen v tem nemem in zapuščenem okolju, da se prav hlastno zaženeš po poti, da spet slišiš vsaj svoj korak. Stopaš skozi vas, ki je bila nekoč vas, zdaj je le še nekaj razpadajočih zidov, k cerkvi na gričku nad vasjo, ki se strmo prevali na drugo stran proti Cesti in Staremu logu in ji daje prevladujoč položaj nad dolino. Če se postaviš na ta griček, imaš pred očmi večji del belega traku ceste od Male gore čez Stari log proti Smuki, vso starološko kotlino tja na zahod do Poloma in na sever do Hinj, kjer se na hribu prav bahavo šopiri bela cerkev in se zdi kot resnična prednja straža, ki varuje »belo« Suho krajino pred sovražnikovimi vdori z Roga.

Hodiš okrog sivih, lišajastih zidov pugleške cerkve — kdo ve, kateremu svetniku so jo posvetili njeni davni graditelji — nekaj časa napeto in prizadevno napenjaš oči, da bi opazil sleherni vzgib na cesti v dolini in prisluškuješ, če bi ujel v dalji brnenje motorjev ali kakšen drug sumljiv šum. Vse hitreje se dani in napeta pozornost tudi počasi popušča. Saj nas ob dnevu skoraj ne morejo več presenetiti. Zadnje pol ure straže lahko zatorej misel nekoliko potuje, oči naj blodijo po široki, modri panorami Roga, ki jo že oblivajo škrlatni prameni, kot bi nevidne roke izza Kraljevega kamna razprostrle po tem mogočnem ozadju široko, rdečo pahljačo. Čez čas se prične dvigati iz roških globin najprej rdeča, potem vse bolj oranžna in nato rumena krogla, ki hitro raste in se širi in razliva po roških gozdnih širjavah razkošne in peneče potoke zlatega in srebrnega februarskega dne. Prav nič ne zmoti prvinske vznesenosti zemlje in sonca in brez diha spremljaš to njuno urejeno igro. In v tem čudovitem trenutku si tako daleč, neznansko daleč od vsega, kar se imenuje vojna in kar je zvezano s to pošastjo. Toda res, le za hip, zakaj resničnost okrog nas nam ne dopušča nobenih romantičnih sanjarij.

Ti zidovi, ki se neprestano rušijo, križem kražem razmetana, razbita strešna opeka, ožgane deske in trohneč lesen žleb, po katerem je še nedavno ob dežju in na pomlad, ko je kopnel sneg, veselo žuborela in klokotala voda v kapnico, zverženi železni okenski križi, česa vsega ne bi našel, če bi brskal po tej žalostni zapuščini, ki je bila nekoč vas. Da, nekoč so tu prebivali ljudje, pet, šest družin — Pugled je bila majhna, kočevarska vasica — živeli in umirali, se ubadali po teh njivicah in

senožetih, podirali smreke in hoje in jih vozili v dolino na veliko cesto, hodili vsako nedeljo v Stari log v cerkev in gostilno, čisto in preprosto življenje, deset, petdeset, sto let, leto je podobno letu. Pa jih začno lepega dne obletavati z nekakšnim Hitlerjem, ki jim bo ustvaril raj že na tem svetu, govore jim o izbrani nemški rasi, kateri pripadajo tudi Kočevarji, in kdo ve kaj še vse. Obletavajo jih kot podrepne muhe in jim polnijo glave dan za dnem, leto za letom, povsod in ob vsaki priložnosti, zmešajo najprej enega v vasi in ta meša druge, dokler ne zajaše vrug in obsedenost tudi starih dedov in babnic in vsi malikujejo »firerja« in ga čakajo kot čudo vseh čud.

Jeseni 1941 se je začelo zadnje dejanje te tragične, množične obsedenosti Kočevarjev, potomcev nekdanjih kmečkih puntarjev, ki so jih za kazen preselili z rodnih nemških tal v roško divjino, da jo obljudijo. Šeststo let so jo krčili in pojili z znojem, napravili so si domove in jih krstili v svoji govorici, ki so jo prinesli s seboj in jo ohranjali iz roda v rod, zakoreninili so se v to zemljo, zdaj pa so se izruvali iz nje, pustili polja in gozdove, sadovnjake, hiše, hleve, kašče in se spet odpravili v negotovost z vozmi, skrinjami in culo kot njihovi predniki pred pol tisočletja.³

Te ure nemotenega opazovanja in premišljanja med jutranjo stražo pri častitljivi pugleški cerkvi si še ne morem misliti, da se bom v prihodnjih mesecih tako tesno povezal s Kočevsko, jo prehodil po dolgem in počez, spoznal vse njene skrite čare in po svoje vzljubil to tiho, zapuščeno, žalostno zemljo. Zatorej bomo imeli še vrsto priložnosti, da se podrobneje seznanimo s to deželico in njenimi nekdanjimi in novimi ljudmi.

Z Mitjo imava predvsem nalogo politično delati v Suhi krajini in poskušati tam spet postaviti naše »pункte«. Mnogo si od tega ne obetamo, gre bolj za to, da mimo splošnega vtisa o položaju in razporejenosti v teh krajih zberemo čimveč podatkov o legističnih posadkah v Žvirčah, Ambrusu, Korinju, v Struški in Dobrepoljski dolini, zakaj očitno je, da bodo morale brigade prej ali slej udariti po tej močni in zakoreninjeni belogardistični mreži.

Na Lopati sva našla moža, ki ga je Mitja nasvetoval za našega prvega zaupnika, in sprejel naju je še kar spodobno. Tudi privolil je, da ga lahko še obiščemo, in obljubil, da bo poskušal poizvedeti o vsem, kar sva mu naročila. Ko sva čez teden dni spet prišla, pa smo bili tam kot prej. Mož se je izgovarjal na slabo zdravje, kar je bilo res videti na prvi pogled, saj je bil ves nekako krhek, suh in kašljav, češ da ni utegnil nič napraviti. Pri tretjem in četrtem obisku je bilo približno prav tako in tako nismo v Suhi krajini tako rekoč nič opravili. Mož nam tudi ni znal svetovati koga drugega na Lopati ali v drugi bližnji vasi, ki bi mu lahko zaupali. Ko so proti koncu marca ustanovili belogardistično postojanko še na Hinjah, pa je bilo tako in tako tudi naših poti na Lopato konec; ne samo zaradi zased, ki so jih belci začeli postavljati ob naših poteh, pobrali so tudi našega zaupnika in ga odgnali v Ribnico, kjer je, siromak, kmalu umrl.

Sicer pa sva z Mitjo zelo rada hodila na Lopato, čeprav je bilo poti s Pugleda do Lopate in nazaj za eno noč več kot dovolj. Navadno sva se že popoldne spustila po bližnjici skozi gozd v globel pod Pugledom in se povzpela na Šenberk, kjer so naju naši sosedje vedno veselo in hrupno sprejeli.⁴ Kako tudi ne, saj so si tri živahne žene v šenberški samoti in enoličnosti zaželele spremembe, še celo takšnih postavnih fantov s Pugleda, kot so v resnici bili. K čevljarju Škrblinu, ki je majhen, čokat, kosmat, kot kak jamski človek živel s svojo staro, naglušno ženo v sosednji bajti, so skočile po žganje. In kakšno žganje je to bilo! Nemogoče mu je bilo uganiti izvor, barvo, okus, vonj in moč, bilo je nekaj motnega, rumenosivega, dišalo je vrug ve po čem, »krokodili« so plavali po njem in zdelo se ti je, ko si popil prvi

požirek, kot bi te kdo lopnil z nečim težkim po glavi. Potem si se ga nekako privadil in naslednji požirki so že šli za spoznanje laže. Ko smo izmenjali novice s Pugleda in Šenberka, premleli položaj na frontah in ženskam povedali, kdaj približno bo konec vojne, ko se bodo lahko vrstile domov v Kočevje, sva se z Mitjo odpravila dalje proti Smuki. Tu sva lahko hodila še vedno pri dnevu in brezskrbno, saj ni bilo koga srečati. No, najino pot skozi gozd je skoraj vsakikrat križal ljubek trop srn in niti preveč plašne niso bile, kot bi vedele, da sva z Mitjo usmiljenih src; ta ali ona se je za trenutek kar ustavila in naju zvedavo ogledovala z velikimi, lepimi očmi, potem pa lahkotno odskakljala med drevjem za vrstnicami.

Na Smuki, kjer je tudi vse požgano in razmetano, mrtvo in puščobno, da se zdi, da bo zdaj zdaj presunljivo zatulil podivjan pes, ki je ob odhodu Kočevarjev ostal v vasi, preživel ofenzivo in se na noč še vedno vrača na svoje staro ležišče, počakava, da se dobro zmračí, zakaj tu te lahko opazijo s Hinj že s prostim očesom. Do odcepa kolovoza na Lopato greva kar po glavni cesti ko se spustiva s ceste po košenicah proti Lopati, stopava čimbolj mehko, da ne zbudi psov. Takšnih vražičkov na verigah, kot jih imajo po Suhi krajini, pa še dolgo ne: zavohajo te, mrcine, če se še tako trudiš, da bi jim ne prišel na nos, in potem nastane pravi sodni dan. Najprej bevskne eden, potem zalaja drugi in že se zlije v pošastni nočni lajež dvajset in še več pasjih grl. Na srečo stanuje naš človek bolj na samem in se da pritihotapiti do njegove hiše, ne da bi nas kdo v vasi opazil.

Nazaj grede sva se navadno spet ustavila v poznih nočnih urah na Šenberku in tam prespala do jutra. Le enkrat sva se vrnila naravnost domov na Pugled.

Že na Smuki sva opazila prve bliske nad Malo goro in pritajeno grgranje za njenim črnim hrbtom. Videti je bilo, da bo nevihta prihrumela na Rog in naju bo ujela, če ne pohitiva. Nočna nevihta ni prijetna, če te prebudijo bliski in grom v varnem zavetju, kaj šele, če te zaloti na planem in utegneš stopiti le pod košato drevo. Sinjeoranžna ostra črta prereže nebo, bleščeča svetloba za trenutek razgali vso okolico pred teboj, da razločiš najmanjši kamenček in spet te med gromom in treskom zagrne črna, katranasta noč, da ne vidiš prsta pred nosom. Kakor postaja divji ples svetlobe in teme vse bolj vznesen in razkošen, tako narašča človekova tesnoba in želja po varnem kotičku, kjer bo prebil prihajajočo viхро.

Tisto noč sva zavila kar na Vinsko pot, s katere drži gozdna steza po grebenu Jazbeca na Pugled. Nagonsko naju je gnalo v našo barako, na znano, toplo ležišče, saj se le tam čutiš popolnoma varnega. Hitiva vkreber po cesti, ki je zdaj bleščeče razsvetljena s sinjo svetlobo nebesne obločnice, zdaj spet komaj zaznaven hodnik med črnima zidovima dreves. Če zgrešiva odcep proti Pugledu, saj so zdaj vse gozdne poti in steze po Rogu zapuščene, preraščene, komaj še zaznavne, bova rinila naprej proti Podstenicam in napralo naju bo do kože.

Mitja se spet izkaže, da res dobro pozna Rog, brez težav naju popelje z Vinske poti na široko posekovje, kjer se vrstijo ob kolovozu skladovalnice bukovih drv. Pred nama je še pol ure hoda, tokrat bova potrebovala najbrž le četrt ure. V smrekah in bukvah buči veter, bliski se kar prehitevajo, da je skoraj ves čas povsem svetlo, grmi, ječi, šumi, zdi se, da ves Rog valovi in kipi, kot bi se premetaval mogočen ocean.

Ko stopiva vsa zasopla in prepotena v barako, se ulije ploha in potem lije, lije...

Bolj kot Suha krajina, kjer ni bilo kaj početi, me je pritegnilo delo v Kočevju, kjer je prihajajoča pomlad 1943 sprožila novo plimo Osvobodilne fronte. Alešu je bilo tudi prav, da smo mu priskočili na pomoč, saj izkušenih aktivistov ni bilo nikjer na pretek.

Najvažnejše zveze s Kočevjem smo imeli z uslužbenci italijanske tvrdke »SAICI«, ki so imeli stalne dovolilnice — *lasciapassare* — na vseh prehodih in Kočevja.⁵ Z njimi — Lojzom Piščancem, Petrom Kalanom, včasih je prišel tudi Marino Pavletič, ki je bil prejšnji dan še v Ljubljani ali pa celo v Milanu ali Rimu, in drugimi — smo se sestali navadno na dogovorjenem mestu v gozdu ob grintovski cesti, ki se odcepi od glavne ceste Kočevje—Dvor pri Brunvirtu in drži na Grintovec, Rigelj in Stari breg. Sčasoma so postajali ti sestanki vse pogostnejši in krog obiskovalcev iz Kočevja se je vse bolj širil. Tam v aprilu in maju, ko je bilo že čutiti, da bo fašistične Italije kmalu konec, kar je vplivalo tako na razporejenost italijanskih vojakov na blokih, kot na razporejenost in smelost naših ljudi, smo hodili na sestanke skoraj že vsak dan in srečavali nove in nove sproščene obraze. Nekateri so tvegali prehod čez blok na »ozemlje ribelov«, da se vendar enkrat srečajo s partizani in da jim prinesejo vsaj zavitek cigaret.

Z vseh teh sestankov pri Kočevju, ki so bili vedno po svoje privlačni, saj je bil to edini stik pugleških samotarjev s svetom, mi je ostal še posebej v spominu naslednji prizor.

Bil je sončen, aprilski dan. Naša običajna skupina se je odpravila po kosilu proti Kočevju: čez Cesto, nato skozi gozd do Grintovca in po cesti do dogovorjenega mesta.

Na jasici sredi gozda, pod zajetnim hrastom smo posedli in polegli in si prižgali cigarete, da med lenobnim puhanjem pričakamo napovedane obiskovalce. To popoldne smo pričakovali tudi dve najaktivnejši mladinki, katerima moramo dati natančnejša navodila za nadaljnje delo med mladino v Kočevju. Ze prej so nam večkrat pripovedovali o Dragici in Katici in o njunem vnetem in pogumnem delu v mestu. Prav tako so nam povedali o njuni vroči želji, da bi videli partizane. Za obe so bili seveda partizani poosebljena moč, hrabrost, lepota, dobrota in kdo ve kaj še. Kaj vse si pričara nedolžna in čista domišljija, če jo sprostijo najbolj vzvišena čustva! Ze vnaprej smo jima torej veleli sporočiti, naj ne pričakujeta preveč od zaželenega srečanja, zakaj partizani so tudi zgolj navadni ljudje. Morali so jima tudi povedati, da pravih partizanov iz brigad, ki bi jima nasuli poln koš zgodb o junaštvih, žal tokrat ne bosta imeli priložnosti srečati. Aktivisti sicer tudi nismo ravno od muh, tudi mi se znamo boriti, če je treba, vendar pa naša kopja niso tako bleščeča in okrašena z bojnimi trofejami. Kljub vsem tem varnostnim ukrepom smo se tisti dan, se mi zdi, vendarle nekako bolj lišpali, preden smo odšli na pot, in si prizadevali napraviti iz nas »junake«, ki bodo vsaj malce podobni tistim iz sanj kočevskih deklet.

Ko sta prišli, obe lahkotni kot srni, obe vranje črnih las, Dragica živahna kot živo srebro, Katica bolj zadržana in mirnih kretenj, in pričeli žvrgoleti, je sinji, pomladni dan še bolj zablestel in grlica, ki je spet grulila v brezah, ki jih je že nekdo posul s svetlozelenim prahom, je nenadoma prebudila srce. »Prinesli sva vam cigaret, to boste gledali, kako,« se skrivnostno smehljata. Rahlo se obrneta vstran, vzdigneta lahni, rožasti obleki visoko čez glavo in dvojce vitkih, deklških teles v kopalnih oblekah, eno v rumeni, drugo v rdeči, se razcvete pred nami kot dva razkošna, pomladna cvetova. Komu ne bi zaplala kri hitreje in nemirneje po žilah, če bi nenadoma uzrl ob sončnem popoldnevu, sredi pomladnega resja in belih brez, dve gozdni vili!? Nam, pugleškim aktivistom, ni smela, še lesk v očeh ni smel izdati njenega hitrejšega utripa, zakaj bili smo partizani, »bogovi«, ki so vzvišeni nad takšnimi človeškimi slabostmi in se lahko deviške gozdne lepote brez sramu in strahu vijejo med njimi.

Ko smo se vsi prevzeti od tega srečanja vračali proti Pugledu, Gorazd, ki je očitno gledal na življenje bolj realistično, ni mogel več vzdržati in je bleknil: »Ti dve si bosta pa res lahko mislili, kakšni lipovi cepci smo!«

Zadnje dni februarja in prve dni marca smo bili zaposleni z graditvijo nove hiše. Že pred najinim prihodom na Pugled so premišljali o preselitvi baze na primernejše mesto, bolj od vasi, globlje v varstvo gozda. Najprimernejši prostor so našli pod Kraljevim kamnom, pod glavnim hrbtom Roga, ki na tej strani terasasto pada proti severozahodu v starološko kotlino. Tam je bila globoka, gozda mlakuža, v kateri ni nikoli zmanjkalo kalne, hladne vode. Voda na Rogu pa je več vredna kot kepa čistega zlata; saj so studenci, vodnjaki, luže in jame tako redki in znameniti, da je vsak dobil svoje ime — Laušev vodnjak, Beli studenec, Breznov vodnjak ali pa kar Vodnjak ali Luža. Vode, vode — je bila edina, strastna misel in želja obkoljenih partizanov med sovražnikovo ofenzivo, ko se je avgustova soparica prelivala skozi roške gozdove in so le jutranje rose za trenutek ovlažile javorove in leskove liste, pri znanih, redkih vodnjakih in lužah pa so bile italijanske zasede. V mirnih časih, kakršni so bili zdaj na Rogu, si seveda ni bilo mogoče misliti domovanja, kjer bi ne bilo v bližini vode, in tako so se takoj odločili o mestu graditve, ko so ogledniki naleteli na lužo. Zraven je bila kot naročena še velika poseka, prav širok madež na pobočju Kraljevega kamna s stoterimi sežnji suhih, bukovih drv in tako je bilo za kurjavo tudi poskrbljeno. Prav tako je bila nedaleč od ljubke vrtače, ki so jo izbrali za stavbišče, med razmetanimi skalami in skalnimi previsi Kraljevega kamna prostorna podzemeljska jama, ki bo lahko odlično rabila za hladilnik. Že prej so imeli na zalogi nasoljeno meso v neki drugi mrzli jami, v začetku marca pa se je naš mesni zaklad močno povečal, ko je Šercerjeva brigada zaplenila vso živino na posestvu podjetja »SAICI« v Stari cerkvi pri Kočevju in nam, ko so šli mimo nas čez Rog v dolino Krke, od bogatega plena odstopila vola in tri krave; vol je šel v ledenico, za krave pa smo povečali hlev in tako smo imeli pri hiši še mleko. To je pomenilo skoraj pravo, majhno revolucijo v našem jedilnem listu, saj smo imeli potlej redno za zajtrk žgance z mlekom — vročim, toplim, mlačnim, hladnim, kislim, po želji, lepo prosim!

V hlevu smo imeli že prej konja — Miška. To je bil pravzaprav Štajnerjev konj; prignal ga je na Pugled in ga izročil kolektivu, ko so se v začetku marca trije Trnovčani priključili bazi.⁹ Kje neki je staknil tega dolgina in suhca na visokih, tankih nogah, da je bil videti kot kamela; če se prav spominjam, je Štajner pripovedoval, da se je po ofenzivi nenadoma pojavil na senožetih med Pugledom in Trnovcem in prav nobene težave ni imel, da ujame krevljasto, suho starino in jo odpelje s seboj v gozdni dom.

Imamo tudi voz in prav imenitno je, ko Štajner zapreže Miška in požene. Po zapuščenih, kamnitih, razdrapanih poteh po Rogu se res ne dá kdo ve kako zapoditi, toda Miško ne bi, najbrž, tudi na najlepši, beli cesti spremenil koraka, pa naj bi se Štajner od besa postavil na vozu na glavo. Pa kaj hočemo, naš prijazen Miško ima za seboj že lepo število let in prav gotovo se je dokopal do tiste stare modrosti — »hiti počasi« ali pa »počasi se daleč pride«. Sicer pa smo ga potrebovali, da nam je s Ceste, Pugleda, Trnovca in Starega brega zvozil deske, opeko in drugo ropotijo, ki smo jo po teh vaseh nabrali za našo novo hišo; pozneje, ko smo začeli orati, pa je šel z nami na njive in tako smo bili res oboroženi, kot se spodobi pravim kmetovalcem.

Največ časa je porabil Miško za pašo, ko so tople marčne dni ob pugleških živih mejah in na ježah pognali prvi šopi bleščeče, zelene trave. Kar po ves dan je ostal sam na vaških travnikih, brezskrbno in pogumno prenašal samoto in prav nič ga

ni, kot kaže, vznemirjalo, da bi ga utegnil sovražnik presenetiti. Če bi se res kaj takega primerilo, bi vrli Miško bržčas le za hip vzdignil glavo, zaničevalno premeril vreščeči trop zelenih vojakov in svojih manjvrednih vrstnic mul, potem pa mirno mulil dalje sladko pugleško travico.

Nova hiša v vrtači pod Kraljevim kamnom, v jelovem gozdu dobre četrte ure od Pugleda, je bila za tiste čase in razmere res skoraj »kraljevska«: velika, prostorna baraka, pokrita z opeko, lepimi, svetlimi okni, posebno sobico za pisarno in skladišče dragocenosti, s širokimi, udobnimi pogradi ob dveh daljših straneh, z gašperčkom in štedilnikom pri vratih, da nam je bilo toplo in domače, ko nam je ob hladnih večerih ogenj pripovedoval svoje večne pravljice.

Baza Pugled ali Baza Aleš, kot so jo tudi včasih imenovali po njenem komandantu, je pridobivala vse bolj na ugledu in pomembnosti. Naša družina se je množila — iz bataljona ZDO sta prišla še Uroš (Franc Vetrih) in komandir Jošt (Jože Slapničar), Uroš v varnejše zatišje spričo svojega bolnega palca — »karfijole«, Jošt za tretjega aktivista v podokrožje Suha krajina — in tako nas je bilo v baraki v marcu in aprilu trinajst stalnih prebivalcev. Občasni gosti so bili vse bolj pogostni: bodi da so prišli za dan, dva »službeno« na oddih, bodi da jih je pripeljala mimo pot z Notranjskega in čez Rog na Dolenjsko in v Belo krajino ali v obratni smeri. Ta promet je postal še živahnjejši, ko se je sredi marca vgnezdila v bližini baze kurirska postaja TV 14 kot vmesna postaja med TV 15, ki se je že pomaknila v topliško dolino k Poljanam, in TV 11 na Travnici gori; odtlej dobiva naša baza v poštnem prometu vse bolj ime Baza 14. Prav tako se proti koncu marca za nekaj dni ustavi v našem domovanju ekipa stiške tehnike pod vodstvom Danice Marinč-kove-Urške, dokler si ne bodo nekje v bližnji roški divjini zgradili svoj novi obrat — tiskarno »Urško« — ki bo v varnem zavetju očeta Roda dan in noč nemoteno tiskala nove in nove osvobodilne tiske, ki jih bodo kurirji s TV 14 ponesli v tri smeri: na vzhod proti TV 15, na zahod k TV 11 in na jug, proti Kolpi na TV 13, da bodo najpozneje v tednu dni že v najbolj oddaljenih okrožjih Slovenije. Raznih popotnikov, ki so potovali po TV liniji in se ustavili le toliko, da se malo odpočijejo, ali pa so prenočili pri nas, ker jih je ujela noč v naši bližini in se jim ni preveč mudilo, je bilo vse več. Ko se je v začetku aprila ustavil na naši bazi tudi Miha B.-dr. Marijan Brecelj in nam zaupal, da prihaja iz Polhograjskih Dolomitov kot predhodnica z nalogo, da izbere na Rogu primeren kraj za naselitev vodilnih teles osvobodilnega boja, smo vedeli, da bo tihe, roške idile in naše »patriarhalne« domačnosti na bazi konec.

Jutranje dežurstvo ni več potrebno, zakaj hišica s trinajstimi »palčki« ni več edino obljudeno mesto na širnem hrbtu očaka Roga. Podnevi in ponoči hitijo zdaj patrolje — kurirske, obveščevalne, intendantske, in kdo ve kakšne še — korakajo kolone mobilizirancev s Primorske, ki se utrujeni in sestradani kratko ustavijo na Pugledu in stikajo po ruševinah in sadovnjakih, če bi staknili kaj za pod zob, prispe s Travnice gore ali od Podstenic kakšen funkcionar s spremstvom in naroči pri nas dobro večerjo, kot da smo gostilna. Sicer pa on ima lire, mi imamo v ledenicah meso, v skladišču vrečo moke iz dvorskega mlina, kislega zelja je še pol ogromne kadi, krompirja in fižola je tudi še toliko, da bomo zvozili do novine, dve kanti masti sta dobro skriti v grmovju in vesta zanju le Aleš in Polde, na Pugledu pa so koprive po vrtovih že dovolj visoke in sočne, da je za špinačo. Nežka Štajnerjeva, naša neutrudljiva in iznajdljiva kuharica, je staknila tudi motovilec, ki vztrajno kljubuje času in vremenu. Zdaj se nam ni več bati presenečenj in lahko mlajši rod zjutraj smrči do sedmih, če nas kakšnovažno opravilo ne spravi prej na noge. Starejše pokolenje, Polde, Gorazd in morebiti še kdo, pa je tako in tako

vsako jutro že ob petih ali še prej pokonci in je ta pridobitev zanj brez pomena. Gorazd, ki šari navadno že od svita po baraki, budi ob takšni priložnosti zaspance s posebnim užitkom.

Tu na Kraljevem kamnu je bilo jutranje dežurstvo pravo doživetje, če si le ujel lep, jasen dan. Ko te je ura prebudila in je bilo v baraki v dolinici pod visokimi hoji še mračno, je vrh Kraljevega kamna že lovil prve žarke, ki so se utrinjali z vzhodne strani Roga. Stopaš po posekovju vkreber in čist jutranji zrak je poln ptičjega žvrgolenja, na visoki, košati, samotni smreki se prav pod vrhom lovita veverici; če so ti jutranje gozdne vile posebno naklonjene, pripeljejo na rob posekovja, kjer je med robidovjem najbolj sočna trava, na jutranjo pašo srne, ki takoj prhnejo v gozd, ko te zavohajo. Na vrhu Kraljevega kamna je nič koliko skal, visokih, širokih, gladkih, zverženih, vseh mogočih oblik in likov, prepletenih s koreninami, in nekatere so res podobne mogočnemu prestolu, na katerega bi lahko sedlo še tako zbirčno kraljevsko veličanstvo. Ali je domiselni duhovitež nekoč prav zato krstil ta skaloviti del Roga za Kraljevi kamen? Stopiš na takšen prestol in pokrajina do Male in Velike gore in do Fridrihštajna nad Kočevjem je pred teboj: v dolini se še prepletajo prameni srebrnih meglic, vrhovi, kjer je sam gozd, so že sinjezlata s škrlatnimi prelivi. Stojiš kot kip in pozabiš, kaj te je pripeljalo v to nepozabno jutro!

Ko se vrneš ob sedmih s Pugleda, kamor je moral dežurni po prvem ogledu s Kraljevega kamna, je doma že vse živo: Nežka je pomolzla krave, zavrela mleko in skuhala žgance, Stajner napoji Miška, eni pospravljajo svoja ležišča, drugi se umivajo, brijejo, le Uroš še uživa pod odejo prvo jutranjo cigareto in komentira Mitjeve sanje — ujeli so ga Italijani in ga hoteli speči na ražnju — da bomo najbrž v kratkem hajkali.

Med zajtrkom, ko sedimo križem kražem po baraki z menažkami v naročju in pridno zajemamo, odreja Aleš dnevno razdelitev dela: Stajner in Tine z Miškom na trnovec po krompir, ki je še zakopan na njivi. Gorazd in Metod drva, drugi dopoldne na Pugled rigolat njivo; popoldne ob treh je sestanek s Kočevjem, odhod z baze ob enih.

Ob večerih so bile včasih politične ure in druge resne zadeve, največkrat pa veselo kramljanje in obujanje spominov iz bližnjih vojnih in predvojnih dni. Romali smo k vsakemu na njegov dom, spoznali vse življenjepise do podrobnosti, natanko vedeli, kaj kdo rad je in česa ne, kje je hodil v šolo in kakšne glave je bil, kje je spoznal ženo in kje sta pila prve skladkosti ljubezni, kdaj se je vrezal v levi palec in kdaj je padel z drevesa in si zvil roko; Polde je bil najbolj redkobeseden in smo morali z njim na natezalnico, če smo hoteli kaj izvleči iz njega, vsem so bile rosne oči, ko smo zvedeli, da je Alešu umrl sinko v internaciji na Rabu, vsi smo nestrpno pričakovali, kaj je v pismu, ki ga je kdo dobil od doma, Slavko smo imeli še za otroka, čeprav je bila že dekle in smo domnevali, da je zaljubljena v Aleša, Uroš-Karfijola nas je zabaval z večnimi domislicami in mu je zmanjkalo sape in besed le takrat, če ga je kdo naplahtal, da so prišli Italijani v Stari log, zakaj hajke se je najbolj bal.

Tine se nam je zdel, da je bil pravzaprav že na onem svetu in je vstal od mrtvih; njegovo povest, kako je v zadnjem trenutku ušel Italijanom, smo vnovič in vnovič poslušali in obravnavali.

Med roško ofenzivo se je kot stotine drugih umikal pred prodirajočimi strelskimi vrstami vse globlje v roške gozdove. Žejen, sestradan in izčrpan je prav tu nekje za Kraljevim kamnom sklenil, da se bo poskušal prebiti skozi obroč. Tihotapil se je čez jaso na senožetih med Pugledom in Trnovcem in padel prav v naročje

italijanski zasedi. Vojaki zaženejo bojni krik in planejo po njem; na Cesti ga vržejo na kamionček, obkrožijo z napetimi puškami in odpeljejo v Stari log.

V Starem logu so pripeljali vsakega ujetnika, partizana ali civilista, moškega ali ženskega ali otroka pred kolonela, ki je operiral s polkom v tem delu Roga, in če mu ujetnik ni vedel ali ni hotel povedati nič zanimivega, je kot rimski imperator pokazal s palcem v tla in izgovoril le besedico: morto! Nesrečneža so odpeljali na starološko pokopališče in ga za zidom ustrelili. Tako je končalo v Starem logu petdeset in več partizanov, aktivistov in drugih prebivalcev, ki so jih ujeli vojaki kolonela, ki ga je popadla morilska strast.

Martin je delal pred ofenzivo pri gospodarski komisiji in ve za nekatera prikrita skladišča v gozdovih okrog Starega loga. Zatorej ponudi kolonelu, da jim lahko odkrije skladišče usnja, gre mu pa za to, da pridobi na času in ujame priložnost za beg, ko ga bodo gnali skozi gozd. Navsezadnje, si misli, je, če mora biti, prijetnejše, če te iznenada zadene v hrbet med divjim begom čez drn in strn, ko je na vidiku življenje, kot pa dolge trenutke nemočno zreti v vojake, ko se pripravljajo na strel, ki bo odprl večno temo.

Spet so ga odpeljali s kamionom do Ceste. Tam ga obkoli podoficir s šestimi vojaki in gredo za njim z naperjenimi puškami, kamor jih vodi. Nobene priložnosti ni za beg, vojaki ga tesno obkrožajo in puškine cevi boljčijo z vseh strani vanj. Pot si moram čimbolj podaljšati, roji Martinu po glavi, torej jim mora vsaj nekaj pokazati. Pripelje jih do mesta, kjer so nedavno prekrili in zamaskirali globoko vrtačo in tako napravili skladišče. Zdrzne se — pred njim ležita dva mrtveca, po katerih se pasejo muhe. Enega spozna, bil je tesar v skupini, ki je postavljala skladišče, in je stesal bruna za podpornike, opaž in streho tudi pri tem skladišču. Ostal je le kup razmetanih in ožganih brun in desk, na katere se je sesedla črna, gozdna prst, preperelo listje in smrečice, ki so jih posadili za kamuflažo.

Podoficir ga vpraša, če ve za kakšno drugo skladišče ali kaj podobnega, ker tu, kot vidi, ni imel sreče. Martin odkima, češ da je vedel le za to stvar; sicer pa, četudi bi jim kaj pokazal, bi ga najbrž počili kar na mestu, kot so nesrečnega tesarja. Kaj bi še lazil po Rogu, uiti jim tako ne more, naj ga pobijejo kar tukaj. Serdžente pa odloči, da ga bodo odpeljali nazaj v Stari log, kjer bo pač »morto«, nič mu ne pomaga.

Vračajo se po isti poti proti Pugledu, najprej po gostem, mračnem, hladnem gozdu, potem, ko so bliže vasi, med redkejšim bukovjem, grmičevjem in prvimi travniki. Martin se že poslavlja od vsega tega zelenega blišča, od pisane, vesele jase sredi gozda, kjer bi bilo zdaj tako prijetno leči in zatisniti oči, od samotne lesnike ob poti, ki je polna kot brin in je jeseni ne bo utegnil nihče obrati, ko se z gostega leskovja dvigneta, kot bi zrasla iz tal, dva človeka, molita roke kvišku in kričita: »Vdava se, ne streljajte, vdava se.«

Vojaki obstanejo kot pribiti, dva celo prestrašeno odskočita, potem se le zavedo in z vikom in krikom planejo na nesrečnika. Martin ne pomišlja niti sekunde preveč in se bliskovito zažene v nasprotno stran v grmovje; nič več ne sliši, ne krikov »ferma, ferma«, ne strelav, ne žvižganja krogel okrog sebe, le čudna, prijetna sproščenost mu zveni v glavi in lahek je, neizrekljivo lahek in leti, leti, dokler se ne zgrudi omočen in brez vsake moči. Le toliko je še pri zavesti, da čuti, da je daleč naokrog nežna, božajoča tišina in da se ji lahko brezskrbno in povsem prepusti.

Prebudil ga je dež, ki je rahlo in enakomerno rosil po jelkah; kapljice z dreves so padale okrog njega in tiste, ki so padle na njegova suha usta, je slastno posrkal.

¹ Štefan Trobiš, šolski upravitelj v Starem logu, je bil najuglednejši organizator Osvobodilne fronte v tem delu Kočevske. Na pomlad 1942, v času prvega osvobojenega ozemlja, postane sekretar rajonskega odbora OF Stari log in član okrožnega odbora OF Kočevje ter sodelavec gospodarske komisije Izvršnega odbora OF, ki ima nalogo obdelati čimveč zapuščene kočevske zemlje. (V komisiji so bili Franjo Lubej-Drežnje Jaklič, Vojko Nemec, ing. Jože Levstik-Vid, Milan Megušar-Borut in Štefan Trobiš-Aleš.)

Med roško ofenzivo so Italijani na Kočevskem načrtno požgali vse vasi in vsako poslopje, ki bi lahko služilo partizanom. Le tu pa tam je ostala kakšna cerkev, hiša ali skedenj; ali se jim je mudilo ali se ni hotelo vneti, kdo bi vedel? V celoti pa so pustili vas Stari log ob glavni cesti Kočevje—Dvor in Črmošnjice in še nekaj vasi ob cesti Soteska—Semič. Morebiti so ta večinoma prazna naselja namenili po zaključeni ofenzivi proti partizanom v Sloveniji za svoje bodoče postojanke na severni in južni strani Roga, pa so to namero opustili, ko so spoznali, da partizanov z ofenzivo niso uničili in da niti ne iščejo več zavetja na Rogu, temveč z brigadami ogrožajo njihove osnovne postojanke ob prometnih žilah.

² Kočevska v pravem pomenu je tisti del naše dežele, kjer so šest sto let (1340—1941) prebivali Kočevarji. Na splošno je to območje gozdnatih hribov in kraških dolin Roga, Kočevskega pogorja in Gorenjske planine med Kolpo in Krko, ki bi ga omejil štirikotnik: Dvor—Cabar—Stari trg ob Kolpi—

To nekdaj brezimno divjino prastarih gozdov, ki se je je naselilev Slovencev v njihovi novi domovini komaj dotaknila, so dobili leta 1247 v fevd Ortenburžani s Čušperka. Ker je bilo slovenskih podložnikov v teh krajih premalo, so začeli v tridesetih letih 14. stoletja dovažati tudi nemške koloniste s svojih posestev na Koroškem. Po tej prvi kolonizaciji se je v letih 1350—1363 razvijala glavna kolonizacija s kolonisti iz nemške Frankovske in Turinske; to so bili uporni kmetje — kakih 300 mož z ženami in otroki — ki so jih za kazen izročili grofu Frideriku Ortenburškemu, da jih pošlje krčiti gozdove in ustanavljati nove naselbine. Po letu 1400 se je razvijala tu pa tam notranja kolonizacija iz večjih naselij v teže dostopnem in dotlej nenaseljenem svetu Roga in drugih gora.

Tako je nastajala skozi stoletja sredi slovenskega ozemlja dokaj strnjena nemška narodnostna skupina Kočevarjev, ki jih je bilo pred izselitvijo s Kočevskega 1941. leta kakih 15 000. Kočevarji so ohranili materin nemški jezik, ki pa se ni razvijal in je ostal takšen, kakršnega so prinesli s seboj iz prvotne domovine njihovi predniki v 14. stoletju. To je bila kočevščina ali kočevarsčina, ki je tudi pravi Nemec ni mogel več razumeti. V dobi nastajanja narodne zavesti v prejšnjem stoletju so Kočevarji kot Nemci postali v Avstriji pomemben činitelj v nemško-avstrijskih načrtih germanizacije Slovencev in graditve trdnega mostu proti Jadranskemu morju. Kot vse druge nemške manjšine v Evropi so tudi Kočevarji postali disciplinirana peta kolona pri nacističnem osvajanju in razkosaanju Jugoslavije. Ker pa je prišla po razdelitvi Slovenije med tri okupatorje vsa Kočevska v italijansko okupacijsko področje, so se Kočevarji odzvali »Hitlerjevemu klicu« (Hitler ruft!) in se jeseni 1941 po natanko izdelanem načrtu prostovoljno izselili z rodne zemlje na ugrabljeno slovensko zemljo v Posavju med Litiijo in Brežicami ter Obsoteljsko dolino, od koder so Nemci prej nasilno preselili Slovence v Slezijo in Lotaringjo. Zlom nacistične Nemčije 1945. leta pa jih je seveda odnesel tudi iz teh krajev.

³ Na Senberku nad Starim logom je živel star naseljenec čevljar Štefan Škrblin, po rodu iz Hrvaškega Zagorja z ženo Kočevarico. V sosednji bajti so se naselile tri žene iz Kočevja z otroki, ki so se še pred ofenzivo umaknile pred pretečo internacijo na osvobojeno ozemlje. Ti ljudje na Senberku so bili edini prebivalci obsežnega področja Stari log.

⁴ Italijanska tvrdka »SAICI« — Società anonima industria cellulosa italiana — s sedežem v Milanu je ustanovila v Ljubljani podružnico za izkoriščanje slovenskih gozdov, zlasti na Kočevskem. Z italijansko družbo »Emona«, ki je prevzela v upravo vso imovino, kar so jo zapustili Kočevarji, je »SAICI« sklenila pogodbo za izkoriščanje vseh gozdov v njeni upravi. V ta namen so ustanovili v Kočevju podružnico, ki naj bi vodila ta mnogo obetajoč dobičkanosni posel. Nekateri slovenski lesni strokovnjaki, domačini s Primorskega in Trsta, ki so znali italijansko, so se sporazumno z OF ponudili Italijanom v službo z namero in nalogo, da s sabotažo in drugimi ukrepi čimbolj ovirajo sečnjo in izvoz našega lesa v Italijo. V Kočevju je prevzel vodstvo ekspoziture »SAICI« Lojze Piščanec, v centrali v Ljubljani in Milanu sta delovala brata Rudolf in Marino Pavletič in »akcija« se je začela. Ne samo, da so partizani že jeseni, zlasti pa na pomlad 1942 onemogočili tujcem tako rekoč vsako sečnjo slovenskih gozdov, so se v kočevski podružnici »SAICI« potrudili, da tudi v dosegljivih področjih ob samih sovražnikovih postojankah posekajo čimveč samo na papirju. To se jim je posrečilo, ker so bili vsi uslužbenci »SAICI« zvesti in požrtvovalni pristaši OF — vodje skupin France Mrvar, Peter Kalan, Filip Mulej in drugi — in so organizirali v OF tudi vse delavce in voznike v šestih delovnih skupinah.

⁵ Blizu vasi Trnovec so po ofenzivi bivali v gozdnem skrivališču zakonca Franc in Nežka Stajner ter Martin Setinec, vsi trije begunci z »nemškega« ozemlja iz okolice Boštanj pri Sevnici.

Darilo

*Dragi,
rada bi ti rekla :
»Nisem vesela
tvojega darila«
a tako se o darilih
ne govori.
Zato sem tvoje zlato
sprejela.
A srce ob njemu
je nemo.
Molči.*

*Če bi prinesel
drobno marjetko
in rekel :
»Veš,
nekje v travi je cvetela,
pa me je spomnila nate,
vsa drobna in bela,
vsa mila in nežna
kot ti« —
potem bi verjela
v tvojo ljubezen.
Bila bi vesela
tvojega darila in
tvojih oči.*

*Ne maram zlata.
Zaradi njega
se ljudje morijo,
zaradi njega
najgrše strasti vzplamenijo,
zaradi njega
je na svetu
toliko gorja.*

*A drobna marjetka
vsa nežna in bela
bi v mojem srcu
zate cvetela.
Zakaj ne razumeš,
da so najlepše,
najdražje
najbolj preproste stvari?*

Ivan Vidali

Razvoj partizanstva na Kamniškem 1943—1945 ali kratek pregled delovanja Kamniško-savinjskega in Kamniško-zasavskega odreda

1

Pod imenom Kamniško savinjski odred si nekateri predstavljajo le en odred, in sicer samo Kamniško-zasavski. To pa ne ustreza resnici, ker sta bila to dva različna odreda, in sicer Kamniško-savinjski in že omenjeni Kamniško-zasavski. To napako so delali doslej celo nekateri poznavalci tega obdobja NOB in ta zmota se vleče vse do danes. Kamniško-savinjski odred je nastal po boju na Kostanjski planini in še po nekaterih hudih bojih zlasti kamniških partizanov v začetku leta 1943 ter se nato čez pol leta razvil v Šlandrovo brigado. Kamniško-zasavski odred pa je nastal predvsem zaradi pomembnih nalog, ki jih je morala opravljati neka vojaška enota na ozemlju od Moravškega do Save in še preko nje ter nemško-italijanske razmejitvene črte.

Po boju na Kostanjski planini 24. decembra 1942, kjer je padlo skoraj vse poveljstvo Kokrškega odreda in Kamniškega bataljona, je glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske, ne da bi vedelo za ta boj in žrtve, tudi za to območje 26. dec. 1942, odločilo novo reorganizacijo slovenskih partizanskih enot. Razdelilo jih je na štiri operativne cone, od katerih so zadnjo, IV., imenovali tudi štajersko. Obsegala pa je vso slovensko Štajersko, Kamniško in Zasavje. Za razliko od drugih con, ki so imele v svojem sestavu brigade in odrede (razen alpska, ki je imela le odrede), je glavno poveljstvo predvidelo za Štajersko le pet bataljonov, ki so pokrivali celotno ozemlje cone. To so bili Kamniški, Moravški, Savinjski in Pohorski bataljon.

Pri reorganizaciji pa ni bil več predviden Kokrški odred nekdanje I. grupe odredov. Del njegovih borcev, ki so bili poprej v Kokrškem bataljonu, se je pridružil Gorenjskemu odredu ter s tem alpski operativni coni. Kamniški bataljon pa se je vključil v IV. operativno cono. Glavno poveljstvo slovenske NOV in PO je nato 12. januarja 1943 odločilo, naj spričo dotedanjih velikih uspehov slovenskih brigad

ustanovijo na Štajerskem dve brigadi. Vendar pa je štab IV. operativne cone ocenil, da za to še ni pogojev in da bi osredotočenje posameznih partizanskih enot trenutno uolj škodilo kot pa koristilo. Zato so oba bataljona, ki sta tedaj obstajala, Kamniškega in Moravškega, pustili na njunem območju. Ta dva pa sta nato po terenu pošiljala mobilizacijske patrulje, ki so uspele do konca januarja 1943 mobilizirati okoli 200 novih borcev.

Spričo te uspešne mobilizacije, pa tudi zaradi spoznanja, da je pretesna povezanost Kamniškega in Moravškega bataljona okorna in nepraktična, in ker je bilo njuno območje Kamniško-Savinjska dolina Zasavje tako strnjeno, da je potrebovalo enotno poveljstvo, ki bi lažje uskladilo njihove akcije, je štab IV. operativne cone sklenil, da ustanovi vmesni člen med bataljonom in štabom. Zato je 14. januarja 1943 ustanovil Kamniški odred, ki se je nato okoli 20. marca 1943 začel imenovati Kamniško-savinjski odred.

Ustanovitev je izvedel na Lesu pri Moravčah v taborišču Moravškega bataljona. Kamničani pri ustanovitvi niso bili navzoči. Za poveljnika je postavil Alojza Kolmana-Maroka, za političnega komisarja pa najprej Antona Štefeta-Kostjo, ki pa je že čez nekaj dni padel v Kališu nad Kamnikom. Za njim je to nalogo prevzel Mitja Ribičič-Ciril.

Štab cone je odred razdelil na tri bataljone. Dotedanji Kamniški je zaenkrat ostal z istim imenom, kasneje je dobil ime po padlem poveljniku Kokrškega odreda Matiji Blejcu-Matevžu. Moravškega so preimenovali v Zasavskega — Lojzeta Hohkrauta. Savinjski bataljon, prvotnega so Nemci razbili novembra 1942 na Dobrovljah, je poveljstvo izoblikovalo iz preostalih članov in iz borcev drugih enot in poimenovali so ga po Slavku Šlandru.

Vsak bataljon je štel okoli sto borcev. Kamniški naj bi deloval na območju vznožja Kamniških planin, Zasavski v Zasavju, Savinjski začasno v Tuhinjski dolini in na Menini, kasneje pa v Savinjski dolini.

Zametek tega odreda sega pravzaprav neposredno pred boj na Kostanjski planini, ko so 20. decembra 1942 po prihodu Moravškega bataljona s štabom Savinjskega odreda h Kamniškemu bataljonu na to planino, osnovali skupni operativni štab Kokrškega-savinjskega odreda, oziroma natančneje Kamniškega in Moravškega bataljona. Druga dva bataljona, Kokrški in Savinjski, namreč nista več obstajala.

Za takšno oblikosodelovanja so se odločili zato, ker so ugotovili, da sta oba bataljona sodelovala v zadnjem času v približno enakih pogojih, imela dokaj enake težave in naloge. Med temi je prednjačila mobilizacija, kajti vsak čas so pričakovali, da bodo Nemci vpoklicali v svojo vojsko letnika 1923 in 1924, ki sta bila ob koncu 1942 že na naborih.

Nemci po boju na Kostanjski planini niso mirovali. Predvsem so zasledovali Kamniški bataljon, ki je bil nekaj tednov skupaj s pretežnim delom Moravškega.

19. januarja 1943 so Nemci napadli Kamniški bataljon v Kališu nad Kamnikom.

V tem hudem boju je padlo 18 borcev, 22 neoboroženih pa so Nemci ujeli. Ranjenih je bilo osem borcev, izgubili pa so tudi strojnico in 14 pušk. 21. januarja 1943 so Nemci znova napadli Kamniški bataljon pri Veliki Lašni, vendar se je pravočasno in brez izgub umaknil.

V februarju 1943 so napravili bataljoni Kamniško-savinjskega odreda nekaj uspešnih akcij. Oddelek Kamniškega bataljona je 6. februarja 1943 razdejal nemški občinski urad na Homcu pri Kamniku, Zasavski pa je na italijanski strani, kamor je odšel z dovoljenjem štaba IV. operativne cone, da bi se umaknil preteči hajki, ki so jo pripravili Nemci v Moravško dolino, 28. januarja 1943 prešel Savo. Na Dolenjskem je napravil nekaj akcij proti beli gardi, nato pa 16. februarja 1943 s sodelova-

njem ene čete Kamniškega bataljona napadel Dol pri Ljubljani in onеспosobil tovarno barv in opustošil prostore nemške občine ter pošte. V kinu je organiziral miting, v Dolskem pa so njegovi borci napadli vojaški tovornjak in oklepni avto.

Pokrajinski komite KPS za Štajersko je v istem mesecu, 18. in 19. februarja 1943, sklical v Dešnu pri Moravčah v Osoletovi hiši razširjeno partijsko konferenco, ki so ji mimo članov PK KPS prisostvovali tudi člani štaba IV. operativne cone in nekateri vodilni politični delavci. Na njem so razpravljali predvsem o ukrepih za razširitev osvobodilnega boja na Štajerskem in o načinu boja partizanskih enot proti okupatorju. Sklenili so, kako naj bi razširili in okrepili dejavnost KPS in OF, tu so izoblikovali kamniški in litijski okrajni komite KPS. Sekretar kamniškega okrožja je postal Viktor Stražišar-Silvester, litijskega pa Nace Sterlekar-Jože.

25. februarja 1943 so nemške sile izvedle veliko hajko proti partizanskim enotam v Zasavju. Vendar se je v obroču znašel le Zasavski bataljon, ki se je iz njega spretno izmaknil na Šipek, čeprav se je moral dvakrat spopasti z Nemci.

Skupina Kamniškega bataljona je 6. marca 1943 vdrla v orožniško postajo Ihan in v petih minutah ubila dva orožnika, zaplenila 27 pušk, brzostrelko in precej streliva in opreme. Z nastopom pomladi se je odred dokaj okrepil in začel s pogostejšimi akcijami.

16. marca 1943 sta združeni Kamniški in Zasavski bataljon napadla Moravče, uničila sovražnikove urade, izvedla večjo prehranjevalno akcijo in ubila dva sovražnika, zaradi česar so Nemci čez nekaj dni ustrelili sedem talcev.

Patrulje Kamniškega in Zasavskega bataljona so noč za nočjo napadale prometne zveze in vlake, daljnovode in manjše sovražnikove enote in drugo.

Zaradi nenehnih napadov obeh bataljonov so morali Nemci na območju delovanja obeh bataljonov okrepiti svoje sile. Sredi marca 1943 so imeli na kamniškem in domžalskem območju razen orožnikov in gestapa stalno še 4 policijske čete.

Za partizanske sile pa so bili poseben problem neoboroženi novinci. To so reševali tako, da so jih pošiljali na Dolenjsko. Do konca aprila 1943 je prešlo Savo in razmejitveno nemško-italijansko črto okoli sto novincev, prav toliko pa jih je tedaj čakalo na prekod. 2. aprila 1943 je Zasavski bataljon napadel policijsko šolo v Poverničah. Po večurnem boju je uničil 3 policiste, pet pa jih je ranil.

14. aprila so borci istega bataljona v Zagorju ob Savi minirali v premogovniku 5 elektromotorjev in žično železnico. 20. aprila pa so v Motniku ubili orožnika.

Od 15. do 19. aprila 1943 so Nemci izvedli veliko hajko proti odredovim enotam, in sicer so prečesali ozemlje od Domžal do Zagorja ob Savi. V hajki so blizu Kolovca odkrili premično partizansko bolnico, in ubili več ranjencev, med njimi tudi sekretarja OK KPS Kamnik Viktorja Stražišarja-Silvestra.

V noči pred 1. majem 1943 je odred izvedel vrsto propagandnih in sabotažnih akcij. Kamniški bataljon je zažgal skladišče železniške postaje v Jaršah in postajo v Trzinu ter grad Kolovec, Zasavski je napadel železniško postajo Sava in pri tem uničil tovorni vlak s 36 vagoni. Savinjski bataljon je napadel Nazarje in onеспosobil naprave za pogon žag in delavnice za predelavo lesa. Za uspešno izvedbo teh akcij je štab cone izrekel odredu posebno pohvalo.

Nemce so prvomajske akcije zelo vznemirile. Okrepili so policijske sile in 7. maja 1943 izvedli proti odredu večjo hajko, iz katere pa so se enote odreda skupno s štabom IV. operativne cone uspešno prebile delno na Moravško, deloma pa na Menino planino.

V maju so odredove enote nadaljevale z manjšimi napadi na prometne zveze, uničevale domače izdajalce, nemške orožniške patrolje, tovarniške naprave in poslopja, kamor bi se lahko naselili sovražniki. Vsi naporii zavojevalcev, da bi partizanske enote na Kamniškem uničili, so bili zaman.

Večjo hajko je v maju 1943 doživel Kamniški bataljon 29. maja 1943 na Rakitovcu, ko je bil pri njem štab odreda. Boji so trajali ves dan, vendar se je bataljon le prebil iz obroča, čeprav s težavo in dokajšnjimi žrtvami. Štab Zasavskega bataljona je tudi na desni breg Save občasno pošiljal močnejše patrulje, da bi tudi tu zanel boj proti sovražniku. Posebno pomembni sta bili dve brigadi in druga, ki je bila na tem območju prva, ki je delovala na tem območju meseca marca in aprila 1943 od maja do ustanovitve Šlandrove brigade, ki se ji je pridružila ob prehodu na Dolenjsko.

Posebno patruljo pa je imelo tudi partizansko civilno taborišče, ki ga je ustanovil štab IV. operativne cone 28. januarja 1943, in je v začetku štela šest borcev, kasneje, ob razpustu taborišča 10. septembra 1943, pa že 20.

V noči na 13. junij 1943 sta dva bataljona KSO napadla orožniško postajo v Zgoranjem Tuhinju. Posadka se je kljub srditim napadom upirala in branila, vse dokler ni prišla pomoč. Bataljona sta se nato umaknila na Menino planino.

14. junija 1943 je Savinjski bataljon podnevi napadel Letuš, ga zavzel in zaplenil 8 pušk s strelivom, zažgal še osebni avto in obstrelil vermanšafski avtobus.

Naslednji dan, ko so se na Dobrovljah zbrali vsi trije bataljoni KSO, da bi izvedli večjo akcijo v Savinjski dolini, pa je oddelek Nemcev napadel tabor IV. operativne cone. Pri tem sta padla dr. Dušan Kraigher-Jug, namestnik političnega komisarja IV. operativne cone in Vera Šlander-Lojzka, sekretarka SKOJ za Štajersko. Poveljnik štaba IV. operativne cone Franc Rozman-Stane je bil ranjen. Zatem je glavni štab NOV in PO Slovenije imenoval nov štab IV. operativne cone in sicer za poveljnika Alojza Kolmana-Maroka, za političnega komisarja Petra Stanteta-Skalo. Mesto poveljnika KSO je dobil Franc Poglajen-Kranjc, mesto političnega komisarja pa Josip Berkopec-Mišelj.

Nemškega okupatorja so zlasti akcije ob 1. maju 1943 močno vznemirile. Gorenjsko in Spodnjo Štajersko so razglasili za območje partizanskega boja in določili, da na tem območju naselijo še en policijski polk.

Kljub novicam o novih nemških okrepitvah pa je KSO nadaljeval z akcijami. Požgal je številna poslopja, kamor bi se lahko naselil okupator in napadal prometne zveze.

18. julija sta Kamniški in Zasavski bataljon odbila nemški napad na Lesu.

Medtem je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal, naj se na Gorenjskem in Štajerskem preosnujejo partizanske enote. Nemudoma naj se osnuje Štajerska brigada, ki bi delovala kot VI. brigada II. slovenske divizije. Mimo tega naj bi na Štajerskem deloval še Štajerski odred s petimi četami in tremi minerskimi vodi. V istem ukazu je imenoval tudi štab brigade, in sicer je postavil za poveljnika Janka Sekirnika-Simona, za političnega komisarja pa Mitjo Ribičiča-Cirila. Poveljnik Štajerskega odreda naj bi postal Franc Poglajen-Kranjc, politični komisar pa Boris Čizmek-Bor.

Medtem se je štab IV. operativne cone odločil za večje mobilizacijske akcije in Kamniški in Zasavski bataljon sta poslala v kamniško in litijsko okrožje močne patrulje, Savinjski pa je mobiliziral v Tuhinjski dolini.

Zadnje dni julija sta Kamniški in Zasavski bataljon taborila blizu drug drugega nad Črnim grabnom in izvedla 31. julija veliko akcijo za pridobitev papirja na Količevem.

4. avgusta 1944 je štab VI. brigade ukazal Kamniškemu bataljonu, naj se pomakne k Zasavskemu, ki je bil nad Šipkom, naslednjo noč je tja prispel tudi Savinjski bataljon in 6. avgusta so iz vseh treh bataljonov dotedanjega KSO ustanovili VI. brigado (Slavka Šlandra).

KAMNIŠKO-ZASAVSKI ODRED

Šlandrovi brigadi so takoj po ustanovitvi ukazali, naj se zaradi pričakovane italijanske predaje premakne s Štajerske na Dolenjsko, in sicer v sestav XV. divizije. To nalogo je izvedla sredi avgusta 1943 po hudih bojih z Nemci. Na njenem dotedanem območju pa naj bi se v zameno zanjo osnoval Štajerski odred.

Ker pa območje, na katerem je dotlej deloval Kamniško-savinjski odred, ker predvidenega Štajerskega odreda niso mogli ustanoviti, ni moglo ostati brez vojaške enote, zlasti zaradi mobilizacijskih nalog, je sklenil štab IV. operativne cone, naj ostane na tem območju terenska četa 35 borcev. Njen komandir je postal Pavle Lekan-Kučan, politični komisar pa Mirko Podbevšek-Lado. Ta četa se je kasneje imenovala tudi kamniška četa. Njena poveljavna naloga je bila, da je na območju od vznožja Kamniških planin, predvsem pa na terenu od Tuhinjske do Moravske doline skrbela predvsem za mobilizacijo in da je izvajala manjše sabotažne akcije.

Ker glavnemu štabu ni uspelo, kot že rečeno, ustanoviti Štajerskega odreda, je ukazal štabu tega odreda, ki ga je imenoval že poprej, 18. septembra 1943, da znova osnuje IV. operativno cono, ki so jo z ustanovitvijo VI. brigade odpravili. Za poveljnika cone je glavni štab imenoval Franca Poglajna-Kranjca, za političnega komisarja pa Borisa Čizmek-Bora, čez nekaj dni nato pa M. Ribičiča-Cirila.

21. septembra 1944 je glavni štab NOV in PO Slovenije sklenil, naj se na Štajersko vrne najprej en bataljon Šlandrove brigade in njen štab, skupaj okoli 150 borcev. Ti so v noči na 27. september 1943 prešli Savo in se nato preoblikovali na Limbarski gori v brigado. S tem je bila naloga terenske čete opravljena. Spričo velike pomembnosti, ki jo je imelo ozemlje med levim in desnim bregom Save, predvsem zaradi zvez med Štajersko in Dolenjsko, je štab IV. operativne cone 10. septembra po razpustu civilnega taborišča na desnem bregu Save, ki ga je varovala posebna patrulja in je štela okoli 20 borcev, preoblikoval v specialno četo IV. operativne cone. Ta četa ima posebno mesto v NOV jeseni 1943, torej med ustanovitvijo Šlandrove brigade in Kamniško-zasavskega odreda. Njen komandir je bil Anton Godec-Tomaž, politični komisar pa njegov brat Ciril. Podoben primer, kot je bil ob odhodu Šlandrove brigade na Dolenjsko avgusta 1943, je nastal ob veliki nemški ofenzivi decembra 1943, ki so jo Nemci začeli 21. decembra proti Šlandrovi brigadi, in pred katero se je brigada 25. decembra začela umikati proti Koroški. Tedaj je na Javoršici nad Moravčami po sklepu štaba IV. operativne cone še pred odhodom brigade v začetku leta 1944 poveljnik štaba cone Franc Poglajen-Kranjc ustanovil iz 30 šlandrovcev terensko četo. Oboroženi so bili z dvema strojnima in puškama. Za komandirja ji je postavil Ivana Belca-Belija, za političnega komisarja pa Simona Slaparja-Borisa.

Dal ji je nalogo, naj mobilizira nove borce in jih spremlja na desni breg Save do specialne čete ter izvaja manjše sabotažne akcije. Terenska četa se je zadrževala največ na Moravškem in blizu Zasavja in se je zato začela imenovati Kamniško-zasavska četa. Ze do srede februarja 1944 je narasla na okoli 100 borcev, ki pa so bili slabo oboroženi. Štab cone pa je pustil na starem območju Šlandrove brigade tudi njene minerce, ti so nato izvedli v decembru 1943 in v začetku januarja 1944 okoli deset sabotažnih akcij. Zaradi okrepitve sabotažnih akcij pa je nato štab cone v začetku januarja 1944 ustanovil tudi posebno minersko četo, v katero je vključil tudi šlandrovce. Dva voda sta dobila nalogo, naj sodelujeta predvsem na železniških progah od Litije do Celja, eden pa od Zidanega mostu

do Brežic. Komandir čete je postal Ivan Okrajšek. Te proge, zlasti pa proga Laze—Celje, so bile za okupatorja izredno pomembne, ker so pomenile zlasti po vdaji fašistične Italije najkrajšo pot do fronte v Italiji in vzhodnimi deželami ter rajhom.

Tako so minerci 5. januarja 1944 minirali železniški most pri Savi ter pri tem uničili lokomotivo in deset vagonov.

17. januarja 1944 so minerci izvedli v eni noči dve akciji na železniški progi: minirali so progo med Litijo in Savo ter med Trbovljami in Zidanim mostom. (10/D. 134, str. 292)

20. in 21. januarja 1944 pa so izvedli štiri akcije: 20. januarja so zaminirali progo Hrastnik—Zidani most in uničili dve lokomotivi in vlak, natovorjen z bencinskimi sodi. 21. januarja pa so zaminirali progo med postajama Laško in Celje, nato med Kresnicami in Litijo in končno še med Litijo in Savo. (10/D. 134 in 231, str. 292 in 509)

28. januarja 1944 je poročal štab IV. operativne cone glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, da na kamniško-zasavskem območju operira ena četa, ki ima nalogo izvajati mobilizacijo in ki skupno z minersko četo zaenkrat predstavlja jedro novega odreda.

Edina njena večja akcija je bil napad na orožniško patruljo na cesti Ihan—Domžale 5. februarja 1944. Zaseda je ubila komandirja orožniške postaje Ihan, enega orožnika pa ranila.

15. februarja 1944 se je štab IV. operativne cone po uspešni akciji v Moravški in Tuhinjski dolini ter v Črnem grabnu odločil, da iz specialne čete, minerske čete in specialnih patrulj na desnem bregu Save ustanovi novi Kamniško-savinjski odred, za katerega se je po nekaj tednih (okoli 20. marca 1944) uveljavilo ime Kamniško-zasavski odred. To preimenovanje je povsem upravičeno, ker Kamniško-zasavski odred ni več deloval na savinjskem območju in se je po tem precej razlikoval od nekdanjega Kamniško-savinjskega odreda. Za poveljnika odreda je postavil Ivana Belca-Belija, za političnega komisarja pa Antona Grošlja-Jesena, dotedanjega namestnika političnega komisarja Šlandrove brigade na razpoloženju. Kamniško-zasavska četa naj bi mobilizirala v kamniškem in Litijskem okrožju ter varovala politične delavce, vojaške tečaje in šole, minerska četa pa naj bi izvajala sabotažne akcije na progi Litija—Zidani most ter Zidani most—Celje. Patrulje specialne čete pa naj bi prenašale in shranjevale vojaški material z Dolenjske, oziroma transportirale na novo mobilizirane borce na Dolenjsko.

17. II. 1944 je na Vrhju pri Sv. Miklavžu štab IV. operativne cone novim funkcionarjem nadrobno pojasnil naloge odreda. Tu so se dogovorili, naj bi odred sestavljala dva bataljona, I. na desnem bregu Save, II. na levem bregu ter minerska četa. Za namestnika poveljnika je imenoval Janeza Belca-Berleca, za načelnika štaba pa Franca Kosa-Berta. Odred je dobil nalogo, naj takoj organizira prevozno postajo za prevažanje borcev in materiala preko Save. Po sestanku je štab odreda takoj odšel k Savi, da uredi prevozno postajo. Pripravili so tri prehode: na Mačkovi, pri Hotiču in med Jevnico in Kresnicami.

Prva akcija Kamniško-zasavskega odreda je bil spopad z Nemci pri Vrhpolju z orožniki iz Kamnika in Moravč 22. februarja 1944. V boju je padel en borec, štirje so bili ranjeni, hudo ranjen pa je bil tudi en nemški orožnik. 24. februarja je Kamniško-zasavska četa KZO zadel hud udarec. Okoli 100 policistov, orožnikov in raztrgancev je namreč obkolilo četo na Oklem pri Ihanu, kjer sta bila prav tedaj tudi OK KPS Kamnik in vodstvo okrožne VOS Kamnik. 105 ljudi se je nastanilo v treh hišah. Med njimi je bilo 63 neoboroženih. Hiše same so stale v globeli, obdani okrog in okrog z gozdom poraslim grebenom. Nemci so se neopa-

ženo približali Oklu. Nekaj pred osmo uro zjutraj so Nemci napadli in več kot polovica borcev je padla. V boju je izgubilo življenje 57 borcev, Nemci so ujeli še 28 na novo mobiliziranih. Kamniško-zasavska četa je izgubila skoraj vse orožje opremo in arhiv. Po boju so Nemci vse tri hiše požgali. Ta poboj partizanov se da primerjati v tem času le še z uničenjem Pohorskega bataljona.

Posledice tega boja so bile za NOV na Kamniškem in v Zasavju zelo hude. Iz močne čete je namreč štab odreda hotel izoblikovati dve četi, ki bi lahko delovali v kamniškem in litijškem okrožju. Mimo tega pa je nameraval osnovati še skupino za zvezo med obema bregovima Save.

Prav zato je Kamniško-zasavski odred zaživel šele kasno spomladi 1944, ko bi sicer lahko dotlej opravil že mnoge pomembne naloge. Medtem pa so minerci izvedli vrsto akcij na progi Laze—Zidani most in v nekaterih obratih v Zasavju. Tako so zaminirali progo med Savo in Zagorjem, dvakrat zaporedoma med Kresnicami in Litijo, 17. marca pa so v rudniku Kisovec pri Zagorju zaminirali črpalne naprave in uničili vse električne naprave v jami. Od 19. marca do 5. aprila 1944 so opravili osem akcij. Med temi so 22. marca onesposobili daljnovod pri Trbovljah, 29. marca znova napadli Kisovec in ponovno razstrelili črpalne naprave ter 5. aprila zaminirali železniško progo pri Rimskih Toplicah.

Okrog 29. marca 1944 je Kamniško-zasavski odred narasel že na dva bataljona po okoli sto borcev. Poveljnik I. bataljona je bil Franc Jemec-Krpan, politična komisarka Nada Zirkelbach-Nataša, sestavljali pa sta ga dve specialni četi za prenos orožja in streliva z Dolenjske preko nemško-italijanske razmejitvene črte in za spremljanje novincev v VII. korpus. Drugemu bataljonu, ki je imel dve četi, v kateri se je razdelila Kamniško-zasavska četa, je načeloval S. Šolman-Volt kot poveljnik in Ante Fiamengo kot politični komisar. Minerska četa je imela tri vode. Kasneje se je vodstvo II. bataljona povsem zamenjalo in njegov poveljnik je postal Marjan Jager-Ris, politični komisar pa Stanko Šolman-Volt.

Dotok novincev v tem času je bil tako velik, da se je skoraj vsak drugi dan odpravil z levega brega Save transport II. bataljona z okoli sto novimi borci. Na drugem bregu Save jih je sprejemal I. bataljon in oddajal naprej v VII. korpus. V šestih mesecih 1944 so brodarji prepeljali preko Save okoli deset tisoč novincev. Na teh prehodih so bili stalni brodniki domačini, ki so čolne preko dneva zavlekli v grmovje in bičevje ob vodi ter jih skrili. Prehode so opravljali namreč le ponoči. Zvečer sta prišli na oba bregova izvidnici, ki sta nato ugotovili na temelju poročil stalnih opazovališč, če je prehod mogoč ali ne. Prehodi so bili v temnih nočeh ali ko je Sava močno narasla, zelo težavni, zlasti ker so bili čolni majhni in so lahko prepeljali naenkrat le po 3 do 8 ljudi. Za večje prevoze materiala pa so uporabljali splave. Kadar je bila Sava nizka, pa so jo borci običajno na primernih krajih prebredli. KZO je sodeloval tudi pri osvoboditvi Moravč 19. marca 1944, ko sta napadli Šlandrova in Tomšičeva brigada. Nekaj dni po zavzetju je bil v Moravčah velik miting, na katerem je sodeloval tudi odred.

Kljub velikim naporom in varnostnim ukrepom Nemcev, da bi zavarovali nemoten promet na progi Laze—Zidani most in čeprav so postavili ob progi močne posadke, dotedanje pa okrepili, zgradili na posebno občutljivih mestih bunkerje in podobno, so minerci skoraj vsak dan progo porušili.

V mesecu aprilu in maju si je II. bataljon v glavnem zadrževal na Moravškem, okoli Vač in Sv. Gore, I. bataljon pa je bil okoli Janč. Vendar pa se I. bataljon ni omejeval le na spremljanje transportov, marveč je napadal tudi okupatorja.

18. aprila je štab odreda dobil ukaz glavnega štaba NOV in PO Slovenije, naj del I. bataljona premesti na levi breg Save, ker so se transporti zmanjšali in je odslej njegova poglavitna naloga napadati sovražnike in mobilizirati zlasti rudarje

ter rušiti železniško progo. 20. aprila 1944 je minerska četa na progi med Savo in Zagorjem zaminirala progo in uničila veliko lokomotivo. Pri tem se je spopadla s sovražnikovo patruljo, ki je imela enega ali dva mrtva in enega ranjenega. (13/D 62, str. 205)

21. aprila 1944 sta dva voda minerske čete razstrelila v Litiji tovarniški transformator in dve vodni črpalki ter minirala kretnice na postaji. (13/D 62, str. 205)

2. maja 1944 je bataljon napadel železniško postajo Jevnica in z naskokom pregnal sovražnika, zaplenil vse aparate in uničil strojne naprave. Postajo so borci zažgali, vendar ni zgorela. 7. maja 1944 je na Ržišah na cesti proti Vačam postavil II. bataljon zasedo. Pod vodstvom poveljnika odreda so borci napadli tovarnjak. Boj je trajal pol ure. Ker pa je začela prihajati napadenim Nemcem pomoč, se je zaseda umaknila. Sovražnik je imel 6 ranjenih, od katerih je kasneje vodja patrulje podlegel. 19. maja je isti bataljon napadel vojaško kolono 8 voz, ki je peljala hrano orožniški postaji v Vače. Bataljon je kolono razbil in zaplenil celotno pošiljko.

V naslednjih dneh so Nemci zbrali večje sile, da bi uničili I. bataljon. 9. junija 1944 je ta spremljal novince, ki so šli to noč preko Save. Od 2. uri ponoči je prišel v svoje taborišče pri Dolgi nogi nad Jelovico. Ob svitu pa so ga Nemci napadli. Partizani so se brez izgub umaknili. Ker pa je v hiši, kjer je bil shranjen, ostal bataljonski arhiv, sta se poskušala prebiti do nje komisarka Nataša in še en borec. Pri tem pa je komisarka padla, borec pa se je hudo ranjen izvlekel iz boja. 11. junija 1944 so borci II. bataljona napadli sovražno postojanko v Lokah pri Zagorju, ubili pri tem šturmfirerja, hudo ranili njegovega namestnika, preostalih 8 vermanov pa ujeli. Razen puškomitraljeza so zaplenili še 9 pušk, več bomb, nabojev in opreme. Čez dva dni je I. bataljon napadel grad Grmače pri Litiji, pregnal straže in grad zažgal. Patrulje so medtem uničevale telefonsko napeljavo. Tako so jo podrli v začetku junija med Litijo in Šmartnim pri Litiji, čez nekaj dni pa med Besnico in Prežganjem. V juniju pa tudi minerci niso mirovali. Tako so 1. junija postavili mino na progi med Savo in Zagorjem. Lokomotiva se je prevrnila, vagoni pa so iztirili. 6. junija 1944 so postavili med Savo in Zagorjem mino, na katero je zavozil potniški vlak. 8. junija so minirali progo med Savo in Zagorjem. 10. junija je prešla razmejitveno črto minersko-sabotažna skupina Dolenjskega odreda in ostala na levem bregu Save do 9. julija ter sodelovala z minerci KZO pri miniranju železniške proge.

Prav tako so minerci ob koncu junija in v začetku julija izvedli nekaj akcij na progi med Litijo in Zidanim mostom. 17. junija je štab VII. korpusa ukazal Dolenjskemu odredu, naj se premakne na položaje med Savo in razmejitveno črto, takoj vzpostavi zvezo s KZO in izmenično vsako noč organizira prehode novincev na Dolenjsko. 20. junija je v vasi Leše pri Sv. Gori II. bataljon napadel kolono okoli 70 sovražnikov. Sovražnik je imel 2 mrtva in 15 ranjenih, borci pa so zaplenili tudi nekaj vojaške opreme. 26. junija 1944 je I. bataljon napadel prežganjsko posadko, v kateri so bili člani črne roke. Pognali so jih v beg in preko razmejitvene črte. Istega dne je II. bataljon postavil zasedo vaškim orožnikom iz Vač na Mačkovcu nad Vačami. Nemška patrulja je padla v zasedo in imela 2 mrtva ter pet ranjenih orožnikov.

Orožniška postaja na Vačah je bila velika ovira za delovanje in opravljanje nalog KZO. Zato so si nenehno prizadevali, da bi jo uničili. 6. julija so ustavili voznika, ki je vozil pošto na Vače, in v en paket vtaknili mino na poteg. Ko so orožniki, paket je bil naslovljen na komandirja postaje, tega odprli, je mina eksplodirala. Štirje Nemci so bili ob tem takoj mrtvi, šest preostalih pa je bilo ranjenih. Mimo tega je eksplozija uničila dve sobi postaje.

Se isti dan je prišla iz Litije močna orožniška enota in postajo iz Vač odselila. Z uničenjem te postojanke in še nekaterih drugih se je prehod iz Zasavja v Savinjsko dolino olajšal.

7. julija 1944 je severno od Laškega zapeljal na mino potniški vlak. Kurjač, strojevodja in 12 oseb je bilo ranjenih. Lokomotiva je bila uničena, 15 vagonov pa je iztirilo.

Dan poprej so minerci izvedli še dve akciji, prav tako pa še tudi 8. julija in 11., 12., 14. in 17. julija 1944. Poškodovali so tri mostove, od katerih je bil eden (pri Mošeniku) kamnit in dolg 24 metrov. Zaminirali so oba stebra in en lok. 12. julija sta padla pri Šavni peči brata Žužek, Franc-Jovo in Ciril-Don. Jovo je s svojo skupino uničil 34 vlakov.

16. julija 1944 je v vas Konj prišlo 50 sovražnikov. II. bataljon jih je potisnil nazaj v Litijo. Nemci so imeli 2 mrtva.

28. julija je hotelo 200 Nemcev vdreti v Vače iz Litije in Hotiča na položaje pri Spodnji Slivni. Glavni napad je sovražnik usmeril na položaje 2. čete od Jesenja do Vač. Boj je trajal tri ure, Nemci pa so imeli devet mrtvih, 13 pa jih je bilo ranjenih.

Istega dne je minerski vod miniral železniško progo med postajama Sava in Zagorje. Eksploziral je kotel lokomotive, šest vagonov pa je bilo razbitih. 11. avgusta so minerci temeljito porušili progo Jevnica—Laze. V dolžini dveh kilometrov so uničili vse tračnice. Na tem kraju je nato iztiril vojaški transport, ki je imel sedem mrtvih in 20 ranjenih.

30. julija 1944 je KZO demonstrativno napadel Litijo v zvezi z napadi enot IV. operativne cone v Zgornji Savinjski dolini. V napadu je imel sovražnik dva mrtva in šest ranjenih. 1. avgusta 1944 je postavil II. bataljon zasedo esesovcem iz Podšentjurja med Zagorjem in Podšentjurjem. Zaseda je ubila dva esesovca, eden je pobegnil, drugi, ki je bil ranjen, pa se je skušal rešiti preko Save in je utonil.

Istega dne so minerci minirali vojaški vlak. Lokomotiva je bila huje poškodovana, štirje vagoni so iztirili in se razbili. Precej vojakov je bilo ranjenih, ranjena pa sta bila tudi dva minerca. Naslednji dan, 2. avgusta, so enote KZO zažgale 1200 železniških pragov, ki so zamenjavali porušeni most v Mošeniku.

3. avgusta so minerci zaminirali progo med Savo in Zagorjem in je uničili okoli 200 m. Na povratku pa so zaminirali še dva prazna bunkerja. 4. avgusta je I. bataljon napadel sovražnike blizu Štangarskih poljan in po tričetrtturnem boju zaplenil tri puške, nekaj streliva in opreme. 5. avgusta je bilo ustanovljeno Morovško vojno področje. Zanj je KZO po sklepu štaba IV. operativne cone odbral 20 oboroženih borcev.

5. avgusta 1944 je II. bataljon skupno z minerci miniral sovražno postojanko v Dolu in uničil še carinarnico in pošto. 6. avgusta se je I. bataljon bojeval eno uro s sovražnikom, ki je napadel njegove položaje pri Jančah. Borci so odbili tri naskoke. Sovražnik je imel 22 mrtvih, veliko ranjenih, bataljon pa štiri mrtve. Tega dne je štab IV. operativne cone zamenjal političnega komisarja Jesena s Stanislavom Karom-Simom. Za novega poveljnika pa so predvideli Toneta Poljanška-Branka, ki je nato dokončno prevzel novo dolžnost 12. septembra 1944.

Operativni oddelek glavnega štaba je tedaj dokončno odločil, da vključi v območje Dolenjskega odreda desni breg Save. 9. avgusta so Nemci napadli iz Litije proti Vačam, da bi jih zasedli. Napadlo je okoli 200 mož s šestih tovrnjakov, z oklopnim avtom, tankom in dvema topovoma. Obstreljevali so Vače in pri tem ubili dva civilista. Po eni uri so se Nemci vrnili v Litijo. 17. avgusta je 200 sovražnikov iz vasi Ribče prodiralo proti Zgornjemu Prekru. II. bataljon jih je napadel,

boj je trajal štiri ure, sovražnik je imel dva mrtva in več ranjenih, bataljon pa enega mrtvega in dva laže ranjena. 19. avgusta je I. bataljon postavil zasedo na progi Laze—Jevnica. Mimo je pripeljal vojaški transport in vnel se je boj, pri katerem so imeli Nemci sedem mrtvih, 20 pa ranjenih. Na vlaku je zgorel tudi tovornjak. 5. septembra sta se dve četi II. bataljona napotili proti Mašeniku, da bi napadli dva bunkerja in zgradbo, v kateri je bil sovražnik. Sovražnik je imel 11 mrtvih. Za progo Laze—Zidani most se je vnelal nenehni boj med minerci KZO in okupatorjem. Ta je v avgustu svoje zavarovanje proge tako okrepil, da so njegove postojanke postale resna ovira za nadaljnje delovanje KZO. Zato je štab odreda sklenil, da bo poskusil te ovire odpraviti. Najprej je napadel 1. septembra pri belem dnevu II. bataljon utrdbe blizu Mašenika in uničil še betonski železniški most, 5. septembra pa še dva bunkerja in zgradbo, v kateri se je ugnezdil sovražnik. Hišo so minerci zaminirali in jo delno porušili. Ko so Nemci uvideli, da je odpor zaman, so se vdali. Ubitih je bilo 11 Nemcev, ujeti pa nemški oficir in 22 vojakov. Borci so zaplenili težko strojnico, 3 puškomitraljeze, 15 pušk in precej streliva. Zaradi te akcije je štab IV. operativne cone pohvalil ves odred. Po teh akcijah se je odporniški duh med ljudmi na območju, kjer je deloval KZO, zelo povečal, in v partizane je odšla tudi celotna rudarska godba.

Z velikim dotokom borcev pa je prehrana in oskrba borcev postala precej otežena. Zato je odred napravil nekaj prehranjevalnih akcij. Tako 13. septembra in 22. septembra v Zagorju in v Trbovljah ter tu znova še 24. septembra in 28. oktobra 1944 znova v Zagorju. 20. septembra je KZO sodeloval s VI. in XI. brigado pri napadu na most Poganek. Zasedel je položaje Mlinše in zavaroval smer proti Trojanam, razen tega pa je postavil zasedo še nad Ponovičami pri Osredku. Ob 16.45 so priletela zavezniška letala, ki pa so svoj cilj zgrešila. Po končanem napadu sta brigadi napadli sovražnika in boj je okrepil vse do 6. ure zjutraj. Z južne strani Save pa so hkrati napadle enote XV. divizije.

28. septembra 1944 sta 3. četa II. bataljona in en vod I. bataljona napadla Nemce pri Glažuti, pri Sv. Miklavžu in Sv. Juriju pri Taboru. Imeli so 37 mrtvih in 18 ranjenih. Jeseni 1944 je Kamniško-zasavski odred sodeloval pri akcijah XIV. divizije s VI. in XI. brigado. 9. oktobra 1944 se je Kamniško-zasavski odred udeležil napada na Blagovico in Krašnjo. Prav tako je istega meseca varoval akcijo XIV. divizije v napadu na Šmartno v Tuhinju zasedami proti Krašnji, Lukovici in Trojanam. 12. oktobra sta obe brigadi prešli Savo, in sicer preko mostu pri vasi Sava. Pri napadu na most in izsiljenje prehoda preko reke je odred dobil nalogo, naj blokira dve stavbi pri železniški postaji Sava na levem bregu reke. Postojank, ki ju je napadel Kamniško-zasavski odred, ta ni mogel uničiti, pač pa je zažgal železniško postajo. Medtem ko sta se brigadi premikali po mostu na desni breg, je pripeljal z zagorske strani oklepni vlak. Ker so enote Kamniško-zasavskega odreda pred postajo Sava minirale progo, se je moral ustaviti. Nato so Nemci začeli obstreljevati z minami. Pri tem je enega borca ubilo, tri pa ranilo. Boj je trajal vse do pete ure zjutraj. 18. oktobra 1944 sta oba bataljona KZO krenila na akcijo v Renke. I. bataljon je blokiral bunkerje, v katerih je bil sovražnik, II. bataljon pa je z minerci rušil progo. Nato se je vnel hud boj, v katerem je imel sovražnik 16 mrtvih in več ranjenih.

22. oktobra je štab IV. operativne cone postavil KZO pod poveljstvo Tomšičeve brigade in dobil nalogo, naj napade sovražnika v Kamniku in v Šmartnem v Tuhinju. Tega dne ni bilo bojev, pač pa je naslednji dan KZO napadel postojanko v Šmartnem in rušil cesto Kamnik—Šmartno. 23. oktobra je še naprej napadal Šmartno, s delom svojih sil mu dal prodreti na cesto Županje njive—Črnivec. Odred so Nemci odbili, popoldne pa pripeljali okrepitev, med temi tudi tanka.

Naslednji dan je odred nadaljeval napad na Šmartno, vendar sovražnik ni odgovarjal na napade. Zato so enote KZO dobile nalogo, naj se umaknejo in pri umiku napadajo sovražnika. 28. oktobra 1944 sta ob ponovnem napadu XIV. divizije na Šmartno v Tuhinjski dolini dva voda Kamniško-zasavskega odreda blokirala najprej Krašnjo in cesto Lukovica—Krašnja, en vod pa je zasedel položaje pri Zlatenku, da bi blokiral cesto Blagovica—Trojane. 29. oktobra 1944 je nato dobil nalogo, naj postavi zavarovanje iz smeri Domžale in Št. Vid. Zato se je 29. oktobra 1944 premaknil na položaje na Zlatem polju. 6. in 7. novembra je XIV. divizija napadla postojanko v Blagovici. Pri akciji je sodeloval tudi KZO, in sicer je imel nalogo, naj postavi zavarovanje iz smeri Domžale in Št. Vid. Zato se je 29. oktobra nile na rušenje proge Sava—Zagorje. V Renkah so napadle lesene bunkerje. Najprej so minerci razrušili progo, nato pa so borci razbili en bunker in uničili sedem sovražnikov. Drugih dveh bunkerjev pa zaradi močnega odpora ni bilo mogoče zavzeti. Odred je imel 3 ranjence. 14. novembra 1944 se je zaradi izdajstva odred premaknil na nove položaje. V zasedo je poslal en vod, ki je v spopadu ubil osem sovražnikov. Odred pa je imel enega mrtvega, enega so ujeli sovražniki in enega ranili. 21. novembra je patrulja KZO minirala električni transformator v bližini Kamnika, druga patrulja je poskušala minirati jez pri kamniški smodnišnici, kar pa ji zaradi žičnih ovir ni uspelo. Borci pa so nato uničili še dva mosta na cesti Kamnik—Nova Štifta.

25. novembra 1944 je štab IV. operativne cone imenoval za novega političnega komisarja odreda Marka Kukca-Roka, ki je na tem položaju ostal do konca vojne. Tedaj se je odred tako okrepil, da so lahko 26. novembra 1944 ustanovili še tretji — jurišni bataljon. Poveljnik je postal Anton Šlebir-Nord, politični komisar pa Alojz Breznikar-Slovenko. Osnovali so ga predvsem iz 4. čete II. bataljona in iz drugih odredovih enot.

Konec novembra je začel okupator veliko ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju v Zgornji Savinjski dolini. Ofenziva se je začela iz Celja po Savinjski dolini, proti Mozirju, Radmirju, Lučam, Gornjemu gradu in Novi Štifti. Po drugi strani je hotel sovražnik prodreti iz Kamnika preko Črničva do Nove Štife.

6. decembra 1944 je zato odšel KZO od Zagorja preko Črnega grabna in Tuhinja na Črničec. Tam je zavzel položaje Gozd—Sovinja peč in na Kališu ter na Podlomu. Ob položajih KZO je zavzela položaje podoficirska šola. Ker je bila cesta porušena in zatrpna z drevjem, je sovražnik le počasi prodiral in šele 11. decembra 1944 začel napadati. Odred je spustil Nemce do vijug pod Črničcem in jih nato obsul z ognjem. Boj je trajal štiri dni. Ves čas so morale enote KZO vztrajati na položajih, čeprav jih je močil dež in je močno naletaval sneg.

Sovražniku je uspelo zavzeti Gornji grad in začel se je pomikati proti Novi Štifti. Ker so se medtem že vse druge enote IV. operativne cone premaknile na Menino, se je tudi KZO umaknil, in sicer v Moravško dolino.

Sovražna ofenziva pa se je nadaljevala preko Menine, Tuhinjske doline in Črnega grabna proti Savi. Odred se je iz Moravške doline umaknil na greben k Sv. Miklavžu in se utaboril v Dešnu. 29. decembra 1944 pa se je sovražni obroč že tako zožil, da je moral KZO predvideti preboj. Edina smer, ki mu je ostala, je bila proti šipku. Že zgodaj zjutraj so se Nemci začeli premikati proti položajem KZO. Odred je nato poskušal zasesti položaje Štance—Laze—Zgornja Slivna. Tu pa je naletel na sovražnike, ki so očitno nameravali isto, in prišlo je do odločilnega spopada.

Ker sta se medtem VI. in XI. brigada prebili, je odred sam ostal v obroču. Pridružili so se mu mnogi politični delavci, ranjenci in osebje bolnic ter neoboroženi borci. Veliko teh so nato Nemci, ker so se umikali na lastno pest, ujeli

in v Vrtači na Zgornji Slivni ubili. Z nočjo je boj ponehal, vendar je sovražnik še vedno dovažal nove sile na bojišče. V poznem mraku se je nato odred formiral v kolono in se spustil po strmem pobočju proti Moravški dolini. Najtežji je bil prehod preko ceste proti Vačam, vendar so ga borci obvladali, prešli Zgornje Koseze in se ustavili v Tlačnici. V boju je padlo sedem borcev, deset pa jih je bilo ranjenih. Nato so za KZO nastopili hudi časi. Zapadel je visok sneg, nemške kolone pa so nenehno preiskovale teren. Mimo tega se je bela garda naselila tudi v Moravški dolini in precej prebivalcev se ji je pridružilo.

Odred je dokaj oslabil, ker mnogi borci niso vzdržali naporov. Mimo tega je moral prav tedaj oddati celotni II. bataljon in še del jurišnega bataljona za okrepitev Šlandrove brigade. Odredu je tako ostalo le malo borcev in le majhen manevrski prostor med Moravško dolino in Mrzlico. Dnevno pa so se vrstili boji s sovražnikom. Konec zime 1945 so se razmere dokaj popravile in odred je počasi spet prešel v napad.

Tedaj pa je veliko nesrečo doživel I. bataljon. Zadrževal se je na pobočju Velike planine v vasi Zaplana, in tu so ga sovražniki 13. februarja 1945 blizu Vranskega napadli in razbili. Poveljnik bataljona Franc Bratun-Jelen je bil hudo ranjen in si je sam vzel življenje. Padlo je nad 20 borcev. Preostali pa so se prebili posamično iz nemških obročev. V noči na 14. februar 1945, ko je dobil KZO večjo zavezniško pošiljko, se je premaknil v hribe nad Tuhinjsko dolino in tu so ga nemški policisti in domobrance med Lazami in Velikim hribom napadli. Napad je s pomočjo šlandrovcev odbil. V boju pa je padel poveljnik Šlandrove brigade Boris Vinter. Za tem je KZO s VI. in XI. brigado odšel proti Moravški dolini.

Februarja je bil na Trojanah bataljon vlasovcev, ki so na debelo ropali prebivalstvo. Odred jim je večkrat postavil zasedo in jih napadel. Tako je tudi sredi februarja razbil na cesti Trojane—Izlake njihovo roparsko kolono.

Konec februarja 1945 so borci KZO znova presenetili vlasovce na isti cesti, vendar pa so ti zaradi nepazljivosti ujeli dva odredna obveščevalca in ju odpeljali s seboj.

Ker se nista dovolj trdno držala, so sovražniki izvedeli za položaje odreda, ki je bil tedaj v vasi Dole pod Suhim potokom. Zaradi neugodnega terena za boj se je KZO umaknil na Sv. Goro. Na prehodu čez čistino pa je padel politični komisar čete Škrjanc, ranjena pa sta bila dva borca. Zaradi napovedanega spuščanja zavezniške pomoči se je odred 18. marca premaknil na Kal. Naslednji dan je tja prišlo iz Hrastnika okoli 250 Nemcev. Ker so ti pred njegovimi položaji zažgali suho travo, se je moral umakniti na Mrzlico. Čez tri dni se je znova vrnil na Kal in tu prevzel napovedano pošiljko, ki sta jo odvrgli dve zavezniški letali. Konec marca so štirje tovornjaki sovražnikov izgubili smer in zavozili proti Mlinšam. Tu sta jih napadla KZO in Tomšičeva brigada in ujeli še okoli 50 esesovcev, po rodu iz Madžarske, sicer pa nastanjenih v Mengšu. Plen je bil velik: šest strojnic, več brzostrelk, 35 pušk in veliko streliva. Ušel ni noben esesovec, pač pa sta padla dva borca KZO, eden pa je bil ranjen. Aprila 1945 je KZO izvedel več akcij v okolici Laškega, Št. Pavla in Hude jame in prizadejal sovražniku dokajšnje izgube. 1. aprila 1945 je minerska četa postavila pri Tomčevem mostu ob cesti iz Izak v Loke pri Zagorju ob Savi napisno desko, na kateri je bila narisana Hitlerjeva karikatura in deska je bila podminirana. Kolona nemške policije, ki je pripeljala mimo, se je ob njej ustavila. Poveljnik se je še z nekaj oficirji približal tabli, jo hotel dvigniti, da bi jo odstranil, pri tem pa je sprožil mino. Ta je ubila sedem oficirjev, precej sovražnikov pa je ranila. 15. aprila 1945 je postal novi poveljnik odreda Ivan Zore-Jernej.

Ko je KZO likvidiral dne 29. aprila 1945 sovražnikovo postojanko Dol pri Hrastniku, se je s plenom, ki je bil zelo velik, močno oborožil. Pri zavzetju Zagorja je sodeloval s Šlandrovo brigado, sam pa je zasedel Hrastnik in Trbovlje. Za tem je odšel proti Rimskim Toplicam, da bi razorožil pripadnike nemške enote Prinz Eugen, četnike, ustaše in belogardiste. Pri razoroževanju pa je prišlo do hudega boja in 9. maja 1945 je padlo 24 borcev v boju z ustaši.

Nato je odred ujel še komandanta nemške divizije von Geigerja. Zadnji boj pa je imel KZO 12. maja 1945 v Laškem z ustaši, ki se niso hoteli predati. Tu pa je padel poveljnik I. bataljona Franc Grošelj-France. S tem se je bojna pot KZO končala in vključil se je v I. bataljon III. brigade II. divizije KNOJ v Celju. Pomen KSO je predvsem v tem, da je bila to bojna enota NOV, ki je imela za nalogo predvsem boj s sovražnikom, z njegovim uničevanjem in iztrebljanjem njegovih pomagačev ter razdiranjem naprav, ki so mu služile, pa tudi z mobilizacijo zlasti tistih mož in fantov, ki bi jih lahko vključili v svojo vojsko Nemci. Pri tem je dosegel lepe uspehe in se vojaško in politično tako izuril in usposobil, da je iz njega sredi leta 1943 nastala Šlandrova brigada.

Naloge KZO pa so bile nekoliko drugačne. Njegova temeljna naloga je bila organizacija čim bolj varnih in učinkovitih zvez med Štajersko, Dolenjsko, od bojnih nalog pa predvsem rušenje proge Laze—Zidani most, mobilizacija in pravzaprav šele nato bojevanje z Nemci. Med njegove naloge je spadala tudi skrb za bolnišnice, delavnice, skladišča, organizacija spuščališč zavezniškega mat. in druge. Če s tega zornega kota gledamo delovanje KZO in njegove naloge, zlasti prve, je razumljivo, da se vsaj v neposredni bližini prehodov preko Save ni preveč javno kazal in se spuščal v boje z Nemci. To pa zato, da ne bi vezal na to območje še več sovražnih sil kot jih je že bilo. Zato je lahko odred prepeljal čez Savo toliko novih borcev na Dolenjsko, v nasprotni smeri pa veliko množino orožja, streliva in vojaške opreme. Odlično so opravili svoje delo minerci KZO, saj so po podatkih, ki jih imamo, porušili okoli devet km proge, poškodovali ali uničili 42 lokomotiv, uničili 271 vagonov, porušili 12 mostov, okoli 660 m telefonske napeljave in ubili ob vseh akcijah preko 100 sovražnikovih vojakov.

Da je Kamniško-zasavski odred lahko napravil vse naloge, ki jih je imel, ali so mu jih posebej ukazali, je moral dati resnično vse od sebe. Pokazal je veliko požrtvovalnosti, iznajdljivosti in poguma. Dvomim, če bi kdaj lahko kdo do konca ocenil vsa žrtvovanja, ki jih je prispeval, ko je noč za nočjo prevažal in varoval novice preko Save na Dolenjsko ali tovoril v nasprotni smeri orožje in strelivo.

Zanimivo je tudi, kako je rasla njegova bojna moč, ko so se utekle zveze preko Save, in zlasti, ko ga je deloma razbremenil Dolenjski odred, ki se je po nalogu glavnega štaba NOV in PO Slovenije pomaknil sredi leta 1944 do desnega brega Save in ko je lahko poveljstvo Kamniško-zasavskega odreda premaknilo skoraj ves odred na Moravško in Zasavje. Bojna moč Kamniško-zasavskega odreda se je pokazala zlasti ob zadnji nemški ofenzivi 1944/45, predvsem pa ob osvoboditvi, in to ne glede na to, da so iz njega jemali nadrejeni štabi za izpopolnitev drugih enot velike skupine borcev z vsem orožjem in opremo.

Kamniško-zasavski odred je bil zaradi svojih posebnih nalog, ki jih je vodil uspešno in disciplinirano izvajal, in izjemnih okoliščin, v katerih je deloval, eden od najbolj pomembnih odredov NOV na Slovenskem. Samo zaradi skromnosti svojih starešin in borcev, ki so ostali živi in dočakali svobodo, je premalo znan naši širši javnosti.

Naj bi ta moj članek vsaj malo zapolnil to vrzel v našem zgodovinopisju NOB na Slovenskem.

Podatki o obeh odredih so zbrani iz obširnejših kronologij Kamniško-savinjskega in Kamniško-zasavskega odreda, ki sem ju pripravil za monografiji o njiju. Zato tu nadebno ne navajam literature, ki sem jo uporabil za ta članek, ker bom to napravil v knjigi o njima.

Ce pa bi vendarle koga že zdaj zanimalo, od kod mi podatki, bi navedel vsaj temeljne pisane vire: ¹ Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, VI. zvezki od 5 do 19 (v slovenščini in srbohrvaščini), ki ga je izdal Vojnogodovinski inštitut JLA v Beogradu in IZDG v Ljubljani

² Kamniški zbornik VI, Ljubljana 1961

³ Jože Ravbar, Oris razvoja Kamniško-zasavskega partizanskega odreda, ZZB Ljubljana, 1967, ciklostirana izdaja

⁴ Litijski zbornik, I, Ljubljana 1969

⁵ Več piscev, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1976

⁶ Dr. M. Stiplovšek, Slandrova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, Maribor 1971

⁷ J. Peskar, Dolenjski odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1976

Fani Okič

Se spomniš...

*Se spomniš kdaj reke
vse tihe
v naročju povešenih vrb,
se spomniš
na irise nežne
in blede
mesečev srp?*

*Te kdaj zabolijo
spomini
na jelše,
na vegasti most,
na čričke,
na pesem škržatov,
na vse,
kar je bilo
mladost?*

*Veš,
reka ostala je ista,
še isti je
vegasti most
in vrbe
in irisi plavi
še čuvajo
našo skrivnost.*

*Le midva —
midva sva drugačna.
Le znanca nekdanja
sva še.
Je še kaj
tako spremenljivo
kot je
človeško srce?*

Franc Križnar

Glasba v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945

2. nadaljevanje

b) Mitingi⁷²

Samosvoja oblika obveščanja in oblikovanja ljudskih plasti se je v naši NOB razvila v široko odprto zborovanje pod milim nebom — v miting. Prvi skromni začetki segajo še v romantično dobo prve partizanščine. Taborni ogenj in senca stoletnih dreves, zaščita bojnih patrol in partizanskih straž, komisar s komandirjem sredi svoje družinice v večernem razgovoru — to je okolje prve partizanske pesmi, prve recitacije, prve soldaške burke, prve politične in kulturne ure. Iz vsega tega vzdušja so se rodili tudi prvi množični sestanki naših borcev s prebivalstvom — prvi mitingi. Sestavljali so jih govor, pesem, beseda o dogodkih doma in na tujem, šala in smeh in harmonika in naposled nemara še ples.⁷³ Mitingi so bili svojevrstne gledališke prireditve.⁷⁴ Podobna prireditev v zaprtem prostoru je ohranila politični izraz sestanek, dočim se je za prireditev z bogatejšim kulturnim programom obdržal naziv akademija.

Mitingi so bili lahko politični, kulturno-prosvetni, recitacijski, zabavni itn. Za vsa doslej navedena pojmovanja različnih tipov prireditev pa je v času 1941—1945 veljal ustaljen vrstni red točk, ki so vse te prireditve močno utrdile za povezovalca med enotami partizanske vojske in civilnim prebivalstvom na terenu. Razvrstili so se: govor, recitacije — deklamacije, petje posameznikov in zbora, ples, šaljivi prizori in igre, enodejanke ali skeči.⁷⁵ V glavnem je pri tem šlo za širjenje idej osvobodilnega boja, za pridobivanje ljudi v pomoč vojski, za politično vzgojo, za splošno izobrazbo, pa tudi za zabavo in razvedrilo.⁷⁶ Tako različen značaj mitingov je zaposlil mnogo ljudi ter jih politično in kulturno zaktiviral. Zaradi svojega pisanega sporeda, ki ga je skoraj redno sklenila zabava, je bil miting zelo priljubljena oblika množičnega shajanja dve leti (1941—1942), močno poudarjali svoj agitacijski, propagandni in politični značaj. Polagoma pa je zmagovalo spoznanje,⁷⁷ da je treba pri propagandi bolj upoštevati tudi čustveno plat poslušalstva in ne govoriti samo

njegovemu razumu.⁷⁸ Tudi raven nastopov se je dvigala polagoma in bila odvisna od števila šolsko razgledanih ljudi na osvobojenem in partizanskem ozemlju. Od jeseni 1943. leta naprej je bil s prihodom poklicnih igralcev in pevcev iz Ljubljane v enote partizanske vojske kvalitativni skok očiten. Zato se je po tem času obogatilo tudi zaporedje glasbenih točk: samospevi, spremljani s harmoniko, zborovsko petje borbenih pesmi, solo harmonika, dueti, terceti, baletni in folklorno-baletni nastopi. Tako so se skečev kot zaključnih mitingov priložnostno lotili tudi skladatelji. Marjan Kozina v XVIII. diviziji (Gorski Kotar) napiše skeč ODSEKAN PRST. Kljub uspehom divizijske igralske skupine z uprizarjanjem Kozinovega skeča in še z nekaterimi drugimi skladateljevimi poskusi v tej smeri, jih Kozina »umetniško« ni uvrščal med svoja vredna dela.⁷⁹ Zaradi ugotovljive nevrednosti podobnih točk znotraj mitingov in anarhije, ki je zavladala pri pisanju in igranju skečev, so konec 1944. v GŠ NOV in POS razpisali natečaj za odrska dela in besedila.⁸⁰

Zaradi vseh navedenih ugotovitev so mitingi kot oblika organiziranega kulturnega življenja v enotah partizanske vojske pomenili važen faktor propagande naše NOB. Prav tako pa so pomenili dodatno povezavo med aktivno partizansko vojsko in civilnim prebivalstvom, ki je živelo na terenu. Tu pa tam pomeni miting del vojaške taktike za neljuba presenečenja sovražnika in domačim izdajalcem. Vsak počitek je bilo treba izrabiti za intenzivno kulturno in propagandno delo.⁸¹ Prav tako je število mitingov, ki jih je danes mogoče dokazati, izredno: 515⁸² in še dodatnih 14 slavnostnih akademij.⁸³ Skupaj beležimo v času NOB na Slovenskem 529⁸⁴ kulturnih prireditev, nepošteva je samostojne nastope, gledališke predstave, koncerte, glasbene radijske oddaje, žalne svečanosti in zaključne prireditve ob osvoboditvi Slovenije.

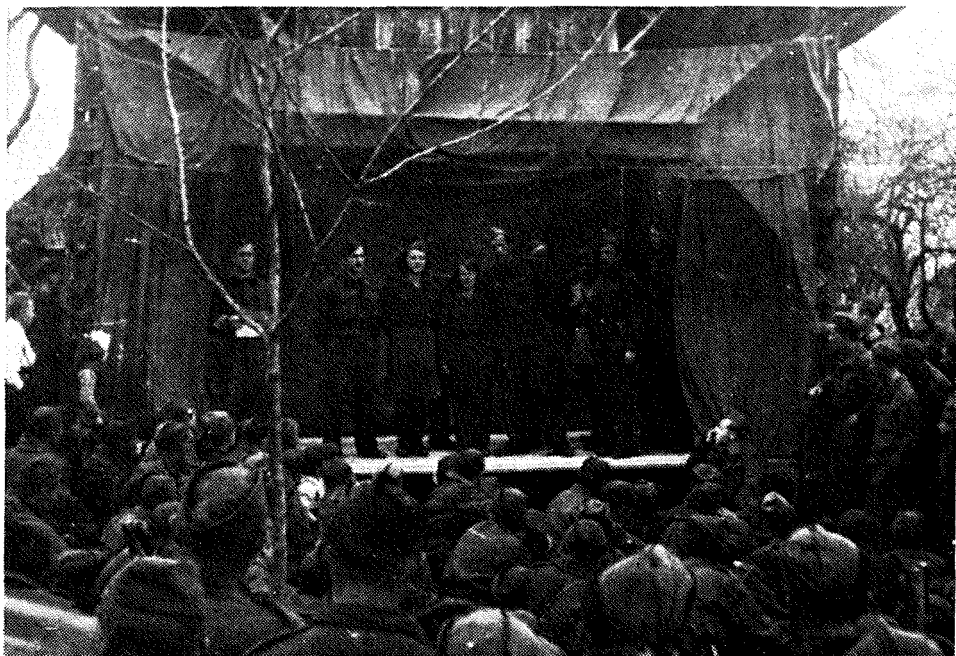
c) Igralske (gledališke) skupine in SNG na osvobojenem ozemlju⁸⁵

Še preden pride na osvobojenem ozemlju do ustanovitve SNG, je delovalo na Slovenskem že nekaj manjših in občasnih gledaliških skupin:

Vesela jesen je delovala od aprila 1941 do aprila 1942 v bivšem Delavskem domu v Ljubljani.⁸⁶ Ta skupina je imela na programu zabavne in zabavljive skeče, glasbene točke z jazzovskim septetom, songe⁸⁷ in zelo popularne potpurije⁸⁸ ali nekakšne spevoigre, sestavljene iz ljudskih napevov, s podstavljeno, na vojno okupacijo naperjeno ostjo, ki so jo lahko odkrivali domači ljudje, ne pa tudi cenzorji. Kot kontrafakture na slovenske ljudske pesmi prirejena besedila na ubrane teme so peli VEČER NA VASI, POD LIP'CO ZELENO in NA PLANINCAH.⁸⁹

Agitteater 1942. V začetku poletja (junij-julij) 1942 je odšla iz Ljubljane na Dolenjsko skupina gledaliških igralcev, ki je organizirala Agitteater 1942. V programu, ki ga je posredovala predvsem enotam partizanske vojske in civilnemu zaledju na prvem osvobojenem ozemlju Dolenjske, je imela tudi petje. Le-to je vsebovalo na stare melodije podstavljena besedila, popevke in zabavljičice. Peli so jih v zboru ali posamič, spremljano s kitaro. Agitteater 1942 je imel tudi svojo himno.⁹⁰ V svojih vrstah je imela skupina pretežno gledališke igralce, a tudi že eno pevko.⁹¹ Avgusta 1942 je bila skupina v roški ofenzivi razbita, njeni člani pa so v glavnem padli ali bili ujeti in nato izgnani.⁹²

Jermanova igralska skupina. Gledališke igralce, člane ljubljanske Drame in Opre,⁹³ ki so poleti 1943 ob razglasu GŠ NOV in POS ter IO OF prostovoljni mobilizaciji kulturnih delavcev odšli iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje Dolenjske in na partizansko ozemlje, je vodil Janez Jerman. Njihovi prvi mitingi so že pokazali

Predstava Frontnega teatra na prostem

večjo prireditveno in deklamatorsko strokovno spretnost izvežbanih igralcev, recitatorjev in pevcev. Novembra 1943 so se vključili v igralsko skupino X. udarne ljubljanske brigade. Na pohodih, kjer so v glavnem prirejali mitinge, sta se jim pridružila še harmonikar Janez Kuhar in avtor BILEČANKE Milan Apih. 2. januarja 1944 je bila skupina že na Rabu, na Visu pa so se ji pridružili zboristi 3. prekomorske brigade. Pod vodstvom Rada Simonitija so ustanovili partizanski pevski zbor jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«, zbrali, zapisali, deloma harmonizirali in uglasbili 26 pesmi in jih izdali v brošuri *Naša pesem*.⁹⁴ 34-članski zbor je od septembra 1944 dalje nastopal ob različnih priložnostih, na besedila Smiljana Samca pa je za zbor skladatelj Rado Simoniti uglasbil partizanske pesmi. Zbor je deloval do osvoboditve 1945. in še eno leto po njej, ko je bil konec junija 1946. demobiliziran.⁹⁵

Frontno gledališče. Skupina, ki jo je vodil Zvonimir Sintič, se je oblikovala v XI. diviziji in je bila kot odsek VII. korpusa ustanovljena 27. maja 1944. Na repertoarju so imeli tudi spevoigro, ki je vključevala zmes slovenskih ljudskih napevov in besedil, partizanski zvočni tednik in skeče. Scensko glasbo k dramski reportaži *TRI LETA BORBE*⁹⁶ je že zložil Ciril Cvetko (pevske točke, spremna — scenska glasba).⁹⁷ Frontno gledališče je delovalo na terenu od Gorjancev do Brkinov in obiskovalo vse vojaške enote VII. korpusa ter v zaledju prirejalo nastope tudi za civilno prebivalstvo. Zadnji nastop Frontnega gledališča beležimo 6. julija 1945. v ljubljanski Operi.⁹⁸

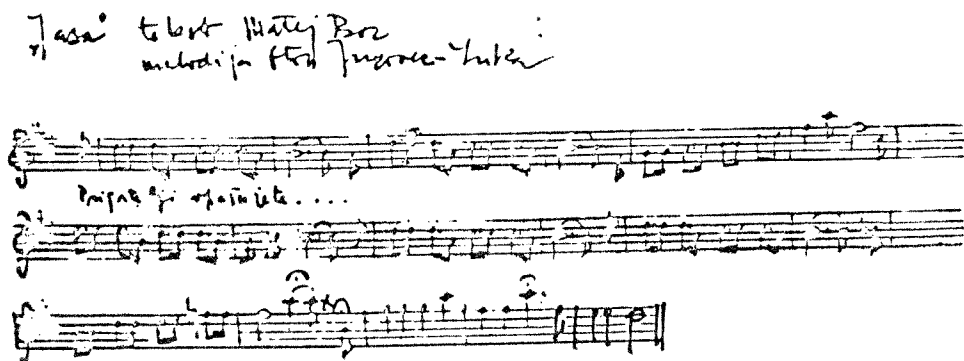
*Kajuhova*⁹⁹ *kulturna skupina.* Kot to kaže že naslov jo je vodil pesnik Kajuh. Pripadala pa je propagandni skupini XIV. divizije. Izoblikovana je bila jeseni 1943.¹⁰⁰ Poleg vodje, ki je bil pesnik, so skupino sestavljali gledališki igralci, ple-

salka, harmonikar in skladatelj.¹⁰¹ Na pohodu XIV. divizije z Dolenjske na Štajersko pa je bila Kajuhova skupina razbita.

POT XIV. DIVIZIJE (januar—februar 1944) z Dolenjske na Štajersko^{101a}

Tudi na Primorskem so delovale različne kulturniške skupine, zlasti na cerkljanskem osvobojenem ozemlju. Te so kot doslej omenjene cestavljali gledališki igralci, pevci, godbeniki... Glavni cilji teh so bili mitingi, v katere so vključevali pevske točke, spevoigre, skeče itd. Ob otvoritvi Kulturnega doma v Cerknem beležimo uprizoritvi Borove¹⁰² TEŽKE URE in Vodopivčeve spevoigre KOVAČEV ŠTUDENT.¹⁰³

SNG: poleg doslej omenjenih zarodkov SNG imata za njegov nastanek največ zaslug Jermanova igralska skupina in kulturno-umetniška skupina Jasa v XV. diviziji VII. korpusa, ki jo je vodil Bor. Jasa je imela za časa delovanja zložen tudi avizo:

Original aviza Radia OF za kulturno umetniško skupino Jasa. Besedilo je napisal Matej Bor, glasbo Oton Jugovec-Inka

SNG pa je bilo ustanovljeno z odlokom IO OF 12. januarja 1944.¹⁰⁴ Gledališče je imelo sedež v Črnomlju, delovalo pa je na celotnem osvobojenem in po enotah NOV in POS kontroliranem ozemlju. Glavno nalogo¹⁰⁵ je SNG dopolnjevalo s koncertno dejavnostjo; skrbelo je za osrednje politične in kulturne prireditve in spominske proslave, organiziralo violinske in klavirske koncerte¹⁰⁶ ter solistične pevske nastope, v svoji dvorani in na radijski postaji »Radio OF«, ki je tudi že delovala v Črnomlju.

V tem času¹⁰⁷ pa obstaja SNG podobna igralska (gledališka) skupina v VII. korpusu.¹⁰⁸

Repertoar gledališč so v tem času poleg skečev in propagandnih enodejank že dopolnjevala prva dramska besedila. Hotenja in cilji IO OF so bili tako kronani še zlasti z Borovo partizansko dramo Raztrganci ter z vključitvijo del s svetovnega dramskega repertoarja. V edini sezoni¹⁰⁹ je SNG uprizorilo 109 predstav.¹¹⁰

SNG pa se ves čas delovanja ni moglo predstaviti s postavitvijo opernega gledališkega (ali celo baletnega) dela, s katerim bi izpričalo vsestransko gledališko, tudi operno ter plesno-baletno dejavnost svobodnega slovenskega ozemlja. Čeprav je imelo v svojih vrstah operne pevce, instrumentaliste, zbor, skladatelje in dirigente, si operne predstave ni moglo dovoliti. V času NOB pa sta že obstajala dva resna poskusa, da bi se ustvarilo vokalno-instrumentalno delo, ki bi bilo kar

najbližje operi. Prvi tak poskus je bil Borov cikel TAM NEKJE V GOZDOVIH, ki ga je uglasbil skladatelj Janez Kuhar.¹¹¹ Sestavljale so ga zborne in solistične recitacije, soli, dueti in trii, mešani zbori in baletni vzločki.¹¹² Delo je bilo izvedeno le enkrat¹¹³ v izvedbi SNG.¹¹⁴ Taki in podobni poskusi, vendar v manj dovršeni obliki in izvedbi veljajo že s prvih mitingov, katerim že ves čas prav zato posvečamo toliko pozornosti.¹¹⁵

Drugi poskus, vendar že partizanske opere v klasični obliki, sta pripravila libretist Smiljan Samec in skladatelj-dirigent Rado Simoniti. Besedilo (libretto) je bilo gotovo že v času NOB,¹¹⁶ prav tako pa je skladatelj že v tem času zasnoval posamezne fragmente.¹¹⁷ Delo z naslovom PARTIZANKA ANA¹¹⁸ in s podnaslovom Veliko življenje malega naroda (opera v enem dejanju) je Rado Simoniti dokončal šele po osvoboditvi.¹¹⁹ Partizanska Ana ima kot opera že vse elemente te gledališke oblike¹²⁰ in je kot taka najbližja pravemu opernemu delu.¹²¹

Prva gledališka predstava SNG je bila že 20. februarja 1944 (Cankar, I., Kralj na Betajnovi).¹²² Od enajstih¹²³ imenovanih članov SNG je le-to imelo že »muzikalno osebej«.¹²⁴ Med literaturo SNG se v letu ustanovitve že nahaja 63 enot skladb slovenskih, jugoslovanskih in tujih avtorjev.¹²⁵

Zaradi izjemnih možnosti glasbenega razvoja tudi v okviru SNG ter kvantitativnega in kvalitativnega vzpona glasbene umetnosti nasploh je prihajalo celo do »kaosa v organiziranju pevskih zborov na osvobojenem ozemlju«.¹²⁶ Obenem pa je ustanovitev SNG in njegovo delovanje pomenilo ureditev takih razmer na koncertnem področju in v organiziranju gledaliških tečajev. Oboje je v okviru SNG predstavljalo zaključeno celoto.¹²⁷ V okviru 1. in 2. gledališkega tečaja SNG so sodelovali poleg že omenjenih glasbenikov¹²⁸ še: Francé (Branko) Milek, Janez Perovšek-Pelko in Janez Kuhar.¹²⁹ Med karakteristike udeležencev (v 2. tečaju jih je bilo 35!) je bilo upoštevanje »poznavanja not« in »igra na glasbene instrumente«.¹³⁰

Člani SNG prav tako niso bili strogo ločeni na gledališke igralce-pevce, instrumentaliste ipd.¹³¹ Po drugi strani pa so glasbeniki samostojno dopolnjevali gledališke programe.¹³² V okviru obeh gledaliških tečajev sta bila formirana Komorni zbor SNG in Instrumentalna skupina.¹³³ Delovanje obeh ansamblov pa je pomenilo sestavni del urnika 1. in 2. gledališkega tečaja SNG. Prav tako so se tečajniki seznanjali še s pevskeimi točkami, scensko glasbo in spremljavo pevskih točk.

d) Partizanske tehnike — osvobodilni tisk (pesmarice, revije, zborniki)

Na Slovenskem se je v letu 1941 tiskalo za potrebe OF le ilegalno. Osnova temu je bila partijska ilegala že pred 1941. letom. Centralna tehnika KPS je po okupaciji Slovenije povečala zmogljivost svojih že obstoječih ilegalnih tehnik ter organizirala nove ilegalne tiskarne. Tudi za razvoj glasbe v NOB je imel nadaljnji razvoj tehnike poseben pomen.¹³⁴ Tehnike so uporabljale pisalni stroj, šapirograf, a največ ciklostil, kasneje pa tudi že prave tiskarske stroje.¹³⁵ Razmah partizanskega tiska je šel vzporedno z razmahom osvobodilnega gibanja in boja. Mreža osvobodilnega tiska je nastajala počasi in s smotrnim čutom za potrebe in možnosti skozi vsa leta od prvih začetkov v Ljubljani do svoje razpredenosti in gostote v zadnjih mesecih pred osvoboditvijo. V Ljubljani sta med drugimi delovali tehniki Podmornica in Tunel, največja partizanska tiskarna pa je bila v Kočevju in njej sta se kasneje pridružili še Tehniki 13 A in Urška 14.¹³⁶ Druga največja pa je bila Triglav.¹³⁷ Tisk je dobil v letih 1941—1945 naravnost ogromen obseg, saj so poleg številnih glasil (splošnih in strokovnih) izdajali strogo znanstvene razprave, partizanske pesmarice, revije, zbornike, kulturne publikacije itd.¹³⁸

Pri - ja - te - lji, vpra - šu - je - te, kdo kriv je,

da na - de - li smo si tak na - živ - Ve -

mo, naj - raj - ši bi nam rek - li vlju - dno, mar

ne zve - ni vam ja - sa ne - kam ču - u - dno. Si

kdaj to - va - riš, sta - ri por - ti - zan, pre -

ti - kol dol - go se skozi gozd te - man? Še

veš, ka - ko ste vsi se od - dah - ni - li, ko

iz go - šča - ve na ja - so ste sto - pi - li.

Avizo po rekonstrukciji Franca Križnarja

Na Slovenskem je delovalo v času NOB 173 partizanskih tehnik, od tega 54 vojaških in 30 ilegalnih tiskarn (dve vojaški ilegalni tehniki).¹³⁹ V teh letih je bilo v njih razmnoženih 294 časopisov oziroma listov slovenskih vojaških oblasti in enot partizanske vojske ter 152 listov, ki so jih izdajale slovenske civilne oblasti, politične organizacije in organi v slovenskih pokrajinah v Italiji ter na jugoslovanskem območju. Dodatno beležimo še 101 različni vestnik in radijska poročila, kar skupno pomeni 547 izdanih enot. Neperiodičnih izdaj, to je brošur in knjig, je bilo ta čas

Matej Bor

izdanih 335 vojaških in 495 civilnih, skupaj 830 enot. Pri tem niso všteti ponatisi, ki jih je bilo za nekatere publikacije po več, tudi do 17 (v različnih tehnikah) in celo več. Njihovega natančnega števila ne moremo neposredno ugotoviti, ker vsi ponatisi niso več ohranjeni. Če upoštevamo ponatise kot posebne enote, je bilo izdanih najmanj 1289 enot brošur in knjig.¹⁴⁰ Pri tem pa je predstavljalo tehnično posebno zahtevno nalogo razmnoževanje notnega gradiva. Tudi za to so bile tehnikom na razpolago le matrice in ciklostil. Posebne zahteve so seveda terjale še večjo iznajdljivost.¹⁴¹ Drugje so se za razmnoževanje posamičnih notnih listov posluževali likovne grafične tehnike — lesoreza.

Zaradi izredne potrebe so številne tehnike od 1942. dalje skrbele za to, da bi bilo na razpolago čimveč pesmaric. Točno število pesmaric, ki so v času 1942—1945 poleg besedil prinašale tudi napeve (notno gradivo), je težko ugotoviti. Naslovi teh pesmaric so različni in velikokrat skušajo ustrezati potrebam petja, pa tudi recitiranja in deklamiranja. Vendar število partizanskih pesmaric dosega vsaj število 50. Prva med njimi je izšla junija 1942 v Ljubljani.¹⁴² Leta 1944 sta Mile Klopčič in Francé Kosmač v Črnomlju na poziv propagandnega vodstva OF izdala prečiščeno pesmarico, ki jo je glasbeno uredil, vendar zaradi prezgodnje smrti (umrl 11. 11. 1943!) ni dokončal Franc Šturm. Tudi na Primorskem beležimo 1944. izid kar dveh pesmaric; Primorski narodnoosvobodilni odbor je izdal dve, v januarju 1945 pa že tretjo. Vse tri so bile razmnožene v 6000 izvodih.¹⁴³ Posebne razmere v NOB pa so onemogočale, da bi stvaritve izpod peres skladateljev takoj prišle v tisk. Osvobodilno gibanje je že od vsega začetka vedelo za pomen ustvarjanja v glasbeni umetnosti. Poleg grafičnega razmnoževanja (rokopisi, tipkopisi, ciklostil) moramo upoštevati še drugačno, v tedanjih razmerah velikokrat edino možno posredovanje različnih razmnoženin javnosti, kot so objave — stenčasi, ki se večinoma niso ohranili. Prav tako

še danes ne predstavljajo oprijemljivih virov razni prepisi, ustna izročila in osnutki. Zato pa je veliko vsega omenjenega zagledalo luč sveta — svojo prvo objavo tik po vojni.¹⁴⁴

V okviru bataljonov, brigad in divizij se po 1943. pojavijo tiskane pesmarice bataljonov, brigad in divizij (največ enoglasnih melodij — napevov). V XV. diviziji (1943/44) je bila tako natisnjena šele prva 4-glasna pesmarica, ki predstavlja začetek tiskanja 4-glasnih pesmaric v NOB.¹⁴⁵ Med najpomembnejše izdaje partizanske pesmarice v NOB sodita Hej tovariši (Marjan Kozina) in Na juriš (Karol Pahor).¹⁴⁶

V času 1944/45 so med drugimi izšle na slovenskem osvobojenem ozemlju tudi štiri mladinske pesmarice z narodnimi, umetnimi, revolucionarnimi in partizanskimi pesmimi.¹⁴⁷

Sele v začetku 1945. pa je izšla prva 4-glasna (tiskarsko neoporečna) ciklostirana pesmarica, kajti doslej tiskane pesmarice so bile vse razmnožene s pomočjo opalografa.¹⁴⁸ V njej so izšle vse dotlej harmonizirane ali na novo nastale partizanske pesmi v NOB.¹⁴⁹

Vse skupaj je bilo izdanih v času NOB na Slovenskem 36 pesmaric (besedila in napevi z notami)¹⁵⁰ in 43 pesmaric različnih tiskov (samo besedila — pesmi za petje), skupaj torej 79 ugotovljivih izdaj v neznanem številu naklade (izvodov).

e) Skrb za partizansko glasbo (vojaški pevski zbori, pevovodski-zborovodski tečaji, godbe)

Pevski zbori so se ustanavljali med partizanskimi enotami na slovenskem ozemlju že takoj v začetku NOB. Najprej so bili priložnostni in raztreseni po posameznih enotah brez sistema. Čim višje pa se je vzpenjala organizacija naše vojske, tem večja je bila potreba načrtnega organiziranega kulturnega dela med našimi partizani. Naraščajoče število pevskih zborov je zahtevalo organizirano skrb za strokovno vodstvo.

Na Primorskem¹⁵¹ so pripravili sestanek pevovodij iz Vipavskega okrožja.¹⁵² Dogovorili so se o začetku organiziranih in načrtnih vaj¹⁵³ sedmih pevskih zborov v okviru pevske zveze s preko 174 pevkami in pevci in o izdajanju glasila. Primorska je nasploh predstavljala »drugo kulturno-prosvetno žarišče« na Slovenskem. V potrditev tega je bila ustanovitev K(ulturno) P(rosvetnega) C(entra)¹⁵⁴, ki so ga sestavljali pevovodska šola,¹⁵⁵ s svojimi okoliškimi pevskimi zbori, godba štaba IX. korpusa in igralska skupina istega korpusa.¹⁵⁶ V ta namen so se zbrali glasbeno nadarjeni borci po področjih (Primorska in Bela krajina). Predavatelji na osrednjih pevovodskih tečajih, ki so se delili na strokovno-teoretični in praktični ter politični del, so bili ugledni slovenski glasbeniki.¹⁵⁷ Štirje taki pevovodski tečaji so bili v okviru gledaliških tečajev SNG¹⁵⁸ v Beli krajini, trije na Primorskem,¹⁵⁹ ob teh pa so organizirali še pevovodske tečaje v okviru učiteljskih tečajev na Štajerskem.¹⁶⁰ V pevovodsko-zborovodskih tečajih so se tečajniki seznanjali z različnimi glasbenimi disciplinami.¹⁶¹ Nameni tečajev pa so bili različni.¹⁶² Na Primorskem je bilo od julija do konca oktobra 1944. nad 300, v aprilu 1945. pa že nad 500 krajevnih pevskih zborov z nad 10 000 organiziranimi pevci. Podoben razvoj pa se je odvijal tudi v enotah partizanske vojske. 28. aprila 1944 je Makso Pirnik v Črnomlju organiziral prvi festival mladinskih zborov Bele krajine. Nastopili so zbori iz Adlešičev, Gradca, Metlike, Podzemlja, Semiča in Suhorja.¹⁶³

Leta 1944. so bile organizirane tudi velike vojaške godbe in ostali pevski zbori. Dne 18. avgusta 1944 je GS NOV in POS ukazal formirati vojaški godbi GS NOV in

POS in VII. korpusa.¹⁶⁴ Svoje godbe in zборе so ustanovili tudi XXXI. divizija, IX. korpus, IV. operativna cona itd.¹⁶⁵ Poleg stalno delujočih je ves čas NOB delovalo na Slovenskem še nekaj občasnih ali enkratnih sestavov.¹⁶⁶

Ob izrednem razumevanju vrhovnega vodstva so poleg ostalih kulturnih področij¹⁶⁷ organizirali tudi osrednje pevske zборе. Kvaliteto in težnjo k največji možni poustvarjalnosti so prikazali trije vojaški zbori: Pevski zbor kulturno-prosvetne ekipe I. proletarske divizije, Invalidski pevski zbor (IPZ) in Pevski zbor jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«. Zaradi doživete idejnosti je bilo to nekaj novega in se je izkazalo na interpretacijskem področju in v izrazu kvalitetnega podajanja partizanske glasbene literature, če bi jih primerjali s predvojnimi kvalitetnimi pevske zbori.¹⁶⁸ Na Slovenskem sta od naštetih delovala v času NOB kar dva: *Invalidski pevski zbor (IPZ)*, pozneje *Partizanski invalidski pevski zbor* in nazadnje *Partizanski pevski zbor*.

(Se nadaljuje)

Opombe

⁷² (Angleško, meeting), sestanek, shod; zbor, množično zborovanje; fig. veselica, (gl. Verbinc, F., Slovar tujk, Cankarjeva založba, 1968, 458).

⁷³ Kalan, F., (= Kumbatovič, F.), Prvo leto SNG, tipkopis v Arhivu Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, 89. mapa.

⁷⁴ Kosmač, F., ibid.

⁷⁵ (Angleško, sketch), osnutek, skica; krašje, veselo dramsko delo, navadno enodejanka, brez večje umetniške vrednosti (gl. Verbinc, F., ibid., 660).

⁷⁶ Smolej, V., ibid., 279.

⁷⁷ Po 1942. letu.

⁷⁸ Prim. Obzornik, 1951, 153.

⁷⁹ Kiauta, L., Na bojni črti osemnajste, 1969, 203–204.

⁸⁰ Nanj so se odzvali tudi nekateri skladatelji: Marjan Kozina — ŠTIRJE BRATJE (skeč); Milan Apih — RDEČA ARMADA PRIHAJA (zborna deklamacija), BIROKRAT (skeč).

⁸¹ Prim. Kosmač, F., Spomini na Marjana Kozina, Naši zbori, XVIII., 1966, št. 4, 25.

⁸² Gl. Foto arhiv Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.

⁸³ Gl. arhiv Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, 89. mapa.

⁸⁴ Podatki po navzkrižnem pregledu vsega razpoložljivega arhivskega gradiva: pridružujemo si pravico odstopanja od navedenega podatka do največ $\pm 10\%$, kar pomeni okvirno število kulturnih prireditev: 463–567.

⁸⁵ Omenjamo predvsem zato, ker je v sklopu SNG v Črnomlju delovalo precej pevcev, instrumentalistov, zborov, skladateljev in z njegovim delovanjem je povezan nastanek prenekaterih skladb v času 1941–1945.

⁸⁶ V tej skupini sta delovala tudi beograjska plesalka Mira Sanjina in pevec-igralac Danilo Gorinšek.

⁸⁷ (Angleško, song), lahka, večidel satirična kabaretna popevka; tak vložek v odrskem delu, (gl. Verbinc, F., ibid., 668).

⁸⁸ (Francosko-špansko, pot pourri), fig. zmes, mešanica; venček, glasbeno delo iz raznih melodij enega ali več avtorjev, (gl. Verbinc, F., ibid., 563).

⁸⁹ Podkrajšek, B., Gledališče p'krih bodic na okupatorja, Večer, 15. 05. 1965; Jerman, I., Slovenski dramski igralci med drugo svetovno vojno, 1968.

⁹⁰ Po napevu PESEM S CESTE (avtorjev: Schmreka in Sassman, besedilo: Janez Kardelj).

⁹¹ Konservatoristka, pevka z altovskim glasom, Francka Herz.

⁹² Jezik in slovstvo, 1961/62, 90–94 in 1962/63, 180–181; Slovenski dramski leksikon, I./1961, (Blanč Drago, Kardelj Janez, Kovič Marijan) in II./1962, (Rob Ivan).

⁹³ Med njimi Smiljan Samec, Stane Cesnik, Marijan Krstančič, ...

⁹⁴ Besedila in napevi, izdala Kulturna grupa X. udarne ljubljanske brigade, Vis, 29. 03. 1944.

⁹⁵ Samec, S., Partizanski spomini gledaliških popotnikov, Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, II., 1966, št. 8–9, 186 in Jerman, I., Pevski zbor jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«, Knjižnica NOV in POS, 37., Ljubljana, 1970.

⁹⁶ Kasneje (1945) preimenovan v ŠTIRI LETA BORBE in nazadnje (?) v NAŠ POHOD (avtor besedila: Zvone Sintič).

⁹⁷ Gl. Dnevnik VII. korpusa, od 12. septembra 1944, original v arhivu Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.

⁹⁸ Ob prvi obletnici svojega delovanja.

⁹⁹ Kajuh je partizansko ime za Karla Destovnika (Kajuha).

¹⁰⁰ Neposredno pred in po italijanski kapitulaciji, september 1943.

¹⁰¹ Plesalka Marta Paulin-Brina, harmonkar Janez Lavrič, skladatelj in dirigent Sveto Marolt-Špik.

¹⁰² a Prim. Mikuž, M., ibid., III. knjiga, Cankarjeva založba, 1973, 400–401.

¹⁰³ Bor je partizansko ime za Vladimirja Pavšiča — Mateja (Bora).

¹⁰⁴ Izvedeno 28. februarja 1945, igralska skupina Bogdane Stritar, (gl. Foto arhiv Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani).

¹⁰⁵ Ravnatelj Filip Kumbatovič (= Filip Kalan), dramaturg Mile Klopčič, umetniški vodja Matej Bor ter 16 članov; od tega šest poklicnih gledališnikov ter dva člana Opere.

¹⁰⁶ »... da v času naše narodnoosvobodilne borbe posreduje narodnim množicam gledališko umetnost ... in, da iz samih ljudskih množic dvigne nove talente ...« (citat Odloka IO OF o ustanovitvi SNG z dne 12. 01. 1944, original v arhivu Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani).

- ¹⁰⁶ Program koncerta, Črnomelj, 15. 10. 1944 (ponovitev 18. 10. 1944), Karlo Rupel — violina in Pavel Sivic — klavir, navaja dela: Bojana Adamiča, Pahorja, Hačaturjana, Dvoržaka, Chopina, Bacha, Paganinja, Emila Adamiča, Debussyja, Rimskega-Korsakova, Sarasateja, (original programa v arhivu Slovenskega gledališkega muzeja, 89. mapa).
- ¹⁰⁷ V začetku leta (januar—februar) 1944.
- ¹⁰⁸ Demšar, G., Partizanska pesem, Primorski dnevnik, XXXI., 1975, št. 137, 5.
- ¹⁰⁹ Trajala je od 20. februarja 1944 do maja 1945.
- ¹¹⁰ Največ od teh izvedenih v Črnomlju, nekaj pa tudi v manjših krajih v okolici.
- ¹¹¹ Bela Krajina, januar—februar 1945.
- ¹¹² Z naslednjimi podnaslovi: Vesela polka, Groteska o nemškem porazu, Iz mladih časov, ... Jutri gremo v napad (zaključna koračnica).
- ¹¹³ V Črnomlju v okviru gledališkega tedna, februar 1945.
- ¹¹⁴ Igralci, pevci, komorni pevski zbor; orkester pa so sestavljali: klavir, dve violini, kitara in harmonika.
- ¹¹⁵ S'ntič, Z., Naš pohod (dramska reportaža) — najbližja zgornji ugotovitvi.
- ¹¹⁶ Vis, maj — začetek junija 1944, (gl. Samec, S., Partizanka Ana, Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, II., 1966, št. 6—7, 66).
- ¹¹⁷ Izpolnitev načrta je Simon tju preprečil odhod s pevci partizanskega pevskega zbora jugoslovanske armade »Srečko Kosovel« v Beograd.
- ¹¹⁸ Samčev libretto nosi še naslov »V nove zarje« (Veliko življenje malega naroda — opera v enem dejanju).
- ¹¹⁹ Radijska in televizijska praznovedba, RTV Ljubljana, 1967.
- ¹²⁰ Soli, dvospevi, pevski ansambli, zbori, orkester.
- ¹²¹ Prim. op. 116; Samec, S., ibid., 88—89.
- ¹²² Kalan, F., Prvo leto SNG, tipkopis v arhivu Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, 89. mapa.
- ¹²³ Podatki so zelo različni in navajajo 15—23 članov SNG, (gl. arhiv Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, 89. mapa).
- ¹²⁴ Ibid.
- ¹²⁵ Ibid.
- ¹²⁶ Citat iz pisma Filipa Kumbatoviča Borisu Zihleru, položaj, 16. 05. 1944, št. 22/44, original v arhivu Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, 88. mapa.
- ¹²⁷ Govora je o »muzikalnih koncertih naših solistov«: (Ciril) Cvetko, Vanda (Gerlovič), Nada (Vidmar) in Stane (Česnik) ter plesnih večerov (Stefana) Suhija, (gl. ibid.).
- ¹²⁸ Ciril in Dragotin Cvetko, (gl. arhiv Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, 88. mapa).
- ¹²⁹ Ibid., 89. mapa.
- ¹³⁰ Te podatke so med drugimi vpisali udeleženci pri vpisu; pri osebnih podatkih — strokovno znanje 1. in 2. pa je bila vnešena tudi rubrika: glasba.
- ¹³¹ 20. 02. 1944 sta na otvoritveni predstavi (in na ponovitvah!) Cankarjevega Kralja na Betajnovi igrali operni pevki Bogdana Stritar in Nada Vidmar; 26. 02. 1944 (in na ponovitvah) je oskrbel odsko glasbo k Borovi Težki uri skladatelj in pianist Ciril Cvetko; 01. 08. 1944 je nastopila pevka Vanda Zihler kot prva sosedja v Borovih Razrgancih, (gl. arhiv Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, 89. mapa).
- ¹³² 13. 08. 1944 — Stari trg in 15. 08. 1944 — Dragatuš: nastop mešanega zbora okrožne skupine s sodelovanjem pevca Vinka Turka, harmonikarja Janeza Kuharja in plesalcev — članov okrožne skupine; 06. 09. 1944 — Črnomelj: po Klopčičevi enodejanki Mati nastop Godbe GS NOV in POS (partizanske koračnice), pevke Vande Zihler, zborov — Ponirski, Meščanske šole, IPZ, Okteta oficirske šole, pevke Zdenke Tavčar in plesalk Ančke (?) ter Marte Paulin-Brine; 12. 09. 1944 — Črnomelj: pevca Vanda Zihler in Stane Česnik ter recitator (?), pianist Ciril Cvetko; 22. 10. 1944 — Črnomelj: koncert pevca Robija Dolorenčija in harmonikarja Janeza Kuharja; 23. 11. 1944 — Vinica: nastop pevskega kvarteta (= moški pevski kvartet), pevske solistov in harmonikarja; 28. 02. 1945 — Črnomelj: koncert Komornega zbora SNG (dirigent in solist-pianist Ciril Cvetko; gl. ibid.).
- ¹³³ Oboje je vodil Ciril Cvetko, (gl. Foto arhiv Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani in ibid., 88. mapa).
- ¹³⁴ Pr.m. Krall, J., Rast slovenskega NOB tiska v letih 1941—1945, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1966.
- ¹³⁵ Po 1943. celo knjige z obsegom 100—150 strani.
- ¹³⁶ Pomniki naše revolucije, 1961.
- ¹³⁷ Ibid.
- ¹³⁸ Gl. Katalog Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, junij 1956, 16.
- ¹³⁹ Prim. Bibliografija izdanja u NOR-u 1941—1945, Vojnoindustrijski institut, Beograd 1964.
- ¹⁴⁰ Pr.m. Smolej, V., ibid.
- ¹⁴¹ Prim. ibid., 94.
- ¹⁴² Slovenske partizanske pesmi, Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, Ljubljana, junij 1942.
- ¹⁴³ Pirnik, M., Borba Primorcev za pevsko kulturo, Popotnik, XII., 1945/46, št. 6—8 in Primorski dnevnik, III., 1947, št. 736, 4.
- ¹⁴⁴ Prim. op. 141.
- ¹⁴⁵ Pr.m. Cvetko, C., O glasbeni dejavnosti v NOB, predavanje, Ljubljana — Klub delegatov, 19. 02. 1976, (zapiski pisca).
- ¹⁴⁶ Pr.m. Demšar, G., ibid., 5.
- ¹⁴⁷ Ibid.
- ¹⁴⁸ Prim. Kozina, M., Nekaj spominov na partizanski »konservatorij«, Ljudska pravica-Borba, XIV., 1953, št. 20, 163.
- ¹⁴⁹ Ibid.
- ¹⁵⁰ Gl. IV. poglavje omenjene razprave: Viri in literatura, 5.: Knjižne in notne izdaje.
- ¹⁵¹ Vipava, 12. julija 1944.
- ¹⁵² GL. Dokument št. 32/44 z dne 16. 07. 1944 v arhivu Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.
- ¹⁵³ Zaradi planiranih poznejših skupnih nastopov vseh zborov so določili enoten program pesmi za vse zборе (Aljaž, Sattner, Socenko, slovenske narodne).
- ¹⁵⁴ Ustanovljen poleti 1944.
- ¹⁵⁵ Z že omenjenimi tremi pevovodskimi-zborovodskimi tečaji.
- ¹⁵⁶ Pirnik, M., ibid.
- ¹⁵⁷ Ciril in Dragotin Cvetko, Radovan Gobec, Marjan Kozina, Janez Kuhar, Karol Pahor, Rudi Pešl, Makso Pirnik, Rado Simoniti.

¹⁵⁸ 1. tečaj: Semič, april 1944; 2. tečaj: Otovac, ?; oba tečaja za tečajnike iz borbenih enot — za zborovodje v brigadah; 3. tečaj: Gradac, april—maj 1944; 4. tečaj: Crnomej, ?; oba tečaja že za »civilne« ali »teren«. V vsakem od omenjenih tečajev je bilo 15—30 udeležencev, v vseh štirih tečajih pa so v vrsti desetih predavateljev predavali tudi glasbeniki: dr. Dragotin Cvetko, Marjan Kozina in Janez Kuhar.

¹⁵⁹ 1. tečaj: Poljane pri Cerknem, julij 1944; 2. tečaj: Novaki pri Cerknem, avgust 1944; 3. tečaj: Trebuša, oktober 1944; vsi trije tečaji so bili organizirani za pevovodje-zborovodje v okviru IX. korpusa. Udeležilo se jih je nad 100 pevovodij in organizatorjev kulture na terenu. Vsi trije tečaji pa so v svojem okolju delovanja — na terenu organizirali pionirske in ženske pevske zборе za izvedbo praktičnega seminarja gojencev.

¹⁶⁰ V okviru IV. operativne cone.

¹⁶¹ Sest-urni pouk dnevno je obsegal naslednje glasbene predmete: 2 uri učenja harmonike, teorija in »zadevanje tonov« (= intonacija), pregled razvoja glasbe, slovenščina, 2 uri zborovodstva in sestava programov, politična ura; v Semiču (1. tečaj v okviru SNG v Beli Krajini) so za potrebe tečajev izdali Kozinov Pregled glasbene teorije, Sekcija Propagandnega oddelka GS NOV in POS in imeli za delo na razpolago celo klavir (enaki pogoji so bili tudi v 3. tečaju v okviru SNG v Beli Krajini).

¹⁶² 2-mesečni pevovodski-zborovodski tečaji so imeli naslednje cilje: izčistiti tekste partizanskih pesmi, dati tečajnikom v roke solidne priredbe partizanskih in narodnih pesmi, tečajnike usposobiti za vodstvo malih zborov ter jih priučiti glavnih prijemov za pravičen študij pesmi, podati jim osnove glasbene teorije in jih seznaniti s principi harmonije, izvežbati jih v igranju na harmoniko, dati jim splošen pregled o glasbi, njen razvoj in delež v človekovem življenju (gl. Kozina, ibid.).

¹⁶³ Gobec, R., Slovenska partizanska glasba, Umetnost in kultura, 88., Zveza kulturno prosvetnih organizacij Slovenije, 1971, 13.

¹⁶⁴ Gl. Odredbo št. 366 z dne 18. avgusta 1944, GS NOV in POS, v arhivu Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.

¹⁶⁵ Pr'm. Kultura v NOB, katalog Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, 1974.

¹⁶⁶ (Ad libitum in ad hoc), solisti, komorne-vokalne, vokalno-instrumentalne in instrumentalne skupine, pevski zbori — a cappella in s spremljavo — mešani, moški, mladinski-otroški, ženski, komorni, ... zbori, orkestri, ... (gl. Pesem borb in zmag, kratkometražni dokumentacijski film, Viba film, Ljubljana, št. 127).

¹⁶⁷ Izdajanje brigadnih listov, pesniških zbirk, linorezov, ...

Miha Klinar

Otroci poletnega babilona

Morje liže obalo.

*Vame udarjajo jeziki
poletnega babilona.*

*V moji bližini
otroci*

in mlada gospa z lasmi

iz samega sonca:

od njenih oči sta si

morje in nebo

barvo sposodila.

Opazujem otroka.

Z grozo

ki je ujel skržata

in ga utopil

v vrču iz polivinila.

Z grozo

opazujem otroke:

potapljački

se potapljaajo v morje,

stikajo za morskimi ježki,

*dokler ne pričofotajo iz vode
s pračloveškimi vzkliki:
Vati, Vati, Vati,
schon wieder ein Aschënbächer!*

*Morje liže obalo.
Vame udarjajo jeziki
poletnega babilona:
Mein Gott, wie unbarmherzig
sind unsere Kinder!*

*Ne krivimo otrok
iz dežele
gospé Wie-unbarmherzig,
ne krivimo jih,
če utapljajo brez groze
skržatovo pesem,
ne krivimo jih,
če gledajo
v vijoličnem umiranju
morskih ježkov
samo lep pepelnik.*

*V deželi
gospé Wie-unbarmherzig
so še ljudje, ki so videli
v tetoviranih jetnikih
samo
lep senčnik
za luč na svoji mizi
ali čudovito torbico
v rokah svoje plavolaske
ali samo omot za knjigo
na knjižni polici.*

*Morje liže obalo.
Vame udarjajo jeziki
poletnega babilona.
Rad bi se osvobodil groze,
a se je ne morem znebiti.
Otroci poletnega babilona!*

*Otroci vseh jezikov!
Strah me je
vijoličastega umiranja,
strah me je
utopljene skržatove pesmi
v vrču iz polivinila.*

Florjan Laimiš

Holocaust in današnji nacisti

Zaradi opozorila mladim generacijam, da ne bi pozabile in pa zato, da bi onemogočili šopirjenje neonacističnih organizacij so v mnogih deželah napredni ljudje skoraj izsilili predvajanje ameriške televizijske serije o nacističnem načrtu za »dokončno rešitev židovskega vprašanja«.

Ceprav ocenjujejo to nenavadno delo kot melodramo o množičnem poboju Židov med II. svetovno vojno, se celo tisti, ki so najbolj kritični, mnenja, da »Holocaust«, televizijska nadaljevanka o »dokončni rešitvi židovskega vprašanja ne pusti nikogar hladnega. Že ameriško, kaj šele zahodnonemško, avstrijsko in francosko občinstvo, se je razdelilo na dva tabora, potem ko je videlo ta prikaz nacističnih grozodejstev.

Nekateri so bili mnenja, da nadaljevanka »Holocaust« prikazuje sivino množičnih pobojev na precej prostaški in ceneni način, preostali, teh pa je veliko več, pa so bili močno prevzeti. Poudarjajo, da gre za zelo učinkovito obujanje spomina sicer zelo pozabljivega človeštva na tisto, kar se je v letih od 1933 do 1945 dogajalo v Nemčiji. Ena in druga skupina se strinja v prepričanju, da človeštvo ne sme nikoli pozabiti, kako je potekalo iztrebljanje evropskih Židov.

Ko so televizijsko nadaljevanko pripravljali za predvajanje v ZR Nemčiji so organizatorji dobro vedeli, da se obetajo velike težave, da bo velika večina gledalcev psihično prizadetih. Sramota bi kaj lahko sprožila nezaželeno reakcijo, kajti v očeh svetovne javnosti še ni povsem zbledel spomin na slabe Nemce, kakršne je spoznala predvsem med minulo vojno. Nemški psihologi priznavajo, da ni lahko živeti z zavestjo, da je lastni narod lahko organiziral in izvajal takšno administrativno-industrijsko uničevanje, v katerem so bili nečlovečnost, ustrelitve, zastrupljanje in sežiganje stotisočev in celo milijonov soljudi nekaj vsakdanjega. Mnogi so aktivno sodelovali pri tem zločinu, drugi pa so molčali in ga s tem odobraval. Želja, da bi vse to končno že pozabili prihaja od znotraj, od zunaj pa nenehno spominjajo na dejanja.

Ameriški avtor Gerald Green si je zamislil nadaljevanko o dokončni rešitvi židovskega vprašanja kot sago o dveh družinah, katerih pota so se križala ravno zaradi »Holocausta«. Na eni strani je družina židovskega zdravnika Josefa Weissa iz Berlina, na drugi pa »ss« oficirja Ericha Dorfa, ki marsikoga spominja na resnično osebo iz nacističnih časov ss-gruppenführerja Otta Ohlendorfa. Avtor Green

pravi, da je o usodi Židov v tretjem rajhu in o njihovem uničevanju razmišljal že od leta 1939. Televizijska nadaljevanka to potrjuje, kajti film ne prikriva ničesar. Prikazuje ustrelitve, ki so jih izvajale posebne »ss« enote za fronto, kamera obrne oko celo v plinske celice v zloglasnem uničevalnem taborišču Oswienczinu, pokaže pa tudi dogajanja v Babjem jaru v Kijevu, kjer so nacistični rablji v dveh dneh postrelili 32 000 Židov.

Vendar, resnica je bila veliko hujša, kakor pa jo lahko pokaže »Holocaust«. Resnica je takšna, da Nemci sami nikoli ne bi mogli posneti filma te vrste, Američane pa je pritegnil zaradi svoje izpovedne moči. Nadaljevanko je gledalo 120 milijonov ameriških gledalcev, samo 10 milijonov manj, kakor znano uspešnico »Roots« o izvoru ameriških Črncev oziroma njihovem trpljenju. Holocaust je na drugem mestu po številu gledalcev v zgodovini ameriške televizije. Dozdaj je serijo odkupilo več kakor 30 držav. Gerald Green je objavil svoj roman tri tedne prej, preden so po njem posneto nadaljevanko prvič predvajali po televiziji. Začetna naklada je bila 400 000 izvodov, mesec dni kasneje pa se je naklada dvignila že na milijon 700 tisoč izvodov. Dozdaj je roman prebralo najmanj 25 do 30 milijonov bralcev, veliko pozornost pa so pritegnili številne ocene, članki, razprave, posvetovanja in zgodovinska predavanja na teme, ki jih načenja Greenova knjiga.

»Ne vem zakaj se je dvignilo toliko prahu zaradi tega filma,« je spraševala Fridel Rutz iz Bad Hamburga. »Zakaj je deževalo toliko grozljivih pisem? Ali niso to dejstva, ki so že postala del naše zgodovine? Zelo žalostno je, da Nemci še nismo posneli takšnega filma, saj smo imeli od leta 1945 dozdaj dovolj časa. Vse je bilo precej hujše, kakor pa bodo lahko kdajkoli posneli na filmski trak. Z zgodbami, da so bili krivi le Hitler in nekateri okoli njega je treba enkrat za vselej končati. Ves nemški narod je sokriv, sicer Hitler in njegovi ne bi mogli izvesti tako množičnih pobojev. Tedaj sem živela v Berlinu, nisem Židinja, morala pa sem gledati, kako so moje židovske prijatelje, ki sem jih poznala kot poštene ljudi, odpeljali in jih pomorili. Še prej pa so jih oropali, njihove lokale in hiše so uničili. Zaradi tega tudi niso imeli denarja, da bi si morda kupili svobodo in zbežali v tujino. Nobena država ni hotela sprejeti nikogar, ki ni imel s seboj določene vsote. Hotela sem rešiti starše svoje prijateljice, vendar nisem mogla zbrati 50 000 mark, ki so bile potrebne za takšno akcijo.«

Takšnih pričevanj objavlja zahodnonemško časopisje vedno več. Kdor je še dvomil o resničnosti obtožb na račun nacističnih divjakov, je utihnil ob pričevanju, ki ga pomenijo televizijska serija in članki v časopisih ter druge akcije, ki so spremljale predvajanje ameriške serije. Težko se je sprijazniti s krivdo za smrt šest milijonov Židov, težko je zanikati podatke, da so dnevno pomorili v plinskih celicah po desetisoče nedolžnih ljudi. Izgovor, da gre za filmsko delo, v katerem ni resničnega trpljenja, v katerem nastopajo igralci, ki ne morejo ponazoriti resničnosti izpred 40 let, je depasiran. Vse je bilo hujše, strašnejše, kakor je mogoče prikazati na platnu ali na TV zaslonih. Redki avtentični posnetki, ki so jih avtorji serije vključili v nadaljevanko to zgovorno potrjujejo. Vendar, teh izvirnih posnetkov niso vključili zato, da bi poglobili učinek igranih prizorov, čeprav si gledalec ob njih lažje zamisli, kako je bilo v resnici. Te neumetniške, zato pa pristne slike so v svoji prepričevalnosti veliko močnejše, kakor pa igrani prizori, ki naj bi po zamisli režiserja stopnjevali avtorjevo pripoved. Po igranih prizorih o vstaji v varšavskem ghetu, kjer so v nekaj minutah izstrelili več municije, kot pa so jo vstajniki imeli na voljo ves čas svojega večtedenskega tragičnega upora in pa po prizorih, ko ss čete zajemajo preživele, se je režiser odločil za silnejše izrazno sredstvo, kot pa bi bili prizori množičnih ustrelitev. Pokazal je avtentične fotografije iz albuma z naslovom:

V Buchenwaldu nad Weimarjem leta 1945. Ameriški vojaki so prignali 2000 civilistov iz Weimarja v koncentracijsko taborišče na Ettersbergu, da so si ogledali kupe mrtvih okostnjakov, ki jih krematoriji tega uničevalnega taborišča niso utegnili pogoltniti. Tedaj se je prvič razlegla nevzdržna nemška krilatica: »tega nismo vedeli«

»v Varšavi ni nobene židovske stanovanjske četrti več«. To sporočilo je ss-brigadeführer Stroop poslal v Berlin svojemu rajhsfirerju Himmlerju.

Newyorški pesnik in raziskovalec Elie Wiesel, človek, ki je preživel strahote Oswieczina, je v trpkem članku potem, ko je ameriška televizija predvajala Holocaust, vprašal, ali ne gre pri tem za spektakel, ki je zgrešil svoj namen. Wiesel je vzel film na piko, ker ni dovolj avtentičen in ne zato, ker umetniško ni zadovoljivo posnet. Pesnik iskreno upa, da bo prišel čas, ko bo mogoče dokončno oceniti strahote Holocausta, kajti resnico vedo samo tisti, ki so bili tam, drugi je verjetno ne bodo nikoli spoznali ali doumeli.

Kaže, da je ostareli pesnik stopil mački na rep. V Münchnu je moral župan prepovedati članom neonacistične nacionalno demokratske stranke že napovedane poulične demonstracije zaradi oddajanja TV serije Holocaust. Do zob oboroženi policisti so morali stražiti televizijske studije, ko so predvajali nadaljevanko, marsikateri tv pretvornik v ZR Nemčiji pa je zletel v zrak, ker so ga desničarji zaminirali iz protesta zaradi prikazovanja tako kritične oddaje. Tako v ZR Nemčiji kakor v Avstriji so kar deževala pisma na televizijske direktorje, bilo pa je tudi veliko manifestacij, katerih udeleženci so terjali odločnejše ukrepe proti vse številnejšim oblikam neonacizma. Predsednik KP Avstrije Muhri je mnenja, da film poudarja

zahtevo, da je treba prepovedati neonacistične organizacije, predsednik avstrijske študentske mladine pa je bil mnenja, da je s to TV serijo prvič uspelo prikazati zverinstva nacistov najširšemu krogu ljudi in zbuditi pri gledalcih vtis, kakršnega niso vsi dosedanja dokumentarni in umetniški filmi in predavanja.

Na podlagi izkušenj iz ZR Nemčije je večina avstrijskih časopisov začela akcijo pojasnjevanja. Časopisi, ministrstva in sindikati so predvsem mlado generacijo oskrbeli s publikacijami, ki bolj osvetljujejo to temno stran nemške in avstrijske zgodovine, o kateri njihovi očetje zelo neradi govorijo, ali pa jo prikazujejo zelo nepopolno. Statistike so pokazale, da je bil v Avstriji zanimanje za serijo vsaj za polovico večje, kakor pa v ZR Nemčiji.

Tudi švedska javnost je s TV nadaljevanko Holocaust dobila veliko pričevanj ter informacij o divjanju nacistov v letih 1933 do 1945. Časopisi so na široko pisali o fašističnih zločinih, založbe so pripravile nove knjige na to temo, TV je predvajala več dokumentarnih in igranih filmov kot uvod v Holocaust, vse to pa je švedski javnosti vzbudilo veliko zanimanje za serijo. Za zaključek, ko se je serija iztekla, je švedska televizija pripravila razpravo o fašizmu, neonacizmu in ameriški seriji. Posnela je intervju z avstrijskim kanclerjem Kreiskym in direktorjem židovskega dokumentacijskega centra ing. Simonom Wiesenthalom.

Ravno zaradi Holocausta so začeli več govoriti o pojavu in o dejavnosti neonacističnih skupin na današnjem Švedskem. Te skupine se izživljajo z razširjanjem letakov, v katerih trdijo, da učitelji v šolah lažejo, ko govorijo, da so v nacistični Nemčiji pomorili Žide. Kakor je zapisal »Dagens Niheter« delujejo na Švedskem tri organizacije s pronacistično ideologijo, od katerih je največja »Nordijska zvezna stranka«.

Začetek ameriške TV serije je sprožil ostre razprave tudi na Danskem. Tam-kajšnja TV serije najprej ni hotela odkupiti, nato pa je sklep spremenila, ko so preučili reagiranje, ki ga je zapljusnilo v ZR Nemčijo. Ugodili so tudi veteranom danskega odporniškega gibanja, ki so želeli, da Holocaust predvajajo predvsem zaradi oživiljanja fašizma v Zahodni Evropi. Oddaja je skoraj izpraznila restavracije in kinematografe na Danskem. Samo neonacisti se niso strinjali z odločitvijo televizije. Policija je dobila anonimno prijavo, da utegne priti do sabotaž, zato so storili številne varnostne ukrepe, da bi tako v ZR Nemčiji in v Avstriji zavarovali tako TV oddajnike kakor tudi poslopje danske televizije v Københagnu.

V posameznih časopisih so serijo kljub njeni umetniški nedodelanosti pohvalili, ker »med gledalci spontano budi željo, da bi vzkliknili: kaj takšnega se ne sme nikoli ponoviti«. Neki kritik je zapisal, da je usoda šestih milijonov ljudi utelešena v eni sami družini zaradi česar je tragedija tako prepričljiva. V tem je pozitivna vrednost serije v primerjavi s številnimi dokumentarnimi filmi in kvalitetnimi igranimi filmi na to temo. »Mnogi so rekli, je zapisal ta kritik, da je Holocaust melodramatičen in nekvaliteten. Po tistem, kar sem videl se s takšno trditvijo sploh ne morem strinjati.

Tudi francosko časopisje je s številnimi članki predstavilo bralcem serijo Holocaust, preden so jo začeli predvajati po francoski televiziji. Toda, spomladi lani so voditelji vseh treh francoskih TV programov zavrnil nakup serije. Pomisleki so se nanašali predvsem na umetniške kvalitete, nekaj očitkov pa je šlo tudi na račun zgodovinskih netočnosti. Toda, francoska javnost je bila drugačnega mnenja. Vlada je prisluhnila, nakar so serijo odkupili. Časopis Le Point je zapisal, da ni velike nevarnosti, da bi serija osvežila med Francozi staro sovraštvo do Nemcev. Drugi program francoske televizije je izdelal ustrezno anketo in ugotovil, da je 80 % sedanjih Nemcev drugačnih, kot pa so bili tisti, ki so zagrešili ali odobraval

Nacistično divjanje ob predvajanju nadaljevanke Holocaust (razstreljeni TV pretvorniki, grožnje studijem in televizijskim delavcem) je sprožilo demonstracije v mnogih državah. Na sliki je prizor iz New Yorka, kjer so demonstranti pred zahodnonemško misijo protestirali zaradi nameravanega »zastaranja« nacističnih zločinov ob koncu leta

nacistične zločine. Samo 10 % Francozov je drugačnega mnenja. Menda je kar 55 % Francozov prepričanih, da nemški narod nekdanj, to je v nacističnih časih, res ni vedel, kaj se dogaja v državi.

Oddaja in javna razprava sta prvič postavili pred široke francoske množice vprašanje o stališču Francozov do nacionalnega socializma. Dozdaj so takšne probleme obravnavali večinoma zasebno, vsekakor pa so na televiziji veljali kot tabu tema. »Ali so se Francozi pripravljeni spogledati iz oči v oči s to stranjo svojega žvljenja«, je zapisal prosocialistični Le Matin. Oživljajo se razprave o kolaboracionistih, prodanih ljudeh, ki so sodelovali s hitlerjevim režimom, o dejanjih francoske policije, o racijah in podobnem. Nastaja vprašanje, ali Holocaust prebujajo v nekaterih občutek sramu, ali pa morda le zavest, da je obračun storjen enkrat za vselej in da Francozi niso ničesar krivi. Deportacije francoskih Židov, tako piše Le Matin, so potekale pred očmi Francozov, vendar niso reagirali na njihove klice na pomoč.

Le Figaro se dotika vprašanja »krivde drugih« in piše, da vse dozda v Franciji niso skoraj ničesar vedeli o nemškem odporniškem gibanju, medtem ko Le Monde opozarja na pomen, ki ga v Franciji pripisujejo lastnemu odporu proti nacistični zasedbi Francije, molčijo pa o dejstvu, da je francoska policija izdala nacistom tisoče Židov, ki so jih kasneje pomorili v plinskih celicah.

Televizijska serija je sprožila številne dileme, odgovorila je na marsikatero vprašanje, precej problemov pa še čaka na osvetlitev. Ko so Američani poslali svojo TV nadaljevanke v svet so se zavarovali z marsikatero strani. Predvsem, zanimal jih je odgovor na vprašanje, ali so Nemci vedeli za »Holocaust«, za načrt o dokončni rešitvi židovskega vprašanja? Američani so neenotni. Vendar, 44 % Američanov je prepričanih, da so Nemci v tretjem rajhu precej ali pa vsaj nekaj vedeli o uničevanju Židov, 42 % Američanov pa meni, da Nemci niso bili obveščeni. Anketa je zajela 411 Američanov, ki so videli oddajo in prav toliko takšnih, ki je niso gledali. 75 % vprašanih je bilo mnenja, da je film prikazal pravo podobo grozodejstev, kar 83 % pa jih je poudarilo, da je zelo dobra ideja predvajati po televiziji programe, kot je Holocaust.

Američani so bili tisti, ki so prvi trčili ob izgovor Nemcev »nismo vedeli«. To je bilo leta 1945 ob koncu II. svetovne vojne. Američani so prišli v Weimar pod Ettersbergom, hribom, nad katerim je stalo uničevalno taborišče Buchenwald. Poveljniki so ukazali vojakom, da so v Weimarju, mestu, ki je dalo svetu dva takšna duhovna velikana kot sta Goethe in Schiller, zbrali 2000 prebivalcev in jih prignali v Buchenwald, kjer so morali korakati mimo kupov mrtvih okostnjakov. Tedaj je bilo slišati izgovor, ki je obkrožil vso Nemčijo in ves svet: »tega nismo vedeli«. Če je še kdo v Nemčiji, ki se izgovarja, da tega ni vedel, so mu izbili izgovor iz rok, kajti TV serija Holocaust je zajela tudi dokumentarne posnetke o mimohodu nemških civilistov mimo kupov trupel, ki jih krematoriji do prihoda zaveznikov niso utegnili pogoltniti.

Z reparacijami, ki jih je plačala ZR Nemčija kot pravna naslednica rajha ni mogoče kupiti pozabe in odpuščanja za storjene zločine. Le to lahko pričakujemo, da bodo sinovi drugačni, kot so bili njihovi očetje. Za mrtve so živi izterjali pravico, starejši pa mladim posredujejo misel očitvecev trpljenja milijonov med II. svetovno vojno: ni prav, če otrokom ne pripovedujemo o strahotah. Ravno iz spomina raste moč in zavest, da izročilo najhujšega zločina ni pozabljeno, pa čeprav se pojavijo v umetniško nedodelani obliki.

Marija Hriberšek

*Bežna impresija**

(1943)

*Vrhovi borov zibali so sveži sneg.
Minute tekle so v razdobju ur.
Ležali borci trudni so —
zariti v breg
a tik ob meni stokal je tovariš.
Rdeč pod njim postaja sneg —
oj, fant še nima dvajset let.
»Tišina! Tiho! Nekdo pridušeno pravi ...
O, bodi tiho v svoji smrtni uri!
Kako je strašen ta pokol krvavi!
A fant vse dobro ve —
razume položaj —
nič več ne vpije
v mukah zobe stiska
se v trpljenju vije.
Še bežen hip.
Rakete soj
umrlega obsije.*

* Tu Vam pošiljam s Švedske skromno pesem, katero sem napisala po dogodku, ki me je vso pretresel — pozimi 1943 na Graški gori. Prišla mi je pred oči, ko sem brskala po mojih nekdanjih zapiskih iz NOB.

Dr. Ervin Mejak

Franjo Malgaj

Franjo Malgaj je bil rojen leta 1895 v Hruševcu pri Sentjurju in je izhajal iz narodno zavedne kmečke družine.

Gimnazijo je obiskoval v Celju. Tu se je v glavnem gibal v krogu celjskih dijakov, ki so bili člani poznejšega literarnega krožka »Kondor«. Takratni stotnik Rudolf Maister-Vojanov se je z njimi sestajal v tajnem shajališču v Zvezni tiskarni v Celju in pregledoval zvezke pesmi ter jih navduševal in utrjeval v narodni zavesti. V ta krog je poleg Malgaja spadal tudi Srečko Puncer in drugi celjski dijaki.

Na ta način sta se že takrat povezala Rudolf Maister, poznejši general in osvoboditelj Maribora, ter Franjo Malgaj.

Franjo Malgaj je bil krepak fant, visoke postave, izredno pogumen, čeden mladenič in simpatičen v vsakem pogledu.

V prvi svetovni vojni je moral zapustiti šolske klopi kakor mnogi izmed nas in odditi na italijansko fronto. Tu se je s svojim junaštvom tako izkazal, da je hitro napredoval v oficirja in bil odlikovan z zlato hrabrostno medaljo.

Marsikoga je pozneje, kadar se je govorilo o Franju Malgaju, motilo to odlikovanje, vendar je šlo tu le za površno gledanje na to dejstvo. Saj se je vendar Franjo Malgaj odlikoval, pa čeprav v avstro-ogrski armadi, v boju proti Italijanom, ki so hlepeli zlasti po naši slovenski zemlji. Pribiti je treba enkrat za vselej zgodovinsko dejstvo, da, če bi se slovenski fantje ne borili tako hrabro v prvi svetovni vojni na italijanski fronti, zlasti na Soči, bi se bila v prvi svetovni vojni izpolnila Italijanom vroča želja prilastiti si Slovenijo do Trbovelj. Tega smo se zavedali vsi slovenski vojaki, ki smo se borili na soški fronti. To je treba vedno poudariti, kadar slišimo neumestne kritike, zlasti mlajših ljudi, o borbenosti slovenskih fantov na soški fronti v prvi svetovni vojni.

Tako je Franjo Malgaj ob prevratnih dneh leta 1918 v Celju postal v nekaj dneh med Slovenci poleg generala Maistra najpopularnejša oseba.

Dne 6. novembra 1918 je mesto Celje proslavljalo svoj narodni dan. Bila je to veličastna javna manifestacija, ki se je je udeležila množica približno 20 tisoč ljudi, ob ustanavljanju jugoslovanske države. Zdaj je prišel tudi čas, ko naj bi se tudi Slovenska Koroška združila z ostalo slovensko in jugoslovansko zemljo.

Siril se je glas po deželi: »Na svoji zemlji gospodarji! Prišel je čas, ko bi se naj za slovanske narode nehalo nemško in madžarsko jaremstvo. Svoboda in združenje!

Zdaj je prišel čas, ko bi se naj tu tudi Slovenska Koroška združila z nami. Do vrha Dobrača, Osejskih Tur nad Vrbskim jezerom, Magdalenske gore, Svinje planine, Gruče, Gorenčice, je Koroška Slovenija. Gre za 3000 km² slovenske zemlje, ki bi jo morali takoj zasesti!»

Isti dan je bilo sklenjeno v Narodnem svetu v Celju, in to v sporazumu s takratnim garnizijskim poveljnikom nadporočnikom Ivanom Sancinom, naj se odpošlje dobro oborožena četa na Koroško za obrambo slovenskih rojakov in osvoboditev Slovenske Koroške.

Prvi se je javil v to četo nadporočnik Franjo Malgaj, za njim pa poročnik Ludvik Ješko, poznejši zdravnik na Jesenicah in v Štorah. Javil sem se tudi jaz. Hodila sva z Malgajem po celjskih ulicah in po gostilnah, da bi pridobila prostovoljce. Največ sva jih dobila v gostilni Kandušer, ki je bila takrat poleg okrajnega glavarstva. Tako je končno imela četa več kot 30 vojakov, večinoma šentjurčanov. Pridružilo se jim je tudi 10 Teharčanov z dvema strojnicama ter nekaj celjskih dijakov. Tako je četa štela skoraj 50 mož, poveljstvo pa je prevzel Malgaj. Med viharim vzklikanjem občinstva je spremljala železničarska godba četo na celjski kolodvor. Dne 6. novembra 1918. ob 18 uri smo se s savinjskim vlakom odpeljali proti Dravogradu, zasedli pa smo ga že ob 1 uri zjutraj dne 7. novembra.

V Guštanju nas je sprejel predsednik Narodnega sveta, ki je bil tudi šentjurski rojak, Andrej Oset, poznejši hotelir v Mariboru. Malgaj je takoj začel nastopati na Koroškem ne le kot preizkušen častnik, marveč tudi kot organizator in diplomat. Sestavil je sezname vseh zavednih občanov v Guštanju, Libeličah, Mežici in Črni, postavil je v teh krajih slovenske župane, v šolah učitelje, zaprisegel nove orožnike, prejšnje zagrizence pa interniral. Razglasil je za vso Mežiško dolino hitro sodbo, zavzel svinčeni rudnik v Žerjavo, kjer je bilo 400 vagonov svinca, in ves premog na Lešah. Ukinil je tudi reparje, ki so nasilno jemali ljudem živila in vdiral v trgovine. Velike težave je imel s prehrano, tudi denarja ni bilo za vojake, vendar je oboje Malgaj kmalu rešil.

Malgajeva četa se je medtem povečala na okroglo 300 mož, priključilo se ji je približno 30 Srbov, ujetnikov iz pretekle vojne in nekateri domačini. V nekaj dneh je zasedla Mežiško dolino, 23. novembra Pliberk in nato 30. novembra Velikovec z vmesnimi manjšimi spopadi. Malgajeva četa je tako osvobodila vso Vzhodno Koroško. V Velikovcu je bil njegov glavni sedež.

Medtem, ko je Malgaj napredoval do Velikovca, je major Alfred Lavrič z okroglo 450 možmi prek Ljubelja zasedel Rož od Podkloštra do blizu Velikovca, preko Jezerskega pa je kapetan Knez zavzel Podjuno do Sinče vasi.

Avstrijci so se umaknili na severni dravski breg. Medtem pa je general Rudolf Maister s svojimi prostovoljci razorožil nemške mestne garde v Mariboru in tako osvobodil Maribor 23. novembra 1918. leta.

Malgaj je večkrat skušal po telefonu hitro rešiti vprašanje prehrane, denarja in municije, vendar od Narodnega sveta v Celju ni bilo ugodnega odgovora, zato me je 9. novembra poslal v Celje z rezervatnim poročilom za garnizijskega poveljnika Sancina. Z ugodnim poročilom sem se hotel vrniti še isti dan zvečer nazaj k Malgaju, vendar je poveljnik Sancin določil drugače. Malgaju je odgovor sporočil drug vojak, jaz pa sem moral iti v mariborsko četo v Maribor, ki je nujno potrebovala pomoč.

Dne 15. decembra 1918. je Maribor proslavil prvi državni in narodni praznik zedinjenja. Po končani slavnosti so vojaki odšli nazaj v vojašnice. Nato nam je bilo ukazano, naj gremo na Koroško in podpremo Malgaja v boju za osvoboditev Slovenske Koroške. Še istega dne ponoči smo se odpeljali do Sinče vasi. Prispeli smo zgodaj zjutraj in vkorakali v Velikovec, kjer nas je že nestrpno čakal Malgaj. Ne-

davno pred našim prihodom, to je 1. decembra je Malgaj zavrnil napad štirikrat močnejšega sovražnika, ki je štel več kot 600 mož.

Tako smo Celjani zopet prišli v stik z Malgajem in mu pomagali pri njegovih nalogah. Pomoč je štele 500 mož. Čez nekaj dni je prevzel poveljstvo major Kos. Nastanili smo se v šoli in tako sprejeli razpored nalog. Govorilo se je, da nameravajo Avstrijci, ki so naše oziroma srbske čete pregnali 14. decembra iz Grabštajna, napasti iz te smeri. Zato je bilo več oddelkov odposlanih še isti dan, to je 16. decembra, v smeri proti Grabštajnu. Enemu teh oddelkov sem poveljeval tudi jaz. Proti večeru smo prišli do grabštajnskega mosta, ki naj bi ga po nalogu zasedli in preprečili naj bi vsak prehod prek njega. Ko smo se razvrstili ob mostu, je že pričela z nasprotne strani regljati strojnica, nato je sledil še močan ogenj iz pušk. Mi seveda nismo ostali dolžni in smo odgovarjali, dokler niso utihnili na nasprotnem bregu. Pri tem sem dobil strel v desno roko. Vendar me to ni oviralo, da ne bi ostal še nadalje na Koroškem. V tem času sem opravljal policijsko službo pri Malgaju, dal mi je legitimacijo, s katero sem imel pravico aretirati vsakega sumljivega človeka v Velikovcu in bližnji okolici, izvršiti hišne preiskave in skrbeti za red in mir v Velikovcu. Tako službo je takrat opravljal še več drugih tovarišev, starih Malgajevih znancev.

V tem času je bil v Velikovcu že kadetni aspirant Srečko Puncer, ki je poleg vojaške službe opravljal tudi zelo važno propagando na Koroškem. Do svoje smrti je urejeval list »Jugoslovenski Korotan«. List, ki je začel izhajati v Velikovcu dne 22. decembra 1918, imel pa je naslednji programatični uvod »Obetovane smo slišali želje, da bi se ustanovil v Velikovcu slovenski časopis, ker je narod željan in potreben čtiva. Zato smo se odločili izdajati poljuden list »Jugoslovenski Korotan«, ki bo izhajal vsaj dvakrat na teden.

List je nadstrankarski in zasleduje zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev. Poleg političnih člankov bo prinašal list tudi poljudnoznanstvene in leposlovne ter dnevne novice iz Korotana. S tem najprijazneje vabimo vse čitalce, da nam pošiljajo dopise iz svojih krajev, da se prihodnje številke izpopolnijo in list event. poveča. Jugoslovenski Korotan naj živi!» Največ je pisal v ta list Puncer sam, sodelovali so njegovi prijatelji, zlasti jih je bilo veliko med koroškimi borci, pa tudi domačini so se oglašali v listu. Puncer je s sugestivno besedo propagiral na Koroškem za Jugoslavijo, tako na shodih kot pri posameznih ljudeh. Tudi tu se je izkazal kot človek z najčistejšim idealizmom in s silno energijo. Kot organizator, deloven in neutruden in vsestransko sposoben človek. On je bil tisti, ki je 6. januarja 1919. na občnem zboru vsedijske »Stanovske zveze« v Ljubljani pred tisoči ognjevitop opozarjal na nevarnost, ki grozi slovenski Koroški in je v predlagani resoluciji pokazal čudovito dalekovidnost. Zahteval je koncentracijo vsega razpoložljivega vojaštva, takojšnjo mobilizacijo 22-letnih fantov, izvedeno z vso strogostjo, vrhovno vodstvo operacije na severu naj se zaupa generalu Maistru in naj se Celovec takoj zasede.

Nekaj dni pred božičem sem bil dodeljen četi, ki ji je poveljeval nadporočnik Pavlin. Zasedli smo Trušnje; imeli smo nalogo tudi preprečiti vsak sovražni pohod proti Velikovcu in pozneje morebiti zasesti še nekaj krajev v smeri proti Malemu št. Vidu. Božič, leta 1918, smo torej obhajali v Trušnjah. Za božične praznike je bilo z Avstriji sklenjeno premirje, tako da smo se lahko vsaj malo odpočili. Po praznikih so nekega dne Avstrijci napadli Trušnje, prišli so celo s tankom do mesta nad vasjo, vendar smo jih v nekaj urah gladko odbili in pognali nazaj. Pozneje nas Avstrijci tu niso več nadlegovali.

Dne 13. januarja 1919. je bilo sklenjeno premirje. Da ne bi zgubil šolskega leta v 7. gimnaziji, sem prosil naše poveljstvo za odpust iz vojaške službe. Enako je

storil tudi tovariš Čater, ki je bil z menoj v Trušnjah in sva se tako oba vrnila v Celje v šolo.

Na Koroškem se je medtem položaj naših čet poslabšal. Sovražnik je bil vedno drznejši, oboroženi so bili dovolj in v nekaj tednih so bili že veliko močnejši od naših čet. V tem času je bil kljub dogovorjenemu premirju za Koroško od 13. januarja do 29. aprila 1919. skoraj dan za dnem kak spopad s sovražnikom, bile so tudi človeške žrtve. Obroč okrog Velikovca se je polagoma zožil, Grebinj je bil že v sovražnikovih rokah. Št. Pavel v Laboški dolini smo morali zapustiti že 27. decembra 1918., na zahodu se je bojna črta premaknila na Karavanke. Od 4. do 8. februarja 1919. so potekali hudi boji okrog Borovelj, nadvse hrabri major Alfred Lavrič je bil težko ranjen, njegov poročnik Sirnik pa je padel. Južna Koroška je s tem prešla v sovražnikove roke. Nujna je bila pomoč iz zaledja. Ojačenj pa ni bilo. Ljubljana je čakala.

V tem mučnem položaju je v noči pred 29. aprilom naše poveljstvo ukazalo proti volji komandanta divizije, pač pa po želji slovenskih političnih činiteljev, naj drugo jutro pričnejo z ofenzivo naše čete in naj osvobodijo ves slovenski Korotan.

Sovražnik je bil v prvem momentu presenečen in se je jadrno umaknil iz prednjih črt. Toda to ni trajalo dolgo. Avstrijci, v primeri z našimi v veliki premoči, so odgovorili s splošno in zelo krepko ofenzivo od vseh strani. Naše čete so bile prisiljene 2. maja zapustiti Velikovec in v naslednjih dneh je bila po težkih bojih vsa Koroška za nas izgubljena. Naše čete so v redu zapuščale svoje postojanke. Bile so v stalnem stiku s sovražnikom, ki je neprenehoma pritiskal in dosegel 7. maja deželno mejo ter silil že preko nje. Brez dvoma je iskati razloge za naš neuspeh v nezadostnem številu vojakov, njihovi izčrpanosti in v pomanjkanju rezerv, pa tudi disciplina ni bila na višku.

V teh bojih so padli naši najboljši, med njimi kapetan Pavel Razlag in poročnik Franc Jurca. Avstrijci so ju 4. maja v Šmarjeti v Rožu poleg še drugih 4 vojakov na zverinski način ubili. Padla sta tudi bivša celjska dijaka Franjo Malgaj in Srečko Puncer.

O Puncerjevi junaški smrti se poroča takole. 29. aprila zjutraj se je prostovoljno pridružil oddelkom. Z nenadnim napadom so pregnali avstrijske vojaške tolpe iz Vevber nad Velikovcem. Na poti skozi pridobljene slovenske vasi je Puncer mimogrede stopil v hišo kmeta Grila (po domače Mentla). Bil je tešč in je prosil za zajtrk. Ura je kazala šest. Nenadoma so v bližini hiše začeli na novo streljati Avstrijci, ki so se bili nad Vebami zopet zbrali, so ojačeni, popolnoma nepričakovano napadli vas. Naše slabotne čete so se umikale iz vasi. V hipu so se Avstrijci pojavili ob hišah in streljali za bežečimi. Kopica jih je vdrla tudi v Grilovo hišo, kjer je bil Puncer. Brez orožja je izjavil, da je ujet, saj je bil vsak drug izhod izključen. Ali tolpa je bila žejna krvi, ker je spoznala Puncerja. Strel mu je predrl prsi in Puncer se je zgrudil. Še puškina kopita so padla po njem, skozi usta pa se je zajedla ostrina bajoneta še globoko v lesena tla Grilove hiše. Sledove tega sem videl sam, ko sem se pozneje oglasil pri Grilovih. Podivjanci so Puncerju in njegovim štirim tovarišem pobrali vse, kar je imelo vrednost, tudi obleke. Nato so vseh pet zakopali v skupen grob ob starem cerkvenem zidu vevberške cerkvice. V septembru istega leta je bilo Puncerjevo truplo izkopano in prepeljeno v Braslovče, kjer smo mu borci leta 1930 ob desetletnici nesrečnega koroškega plebiscita s pomočjo slovenske javnosti odkrili na braslovškem pokopališču lep spomenik.

Čez teden dni je sledil Puncerju tovariš Malgaj, ki si je v kratkem času s svojim junaštvom in s svojo sposobnostjo pridobil sloves legendarnega junaka. V tistem času je bil Malgaj v Guštanju s svojo hrabro četo, ki je štela okrog 80 mož. Ko so

začeli Avstrijci prodirati proti Guštanju, se je Malgajeva četa odločila, da se ne umakne s koroških tal. Napravili so postojanke na Tolstem vrhu nad Guštanjem in od tu ure in ure krepko odbijali avstrijske napade. Kmalu pa je Malgajevim začelo primanjkovati streliva. Malgaj je telefoniral v Dravograd in v eni uri je že pridrdral avto z municijo, žal prepozno. Morda bi se bila hrabra Malgajeva četa še držala na Koroškem, če bi bila dobila okrepitev, toda našel se je, kakor se pripoveduje, med vojaki izdajalec, ki je zbežal k sovražniku ter izdal obupni položaj Malgajeve čete. Ko se je junak Malgaj 6. maja 1919 popoldne okrog 14. ure plazil na svoji postojanki skozi vejevje gozda, mu je eksplodirala ena ročnih granat, ki jo je nosil okrog pasu in ga usmrtila.

Tovarišem ni bilo mogoče odpeljati Malgajevega trupla s seboj. Mrtvi junak je obležal na mestu. Od tod so ga potem Avstrijci pravili v Guštanj in ga na tamošnjem pokopališču pokopali, potem ko so prej mrtvo truplo javno zasramovali in opljuvali. Jeseni leta 1919 so njegovi sorodniki dali izkopati truplo v Guštanju in prepeljati na domače pokopališče v Šentjur. 26. oktobra je bil slovesen pogreb ob mnogoštevilni udeležbi slovenske javnosti. Isti dan so tudi v vasi Hrušovec pri Šentjurju na rojstni hiši odkrili junaku Malgaju spominsko ploščo. Njegova rojstna hiša je ob znanem potresu pred leti utrpela poškodbe, zato je komisija priznala potreben kredit za popravilo hiše. Hišo je zavaroval Zavod za spomeniško varstvo v Celju, vendar so se obnovitvena dela nekje zataknila.

V letu 1924 je bil Franju Malgaju odkrit lep spomenik blizu mesta, kjer je junaško padel, slavnosti se je udeležil tudi general Maister. Na spomeniku pa so bili napisani verzi Maistra-Vojanova: »O bratje, jaz ne spim, le čakam čas, in čakam vas, da gremo skupaj čez Št. Vid med brate naše Zilo pit!« Ta spomenik so seveda Nemci takoj po anšlusu podrli, naša organizacija borcev za severno mejo pa je v novi Jugoslaviji kmalu postavila tam v bližini ob cesti Franju Malgaju nov spomenik.

Na tem mestu, bodi povedano, smo v naši ofenzivi od 28. maja 1919. pa do 6. junija 1919. zopet zasedli Slovensko Koroško in tudi Celovec. Od Koroške pa nam je po nesrečnem plebiscitu jeseni 1920, ko smo vendar vojaško zmagali in borci za severno mejo storili svojo dolžnost, po sklenitvi mirovne pogodbe z Avstrijo pripadla le Mežiška dolina s Prevaljem in Guštanjem. Še tega ne bi bili dobili, če bi ne bilo generala Maistra in zlasti Franja Malgaja ter borcev, v glavnem prostovoljcev. Ti kraji bi se lahko oddolžili spominu Franju Malgaju, če bi Ravne, prej Guštanj, preimenovali v Malgajevo, saj Ravne spominja na tamošnji grad Ebenstein, grofov pa že davno nimamo več pri nas!

Nobenega dvoma ni, da sta najdragocenejši žrtvi, ki smo ju Slovenci v koroških bojih utrpeli, komaj 24-letna Franjo Malgaj in Srečko Puncer, moža, kakršnih si je Jugoslavija v svojem prvem nastanku in nadaljnem razvoju le mogla želeči. Oba sta izhajala iz predvojne mlade celjske dijaške generacije, ki se je ravno v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno prerajala in se po zgledu Ljubljane poglobljala v revolucionarno jugoslovanstvo.

V spomin na Franja Malgaja imamo v Sloveniji poleg spomenika v bližini Guštanja in spominske plošče na njegovi rojstni hiši še Malgajevo ulico v Ljubljani in v Celju, šolo v Šentjurju in v avli šole spominsko ploščo. Občina Šentjur je tudi obnovila spomenik na grobu svojega rojaka.

Ti spomeniki naj spominjajo sedanjo in bodočo mladino, kako je Franjo Malgaj ljubil svojo domovino in dal svoje najdražje — svoje življenje za boljšo bodočnost slovenskega naroda. Naj postane vzor mladim rodovom.

Franc Podnar

Fotoreporterska služba med NOB

Fotografija je imela med narodnoosvobodilnim bojem predvsem propagandno-dokumentarno vlogo. Spremljevalka medvojnega dogajanja je postala že v začetku okupacije in narodnoosvobodilnega boja, to je v času, ko še ne moremo govoriti o organizirani fotoreporterski dejavnosti, temveč bolj o posameznih pobudah med ilegalno, v partizanskih enotah in na terenu. To še posebej zato, ker je bilo fotografiranje v začetku tudi v nasprotju z načelom konspirativnosti. Organizirana fotoreporterska služba pa je bila plod novih potreb narodnoosvobodilnega boja, ki so zahtevale spremembe v organizaciji vojaškega vodstva narodnoosvobodilnega boja in tudi v organih oblasti.

Ljubljanska pokrajina: Prvo obdobje fotoreporterske dejavnosti med narodnoosvobodilnim bojem v Ljubljanski pokrajini sega od aprila 1941 do kapitulacije Italije septembra 1943.

Zlasti v Ljubljani je dobila fotoreporterska dejavnost svojo vlogo predvsem v okviru Dokumentne tehnike CK KPS, kjer se je pokazala potreba po izdelavi fotografij ilegalcev za ponarejene izkaznice in dokumente. Ta naloga je bila med drugim zaupana poklicnim fotografom Ivanu Trobcu, Stanetu Viršku, Jožetu Pogačniku, Leonu Jeretu in J. Šmucu, ki so to opravljali ilegalno na svojih delovnih mestih. Druga dejavnost, ki prav tako sodi v okvir fotografske službe pa je bilo zbiranje fotografskih dokumentov, ki so rabili okupatorju, članom OF in VOS pa kot dokazno gradivo o okupatorjevi zločinski dejavnosti. Ker je bila v Ljubljani večina njenih prebivalcev na strani OF, je bilo tudi akcije zbiranja mogoče izpeljati. Pri tem so imeli pomembno vlogo poklicni fotografi, ki so kljub okupatorjevemu nadzoru izdelali fotokopije mnogih sovražnikovih filmov. Že jeseni 1941 so krožile po Ljubljani in po slovenskih pokrajinah iz rok v roke slike, ki so prikazovale motive izseljevanja Stajercev, gorenjske talce, prihod Italijanov v Ljubljano in njihove parade, in končno, tudi že prve partizanske skupine (krimski partizani).

Fotografije, ki so nastajale v partizanskih enotah in na terenu v Ljubljanski pokrajini do kapitulacije Italije seveda še niso plod kakšne organizirane dejavnosti, saj mnogih, predvsem amaterskih fotoreporterjev niti ne poznamo po imenih. Kljub temu je gradivo, zlasti iz leta 1942, precej bogato, predvsem za nekatere partizanske enote (Notranjski in Loški odred). Boljše možnosti za delo so bile

s postavitvijo oddelkov in odsekov SNOS. Takrat so nanovo postavili tudi propagandni oddenek glavnega štaba z različnimi odseki. Med njimi je kmalu začela delovati Fotosekcija Glavnega štaba. V okviru Odseka za informacije in propagando (ta je prevzel delo Agitpropa IOOF) pa je začela aprila 1944 delovati Fotosekcija pri odseku za informacije in propagando SNOS.

Glavni namen ustanovitve obeh fotosekcij je bila centralizacija oziroma povezava dela fotoreporterjev v brigadah in odredih po nanovo ustanovljenih fotosekcijah korpusov (v vojski) oz. fotoreporterjev po rajonih in okrožjih po pravtako nanovo ustanovljenih okrožnih fotosekcijah z delom v obeh osrednjih ustanovah. Ti naj bi v svoj program vključili tudi fotosekcije iz drugih pokrajin Slovenije. Sekciji sta se razlikovali predvsem po področju delovanja, sicer pa so bile njune naloge in delo zelo podobne. 16. februarja 1944 je bil izdan Pravilnik o organizaciji fotoreporterske službe po naslednjih načelih: vsaka brigada in odred oz. rajon in okrožje morajo imeti svojega fotoreporterja, popisati je treba vse borce, ki znajo fotografirati, popisati tudi vse fotografske aparate in fotografski material. Fotosekciji sta morali oskrbovati fotoreporterje v vojski in zaledju z aparati in fotografskim materialom. Med pomembnimi določili je tudi to, da morajo vsi fotoreporterji oddati fotosekciji ves posneti negativni material v razvijanje in ga opremiti z ustrežno dokumentacijo. Tako sta fotosekciji ustvarili osrednji fotografski arhiv.

Prvi član Fotosekcije Glavnega štaba je bil Ivan Trobec, ki je ob pomoči Gojka Pipenbacherja ostal v sekciji do julija 1944, nato pa ga je zamenjal Stane Viršek, fototehniko pa je vodil France Cerar. Sekcija je imela fotoreportersko službo, ki je snemala na terenu, in tehnično službo, ki se je ukvarjala z razvijanjem filmov in izdelavo fotografij. Imela je še administrativno službo, in je opravljala delo v zvezi z fotografskim arhivom. Kadrovsko je bila fotosekcija najbolj zasedena konec leta 1944 in v začetku 1945, ko so v njej poleg že omenjenih delali: Rudi Vavpotič, Zdravko Kržišnik, Jožica Jeraj, Ivanka Rojšek, Peter Jelič, Adolf Smolej in ekonom Peter Fajfar. Fotosekcija se je večkrat selila: iz Črmošnjic v Savinjo vas in nato v Vojno vas pri Črnomlju.

Dogajanja v zaledju narodnoosvobodilnega boja je spremljala Fotosekcija SNOS-a. Ta je tudi povezovala delo fotoreporterjev po rajonih in okrožjih. Svoj sedež je imela v Bordonovi hiši v Črnomlju; vodil jo je Franjo Veselko. Fotoreporterji te sekcije so imeli med seboj razdeljena delovna področja: Jože Bitenc, Dare Kopinič in Alfred Kos so imeli nalogo snemati kulturne prireditve, Ivan Pirnat aktualne dogodke na osvobojenem ozemlju, Peter Romanič je snemal dogodke iz političnega življenja, Miro Pavlin je fotografiral funkcionarje in snemal gledališke predstave. Vinko Bavec in Edi Šelhaus sta bila potujoča fotoreporterja. Vodstvo sekcije je za Veselkom prevzel France Brenk.

Zelo velike so bile vseskozi težave s preskrbo s fotografskim materialom, ki so ga dobivali z zelo različnih strani. Največ so ga dobivali s Primorske (iz Italije), s Štajerske (iz Gradca, Dunaja, Berlina). Včasih je ta problem rešila kakšna rekvizicija.

Obe fotosekciji sta vršili tudi številne zbiralne akcije fotografij iz vse Slovenije, tudi iz Štajerske in Primorske, da bi tako lahko uredili arhiv za vse slovensko ozemlje. Zbrano gradivo so v fotosekcijah vključili v arhiv, ali pa ga uporabljali za tekoče naloge, kot so bili albumi ter na številnih fotografskih razstavah. To je bila propagandna vloga fotografije. Največja razstava Fotosekcije SNOS je bila v salonu hotela Lakner v Črnomlju med 25. in 31. decembrom 1944. Na njej je sodelovalo 30 brigadnih, okrožnih in področnih fotoreporterjev iz vse Slovenije. Na razstavi je bilo 167 fotografij, obiskalo pa jo je okoli osem tisoč ljudi.

Člani fotosekcije SNOS v Črnomlju marca 1945

na osvobojenem ozemlju leta 1942, nekaj fotografij je tudi iz prvih štirih slovenskih brigad s konca 1942 in prve polovice 1943. Najbolj aktivni fotoreporterji v tem obdobju so bili Mirko Bračič, Jule Sočan in Jože Kotnik.

Fotografskih aparatov je bilo takrat v partizanih malo: nekateri borci so jih prinesli s seboj, včasih so kakega zaplenili okupatorju, nekaj jih je poslala v partizane organizacija iz Ljubljane.

Prvi zametki organizirane fotoreporterske službe segajo v sredo 1943, kar je povezano s pričakovanjem zloma Italije, z večjo količino nabranega fotografskega gradiva in z vedno večjimi potrebami po učinkoviti propagandi. Tako se je tudi fotografija uvrstila v reorganizirani Agitprop IOOF, kjer so junija 1943 sklenili odsek za redakcijo časopisov, vzgojo kadrov ter kulturo pridružiti še tehnični odsek, ki naj bi obsegal »splošne organizacijske posle, dopisovanje, foto, reklamo itd.« Oddelek naj bi vodil Miloš Brelih.

Kapitulacija Italije je bil pomemben mejnik tudi v razvoju fotoreporterske službe, ki se je okrepila s prihodom mnogih fotografov v partizane ter dobila tudi ugodnejše materialne možnosti (aparati, filmi, kemikalije) za delo.

Tako je lahko septembra 1943 v gradu Soteska, v prvem partizanskem fotolaboratoriju, Franjo Veselko razvil številne filme, ki so nastajali po prvi veliki zmagi slovenske partizanske vojske nad italijanskim okupatorjem in domačimi izdajalci. Uspešni začetek je kmalu ustavila nemška jesenska ofenziva, fotoreporterji so jo preživljali v posameznih brigadah, izgubljenega ali uničenega je bilo mnogo fotografskega gradiva, ki so ga iz Soteske prepeljali v Suho krajino.

Pomembnejši organizacijski razvoj je doživela fotoreporterska služba po nemški ofenzivi. Ta razvoj je povezan z reorganizacijo Glavnega štaba NOV in POS in

Fotosekcija GŠ je pripravila številne potujoče razstave (o pohodu 14. divizije, o rušenju komunikacij, o pogrebu komandanta Staneta), ki so jih pošiljali v vojaške enote.

27. aprila 1945 so se člani obeh fotosekcij odpravili proti Trstu, kjer sta se povezali v Fotosekcijo komande mesta Trst. Po prihodu v Ljubljano je bila vsa dokumentacija sekcij zbrana v okviru Tiskovnega urada pri Predsedstvu slovenske vlade, odtod pa je medvojni fotografski fond prevzel Muzej ljudske revolucije Slovenije, nastajajoči povojni arhiv pa podjetje Foto Slovenije.

Seveda so številni fotoreporterji delovali tudi zunaj obeh fotosekcij, vendar so z njima sodelovali ter so jih pri njihovem delu vodili podobni cilji. Tako prav gotovo ne moremo mimo obsežnega opusa fotografij slikarja Božidarja Jakca ter še drugih slikarjev, ki so fotografske posnetke uporabljali predvsem kot osnovo za svoje likovne stvaritve (npr. Dore Klemenčič, brata Drago in Nande Vidmar). Ne smemo pozabiti tudi enkratne posnetke iz partizanskih bolnišnic, ki jih je posnel dr. Janez Milčinski.

Ves čas delovanja fotosekcij sledimo tudi prizadevanjem za poživitev dela na področju filmskega snemanja pomembnih dogodkov iz narodnoosvobodilnega boja, vendar pa slabe razmere dela tega niso dovoljevale, zlasti ne do kapitulacije Italije. V partizane so sicer prinesli nekaj filmskih kamer, poglavitna težava pa je bila v tem, da je primanjkovalo filmskega traku. Kljub temu so partizanski filmarji Stane Viršek, Čoro Škodlar in Božidar Jakac posneli nekaj filmskega traku in nam ohranili živo podobo takratnih dogodkov. Po vojni so iz teh drobcev sestavili film »Partizanski dokumenti«.

Predsedstvo SNOS je 5. januarja 1945 sklenilo ustanoviti Oddelek za kinematografijo pri Prosvetnem odseku SNOS. Na svojem prvem sestanku 20. marca 1945 so zadolžili člana Staneta Virška, da v Beogradu priskrbi kamere in filmski trak, s čimer naj bi oddelek izboljšal svoje materialne pogoje. Spomladi 1945 je bilo na osvobojenem ozemlju sedem kinosnemalcev. 15. maja 1945 so se v Fotosekciji Glavnega štaba odločili za ločitev foto in kinosekcije, zato so kamere oddali v 7. korpus.

Š t a j e r s k a :

Tudi na področju Štajerske ločimo dve obdobji razvoja fotoreporterske dejavnosti: prvo traja od začetka okupacije do začetka leta 1944, drugo pa potem do osvoboditve.

Zlasti v začetku okupacije je nastalo precej fotografij po raznih štajerskih mestih. Med zgodnjimi fotografijami pa zaslužijo največ pozornosti fotografije s prizori pregnancev. Te je izdajal pisatelj in fotoamater Anton Ingolič. Nastanek fotografij, ki so nastajale v partizanskih enotah v tem obdobju, je priložnost, ne pa delo kakšne organiziranosti na področju fotografske dejavnosti. Tudi fotografski aparati so bili v enotah redki in so jih imeli včasih le vodilni. Tudi na Štajerskem so v tem prvem obdobju na terenu v okvirih organizacij OF začeli zbirati okupatorsko fotografsko gradivo, pri tem pa so imeli pomembno vlogo sodelavci narodnoosvobodilnega boja med poklicnimi fotografi. Bistveno spremembo v delovanju fotoreporterske službe na Štajerskem pomeni organiziranje propagandne službe v 4. operativni coni v obliki agitacijsko-propagandnega odseka cone.

Začetki organizirane fotografske dejavnosti na Štajerskem so povezani z imenom znamenitega fotoreporterja 14. divizije Jožeta Petka. Vendar ne moremo mimo prizadevanj drugih fotoreporterjev na Štajerskem. V Šlandrovi brigadi je fotoreportersko delo uspešno opravljal Stane Lenardič. S kolegom Iztokom Liparjem je

snemal tudi s filmsko kamero. V kamniško-zasavskem odredu je v prvi polovici 1944 uspešno opravljal fotoreportersko službo fotograf-amater Ciril Brvar.

Jože Petek si je sprva na Moravškem pri nekem kmetu uredil zasilni fotolaboratorij, v začetku pomladi 1944 je na poziv štaba 4. operativne cone prevzel vodstvo fotosekcije in nato deloval nad Ljubnim. Fotosekcija pa je pravzaprav zaživela šele z osvoboditvijo Zgornje Savinjske doline, ko je prenesla svoj sedež v Gornji grad. Tu si je uredila fotolaboratorij in se tudi okrepila, saj sta se Cirilu Brvarju in Jožetu Petku pridružila še Riko Mlekuž in Bogomil Žorž. Člani fotosekcije so razvili bogato dejavnost na terenu in v tehniki. 20. novembra 1944 so svoje delo pokazali na razstavi ob zborovanju propagandistov Štajerske v Gornjem gradu.

Tudi fotosekcija na Štajerskem ni imela dovolj fotografskega materiala. Zato so razpredli nabavne poti celo do Gradca, Dunaja in Berlina, nekaj materiala pa so zagotovile rekvizicije. Od osvoboditve Zgornje Savinjske doline do nemške zimske ofenzive je fotosekcija redno imela stike s Fotosekcijo Glavnega štaba in ji pošiljala negative ali fotografije, ki so jih njeni člani posneli ali dobili na terenu. Naloga fotosekcije je bila tudi organizacija fotoreporterske službe po okrožjih, tako sta delovala fotoreporterja v okrožjih Celje in Kozje. Fotosekcija je pošiljala svoje fotoreporterje tudi na terensko delo: Ciril Brvar je bil v štabu 6. in 11. brigade in ju spremljal na Dolenjsko, Vili Kramer v Pohorskem odredu, Ado Zajc v 14. diviziji, tam je Riko Mlekuž posnel tudi stare borce, mitraljezce in odlikovane. Nemška zimska ofenziva je delo fotosekcije pretrgala. V začetku 1945 je padel tudi Jože Petek in z njim je bilo izgubljenega tudi precej fotografskega arhiva. Svoje delo so fotoreporterji lahko nadaljevali ob operacijah za osvoboditev, ko so spremljali slovenske brigade pri osvobajanju domovine in pri pohodu do severnih meja slovenskega etničnega ozemlja.

Primorska:

Fotoreporterska služba je bila zelo razvita tudi na področju 9. korpusa, ki je zajemal področje Primorske in Gorenjske. Njeno delovanje je bilo opazno v vojaških enotah in v civilnih ustanovah.

Na Primorskem je bila zelo močna Fotosekcija pri Propagandnem odseku pri štabu 9. korpusa. Fotosekcijo je vodil Božidar Štajer s pomočnikom Marjanom Mozetičem in Stanislavom Dermoto. Vsa fotografska dela so opravljali v korpusni fotodelavnici »Vipava«. Ta delavnica je nastala v Vipavi poleti 1944, nato pa se je preselila v Spodnjo Trebušo. Vodja je bil Rado Stepišnik, v njej pa so še delali Adolf Smolej, Matej Oblak, Marjan Mozetič, kot fotoreporterja pa sta bila vanjo vključena tudi Janez Marenčič in Božidar Štajer. Tu so razvijali tudi filme, ki so jih pošiljali iz vojaških enot 9. korpusa. Tako je zelo agilno deloval Marjan Masterl-Branko v 31. diviziji, Franjo Bregant je fotografiral v 7. brigadi, Stanislav Zidarič pa je precej posnetkov napravil za Komisijo za ugotavljanje zločinov, fotografiral je predvsem požgane vasi na Tržaško-komenskem krasu. Po podatkih za januar in februar 1945 so v fotodelavnici Vipava naredili več kot 7800 povečav. Po pravilniku so iz vsakega negativa izdelali tri posnetke: prvega so vrnili reporterju, drugi je ostal v arhivu fotodelavnice, tretjega pa so oddali v centralni arhiv 9. korpusa. Ob prazniku Rdeče armade so organizirali razstavo, na kateri so pokazali 150 povečav. Fotografska delavnica Vipava je imela tudi nalogo s fotografskim materialom oskrbovati vse fotografe na Primorskem.

Poleg te delavnice pa so na pobudo Propagandnega odseka 9. korpusa v večjih enotah organizirali fotolaboratorije, kajti fotografske aparate so v glavnem imeli oficirji. To organizacijsko delo je prevzel Čoro Škodlar.

Posebno dejavnost pa je razvil fotolaboratorij Geodetske sekcije operativnega odseka pri 9. korpusu. Tu so preslikavali karte, zemljevide in situacije postojank, tako da je vsak starešina v vojaški enoti imel svojo kopijo sovražnikove postojanke. Seveda so sodelavci tega oddelka naredili precej posnetkov tudi iz partizanskega življenja, fotografiral je predvsem Sandi Jesenovec. Na Primorskem so delovali še številni drugi fotoreporterji, med njimi Mirko, Lakota, Peter Fajfar, Stevo Topalović, Maks Jan, Stanko Batistič, Lado Cvek, Jože Červ, Danilo Dovgan, Franc Mervič, Mirko Pirc, Danilo Šuligoj in drugi.

Gorenjska:

Na Gorenjskem je bila fotoreporterska služba od začetka najprej vključena v tehnike posameznih odredov. V tehniki Škofjeloškega odreda, ki je bila na Martinj vrhu, je deloval Mirko Lakota, fotografiral pa je tudi v 31. diviziji in v 17. udarni brigadi. V tehniki Jeseniško-bohinjskega odreda je bil fotograf Pavel Žirovnik; tu je fotografiral tudi Slavko Smolej. V tehniki Kokrškega odreda je deloval fotograf Janko Krmelj. Pomembno fotoreportersko delo sta na Gorenjskem opravila Alojz Župančič, ki je bil kot borec VDV bataljona na Koroškem in njegov oče, Alojz Župančič, ki je fotografiral pri Gorenjskem odredu in v Prešernovi brigadi. Zunaj teh vojaških enot pa je najvidnejšo vlogo imel fotografski oddelek pri Pokrajinski tehniki KPS za Gorenjsko, ki je nastal v novembru 1944 v Davči. Prvi vodja je bil Albin Vengust-Hrast, spomladi 1945 pa ga je zamenjaval Evgen Sešek. Poleg razvijanja filmov in izdelovanje povečav, so člani tega fotooddelka spremljali vojaške enote v boju, fotografirali v bolnišnicah, tehnikah in drugje.

Peter Hribar

Dr. Stane Mikuž: Umetnostno zgodovinska topografija grosupeljske krajine

Knjiga, ki je pred kratkim izšla s tem naslovom pri Zavodu SR Slovenije za spomeniško varstvo v Ljubljani in s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Slovenije, je obsežna knjiga velikega formata. Je ena izmed redkih tovrstnih knjig v našem sedanjem knjigotrštvu. Pravimo redka, ker predstavlja danes nekakšno novost, saj je po dolgem času prva umetnostno zgodovinska topografija. Prav prva je izšla že peto leto tega stoletja, potem leta 1909 in 1929 in sicer dr. Franca Steleta »Sodni okraj Kamnik«, Omenimo naj še knjigo Marjana Marolta »Dekanija Vrhnika« in leta 1931–1932 izšlo »Dekanijo Celje«. Sicer so umetnostni zgodovinarji ob svoji spomeniški službi in izven nje, še tu pa tam nadaljevali z delom na različnih krajih, vendar je do prave,

obsežne in natančne topografije prišlo šele z nastankom knjige dr. Staneta Mikuža.

Začetki te topografije segajo že v leta pred vojno. Prvi zapisi so nastali leta 1934, v avtorjevih študentskih letih. Zato so v knjigi objavljeni nekateri predmeti, ki jih danes ni več, vendar sodijo h kulturni dediščini določenega časa in kraja.

Topografija pomeni krajepis umetnostno zgodovinske dediščine, zato je tudi večstranska. V prvi vrsti je umetnostno zgodovinska. Znanstveno preučuje nastanek in razvoj likovnih in umetniških oblik določenih predmetov. Raziskuje odnose med splošnimi življenjskimi okviri in umetniškim ustvarjanjem. Z znanstveno zgodovinsko metodo odkriva objektivne pogoje, ki učinkujejo na nastanek umetniških stvaritev.

Spremlja in razlaga vsebino umetnin in jih opisuje in uvršča v kulturno dediščino. Je ena izmed mlajših znanosti, ki določa obdobje nastanka in umetniške vrednote. Topografijo šele v renesančni dobi začno umetnost šteti kot efekt zgodovinskega dogajanja. V 19. stoletju pa se je zaradi splošne organizacije topografija osamosvojila, ko so bile ugotovljene njene splošne kategorije.

Iz tega sledi, da je topografija zamudno in zahtevno delo. Opisuje kulturno dediščino in v njen delokrog sodi vsako naselje, svetišče, kapela, znamenje, gradovi, tabori, samostani, hiše s svojsko arhitekturo in naпослед spomeniki NOB. Razume se, da je tako delo zamudno in dolgotrajno. Vsak predmet, ki sodi v zgoraj navedeno zvrst, je pred obdelavo treba posebej pregledati v arhivih in v literaturi. Za uspešnejše delo mora vsak umetnostni zgodovinar pritegniti k sodelovanju tehničnega in fotografskega strokovnjaka, ki morata imeti smisel za umetnine. V dr. Mikuževi topografiji je nič manj kot 390 posnetkov, ki sta jih zvečine prispevala dr. D. Prelovšek in arhitekt S. Mikuž.

Začetki dr. Mikuževe topografije segajo že v leta pred vojno, prvi zapisi so nastali še v avtorjevi študentski dobi leta 1934, zato

so v knjigi objavljeni tudi predmeti, ki jih danes ni več. Spricho navedenega je razumljiva dolgotrajnost in tudi zamudnost pri ustvarjanju take knjige. Knjiga pomeni v našem knjigotrštvu razveselljivo novost. Medtem ko so drugi narodi že pred desetletji izpolnili tovrstni kulturni dolg do svoje kulturne dediščine in že davno opravili eno izmed temeljnih narodnih nalog, smo Slovenci tudi na tem področju v zamudi in občutnem zaostanku. Vzrok za naše zaostajanje je v pomanjkljivi organizaciji, neurejenem organiziranju ter v pomanjkanju ustreznih strokovnjakov, saj je ubadanje s tem skoraj težaško delo, poleg tega je zelo važen faktor tudi pomanjkanje sredstev.

Topografija dr. Stanka Mikuža zavzema kraje od Grosupljega z okolico do Muljave in Radohove vasi z okoliškimi kraji, opremljena je s krajevnim in vsebinskim kazalom ter z imenskim kazalom umetnikov in kazalom slik, s katerimi je knjiga bogato opremljena. Omenimo naj še risarsko dokumentacijo, ki bralca seznani s tistim, s čimer fotografija ne more, čeprav mora fotograf imeti odnos in smisel za umetnine.

Knjiga je izšla v nakladi 1000 izvodov in se dobi pri Mladinski knjigi v Ljubljani.

Bibliografija

V oceno smo prejeli

Albert KLUN: *Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije*. Strokovni recenzent dr. Rado Bordon. Zemljevidi narisal Roman Antolin. Opremil Tadej Tozon. Izdala Partizanska knjiga. Ljubljana 1978.

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Številka 1-2. Letnik XV-XVI. Ljubljana 1975-1976. Uredil uredniški odbor: Dr. Marijan Britovšek, mag. Jasna Fischer, Stane Granda (urednik), dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. France Kresal (glavni in odgovorni urednik), Ivan Križnar, dr. Janko Pleterski, mag. Franc Rozman, dr. Mirko Stiplovec, dr. France Škerl. Prevajalca in lektorja: za nemščino Doris Debenjak, za angleščino Marija Peklenik. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Založila Partizanska knjiga s sofinanciranjem Raziskovalne skupnosti Slovenije in Kulturne skupnosti Slovenije. Ljubljana 1978.

Anton INGOLIČ: *Bila sem izgnanka*. Kurirčkova zgodovinska slikanica. Ilustriral in opremil Mažjan Amalietti. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1979.

Mile PAVLIN: *Uporno mesto*. Kurirčkova zgodovinska slikanica. Ilustriral in opremil Matjaž Schmidt. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1979.

Ivo ZORMAN: *OF*. Kurirčkova zgodovinska slikanica. Ilustriral in opremil Marjan Amalietti. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1979.

Leopold SUHODOLČAN: *Markov maj*. Kurirčkova zgodovinska slikanica. Ilustriral in opremil Aco Mavec. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1979.

Branko ŠÖMEN: *Gledališče pod smrekami*. Kurirčkova zgodovinska slikanica. Ilustriral in opremil Božo Kos. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1979.